

GENEESKUNDIGE VOLKSPRENTEN IN DE NEDERLANDEN.

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN

DOCTOR IN DE GENEESKUNDE

aan de Rijks-Universiteit te LEIDEN,

OP GEZAG VAN DEN RECTOR-MAGNIFICUS

Dr. G. KALFF,

Hoogleeraar in de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte,

voor de Faculteit van Geneeskunde

TE VERDEDIGEN OP

Donderdag den 20 Juni 1918, des namiddags klokke 4 uur,

DOOR

JAN GERARD DE LINT,

GEBOREN TE PRINCENHAGE.

GORINCHEM

J. NOORDUYN & ZOON,

1918.

Gedrukt bij J. Noorduyn en Zoon te Gorinchem.

AAN MIJNE VROUW
EN DE NAGEDACHTENIS
VAN MIJN VADER.

De wet „LIMBURG” opent mij de mogelijkheid om alsnog den doktoralen graad te verkrijgen. Dankbaar maak ik gebruik van de gelegenheid mij hierdoor geboden, om mijn erkentelijkheid te betuigen aan de Hoogleeraren der medische- en philosophische faculteiten te Amsterdam, waar ik mijn opleiding als arts mocht ontvangen.

Oprecht leed doet het mij, dat zoovelen mijner leermeesters niet meer in leven zijn. Hoe gaarne had ik nog eens openlijk getuigd van mijn dankbaarheid jegens den hooggeleerden STOKVIS, omdat hij het geweest is, die de eerste vonken van liefde voor de geschiedenis der geneeskunde bij mij heeft opgewekt. Hoe zoude het mij verheugd hebben den hooggeleerden VAN DER MEY de verzekering te geven van mijn erkentelijkheid voor zijne voortreffelijke lessen.

U, Hooggeleerde PEL en ROTGANS voel ik mij ten zeerste verplicht voor al wat ik van U beiden mocht leeren, niet het minste tijdens mijn co-assistentschappen. Al is het lang geleden, sinds ik de academie verliet, de band met U bleef bewaard en dankbaar ben ik voor de hulp, mij ook in later jaren verleend.

Bovenal U, Hooggeleerde VAN LEERSUM, Hooggeachte Promotor, betuig ik mijn oprechten dank voor Uwe welwillendheid om mijn Promotor te zijn, voor uw steun en hulp bij de bewerking van mijn proefschrift.

Een woord van dank ten slotte aan allen, die mij bij deze studie ter wille waren, aan U Zeergeleerde DANIELS, BOEKENOOGEN en KROON, aan U zeer geachte Heer VAN OMMEREN, alsmede aan de directies der verschillende prentenkabinetten hier te lande.

INHOUD.

blz.

Inleiding.

Naast de medische afbeeldingen, bedoeld als leermiddelen voor geneesheeren en studenten, waartoe dan in de eerste plaats die prenten behooren, die men in medische werken aantreft en verder de losse anatomische afbeeldingen mede voor het onderwijs gemaakt, naast deze officieele geneeskundige voorstellingen, bestaan er nog verschillende prenten, niet speciaal bedoeld om in medische handen te geraken, maar uitgegeven tot vermaak en stichting van het groote publiek. Doorbladert men de zoogenaamde: „historische atlassen", dan ontmoet men herhaalde malen een prent, waarop de een of andere medische gebeurtenis is afgebeeld, toepasselijk gemaakt op een historisch voorval. Behalve deze prenten bestaan er ook, waar het de bedoeling was om een zuiver medisch geval te populariseeren.

Het is wel merkwaardig, dat men de „historische atlassen" bijna uitsluitend in Holland aantreft, waarbij ik hier het oog heb op particuliere verzamelingen. Tegenwoordig toch vindt men in bijna ieder land, in enkele groote steden, Rijks- of stedelijke prentverzamelingen, waarin dan meestal ook de zoogenaamde historische prenten voorkomen. Maar dat particulieren een collectie aanleggen van platen, portretten en gravures, betrekking hebbende op de geschiedenis van hun land, is iets, wat men buiten Holland zeer weinig vindt. Frederik Muller vermeldt in de voorrede van het eerste deel van zijne beschrijving der Nederlandsche Historieprenten (1863), dat veelvuldige vragen naar particuliere collecties in het buitenland altijd negatief uitvielen, daar men niet begreep, wat hij bedoelde. Ook Eugen Holländer schrijft nog in 1905 in de voorrede van: „Die Karikatur und Satire in der Medizin": „Die Sammlung des Materials hat einige Mühe bereitet. Lag die Schwierigkeit bei der „Medizin in der klassischen Malerei" in der Beschaffung brauchbarer Aufnahmen, so muszten hier fast durchgängig die Originale aufgestöbert werden. Im gegensatz zu den wohl katalogisierten Kunstwerken groszen Stils werden diese künstlerischen Erzeugnisse des Humors nicht in den öffentlichen Instituten und Kupferstichkabinetten gesammelt. Das Besitzen an fliegenden Blättern und Einblattdrucken dieser Art ist überhaupt äuszerst mager geworden, und so bedurfte es jahrelangen Suchens in den kleinen Antiquitätenläden am Seine-Ufer, an den holländischen Grachten und an der Themse, und des Durchstöberns der Auktionskataloge,

um diese zerstreuten Räritaten, deren Liebhaberwert übrigens in letzter Zeit rapide stieg, zu erwerben."

Waaraan is het toe te schrijven, dat Holland hierin een uitzondering vormt? FREDERIK MULLER geeft ons het antwoord, als hij zegt: „Ik acht die wijze van beoefening onzer geschiedenis echter alleen *mogelijk* door den bloei van Schilder- en Graveerkunst hier te lande, alleen *verklaarbaar* uit het ontwikkelde volksleven, uit de burgerlijke vrijheid, die hier heerschte en uit het karakter der achttiende eeuw". Volkomen terecht, want het is een bekend feit dat schilder- en graveerkunst in Holland van het midden der zestiende tot in de achttiende eeuw op een hoogen trap van ontwikkeling stonden en zeker heeft het publiek ook de uitingen van populaire kunst met graagte gekocht, getuige het overgroot aantal prenten en portretten door Hollandsche graveurs vervaardigd. Geen enkele gebeurtenis, zelfs de meest onbelangrijke, of er werd aanleiding in gevonden om een of meer gravures in den handel te brengen, en die prenten vielen dikwijls zóó in den smaak van het publiek, dat eenzelfde prent telkens door andere uitgevers opnieuw uitgegeven werd. De naam van den eersten uitgever werd dan uitgeslepen en door een nieuwen vervangen. Het spreekt wel van zelf, dat de plaat, na gediend te hebben voor de reproductie van de eerste oplaag, niet meer zoo scherp kon worden afgedrukt bij een tweede serie en daardoor de prenten niet meer zoo fraai waren. Om de verschillende veranderingen bij een prent te onderscheiden, spreekt men van „staten" van een gravure, waarbij dan nog verder gelet wordt op proefdrukken, afdrukken vóór het onderschrift, enz., altemaal zaken, die van invloed zijn op den prijs. Een enkele maal kwam het voor dat een prent als proef afgedrukt, niet voldeed, of dat men bij nader inzien van de uitgave geen succes verwachtte. Er werden dan geen verdere afdrukken gemaakt, de koperplaat werd opnieuw gepolijst en voor een andere gravure benut. De enkele proefdrukken, die ter beoordeeling getrokken waren, behooren dan tot de grootste zeldzaamheden en daar zij geen onderschrift hebben, kunnen zij aanleiding geven tot moeilijkheden, wat de verklaring der voorstelling betreft.

Het Nederlandsche volk heeft door den oorlog met Spanje en de daarop gevolgde oorlogen met Engeland jaren en jaren in spanning geleefd, niet wetende, wat de toekomst ons volk bescheren zou. Is het dan een wonder, dat de belangstelling in de historische gebeurtenissen van jongs af aan gekweekt, niet verflauwde en dat men de afbeeldingen van die gebeurtenissen, in een tijd toen nog geen geillustreerde weekbladen bestonden, gaarne kocht en bewaarde; dat men de portretten der Oranjevorsten, die zoo innig met de ge-

schiedenis van Nederland verknocht waren, van de veldheeren en admiraals die tegen den vijand gestreden hadden, met liefde aanschafte en voor latere geslachten wilde bewaren?

Daarbij kwam het feit, dat het volk nog meer belangstelling toonde in al wat er op het oorlogsgebied voorviel, doordat vele der beste regenten en krijgslieden mannen uit het volk waren. Nog weet ieder kind in ons land, dat een MICHIEL DE RUYTER als kind touw draaide en een JAN VAN GALEN als matroos zijn loopbaan begon. Uit het groot aantal platen en portretten zonder eenige kunstwaarde, dat toch tal van koopers vond, mogen wij gerust het besluit trekken, dat het in de meerderheid der gevallen niet de kunstzin van het volk was, die deed koopen, maar dat men meeleefde met de gebeurtenissen van zijn land.

Nergens bestond zoo groote drukpersvrijheid als in Holland en dit was de oorzaak, dat door schrift en beeld, in pamfletten en prenten, op regeering en overheidspersonen kritiek werd uitgeoefend. In geen enkel land waagde men het zulke vinnige schotschriften te doen drukken, zulke hekelende spotprenten te doen graveeren. Pas in later tijd is men de historische waarde van deze volksuitingen gaan waardeeren als een niet te versmaden bron om de toenmalige meening van het volk te leeren kennen, waardoor dikwijls een geheel ander inzicht verkregen werd in de drijfveeren van vorsten en bevelhebbers of eene betere verklaring gevonden werd voor hunne handelwijzen.

Om een enkel voorbeeld te geven, dat dergelijke prenten met groote gretigheid verkocht werden, diene, dat meer dan veertig verschillende prenten van den gruwelijken moord op de gebroeders DE WITT de pers verlaten hebben.

Na het lange tijdperk van oorlog op oorlog kwam Holland tot rust en het verschijnsel, dat in tijden van de grootste onrust en beroering de meeste mannen van groote energie geboren worden, vond ook in ons land bevestiging. Door de oprichting der Oost- en West-Indische Compagnie en de groote vlucht, die de handel genomen had, was de koopmansstand tot grooten bloei gekomen, wat zijn terugslag vond bij het overige deel der natie. De tweede helft der achttiende eeuw vond een rijk en welvarend Holland, totdat ook hier door de weelde verslapping der energie optrad en na het laatste vierde deel der 18de eeuw ontevredenheid en verdeeldheid een tijdperk van inwendigen strijd deden ontstaan, dat eindigde met den ondergang van alles, wat voorspoed en kunst betrof. Juist in die jaren matigde iedereen zich het recht aan, over alles wat gebeurde, een oordeel te vellen, hetgeen zich uitte door een overgroot aantal spotprenten, in die jaren verschenen. Ook de genees-

heeren hielden zich niet onzijdig en ook onder hen waren er, die de gevolgen moesten ondervinden van hunne bemoeiingen met de politiek, zooals blijkt uit de spotprenten op sommigen van hen verschenen.

Waar op tal van politieke prenten medische handelingen en gebruiksvoorwerpen afgebeeld, op andere herhaalde malen bespottingen te vinden zijn op wat van medische zijde geschiedde en deze voorstellingen van een zekere beteekenis zijn voor de geschiedenis der geneeskunde en dus ook van haar standpunt meer de aandacht verdienen dan tot dusverre is geschied, heb ik mij tot taak gesteld in de volgende bladzijden eens na te gaan, wat er op prenten, in ons land voor het volk uitgegeven, te vinden is, dat van belang is voor de historie van ons vak, waarbij medici betrokken of waarop medische handelingen voorgesteld zijn.

Wij kunnen ze in de volgende groepen verdeelen:

1. Spotprenten op politieke gebeurtenissen, met medische voorstellingen.
2. Spotprenten op den medischen stand betrekking hebbende.
3. Volksprenten van pathologische gevallen.

Als aanhangsel kan men hier nog aan toe voegen, die prenten waarop kwakzalvers zijn afgebeeld en een enkele die tot leering van het publiek in den handel is gebracht.

De derde rubriek bevat verreweg het grootste aantal afbeeldingen en kan onderverdeeld worden in prenten, die: ziektegevallen, blaassteenen, abnormale lichaamsgroei, monstra en andere lichamelijke afwijkingen te zien geven.

Vooraf nog een enkel woord over de gebezigde stof.

Het begrip prent is zeer uitgebreid en omvat alle afbeeldingen, die door middel van het een of ander procédé vermenigvuldigd kunnen worden, in tegenstelling met schilderstukken, aquarellen en teekeningen. Is voorzeker een groot aantal gravures bedoeld als kunstuiting en ook als zoodanig te beschouwen, daar naast hebben tal van prenten hun ontstaan te danken aan het bloot verlangen om de een of andere gebeurtenis aan de vergetelheid te ontrukken of alleen om winst te behalen. Deze laatste soort maakt dus geen aanspraak op den titel van kunstvoortbrengsel en deze categorie prenten bestempelen wij met den naam van volksprenten. Het van spreekt echter van zelf, dat ook onder de echte kunstproducten verschillende prenten gevonden worden, die de een of andere medische handeling weergeven of medici voorstellen.

Holländer geeft in: „Die Medizin in der klassischen Malerei" tal van afbeeldingen van etsen en kopergravures van bekende meesters, die uit medisch oogpunt van belang zijn.

Paul Richer heeft in zijn belangrijk werk: „L'Art et la Médecine", talrijke reproducties bijeengebracht van prenten, gegraveerd naar schilderijen van Teniers, Ostade en Gerard Dou, waarop medische voorstellingen zijn afgebeeld.

Daniels verzamelde de afbeeldingen, waarop de verhouding tusschen medicus en patient geschetst is in zijn studie: „Docteurs et Malades" (Janus, 5de jg.) en Van Rynberk besprak een drietal prenten in een artikel over den kwakzalver in de Nederlandsche prentkunst, (Nederlandsch tijdschrift voor Geneeskunde, 1914), die ook vallen onder de rubriek kunstprenten.

Omgekeerd kunnen als volksprent bedoelde gravures wel degelijk kunstwaarde bezitten, immers herhaalde malen is tot dit doel ook de teekenstift van bekende graveurs uitgenoodigd. Is dus de grens tusschen kunstprent en volksprent niet altijd scherp te trekken, voor deze studie is in hoofdzaak gebruik gemaakt van die prenten, waarbij het wel degelijk de bedoeling was, om als volksprent te dienen.

HOOFDSTUK I.

Prenten op politieke gebeurtenissen.

Groot is steeds in westelijk Europa de zin voor satyre geweest en de spotprenten op politieke gebeurtenissen en bekende personen waren een dankbaar en gezocht middel om politieke voorvallen en personen te hekelen. Daar in andere landen de vrijheid van druk- en graveerpers veel beperkter was dan in ons land, werden ook tal van spotprenten op buitenlandsche voorvallen in Holland gedrukt en van hier verspreid. Vooral de Fransche politiek heeft in deze een belangrijke stof geleverd. De geschiedenis van Holland viel in vroegere eeuwen herhaalde malen door oorlogen met die van andere landen samen en waar de gebeurtenissen een tijd lang voor een groot deel beheerscht werden door de politiek van den stadhouder Willem III, is het niet te verwonderen, dat tal van politieke spotprenten, in Holland uitgegeven, betrekking hebben op hetgeen in andere landen geschiedde. De tijd, dat Willem III koning van Engeland en tevens stadhouder van Holland was, deed hier een groot aantal gravures ontstaan, op Engelands geschiedenis betrekking hebbende en ook de Napoleontische tijd, toen de Hollandsche belangen samensmolten met die van bijna geheel Europa, gaf aanleiding te over om den spotlust bot te vieren.

Het doel van een spotprent was in de eerste plaats om kritiek uit te oefenen door een gebeurtenis of persoon in een belachelijk daglicht te stellen, en daardoor te trachten de publieke opinie te beinvloeden. Een eerste voorwaarde, waaraan zoo'n spotprent moest voldoen, was dat een ander millieu genomen werd om de gebeurtenis of de persoon in te verplaatsen; hoe grooter de tegenstelling met de werkelijkheid, hoe meer succes men kon verwachten. Zoo werden de ongerijmdste toestanden te hulp geroepen om de tegenstelling des te duidelijker te doen uitkomen. Een geliefd middel was b.v. om personen door dieren te vervangen, waarvoor de apen herhaaldelijk uitverkoren werden, wat aanleiding geweest is voor verschillende serie's prenten, die men het „Apentooneel" heet.

Het lag voor de hand om iemand, die in benauwdheid was, te vergelijken met een ernstige zieke en dit onderwerp is dan ook menigmaal gebruikt. Den 27sten Juli 1690 kwam een prent in den handel met het opschrift: „Pantagruel agonisant" (afb. 1), waarop Lodewijk XIV is afgebeeld. Hij ligt te zieltogen op een bed, terwijl een non hem medicijnen ingeeft en alles er op wijst, dat men verwacht, dat de dood niet ver meer af is. Uit het onderschrift vernemen

Afb. 1. Pantagruel agonisant.

wij, dat deze toestand van agonie ingetreden zou zijn na het ontvangen van de tijding, dat Willem III niet gestorven was, maar dat het bericht van zijn dood slechts een loos gerucht was. Ook op een andere prent (afb. 2) vinden wij den Franschen koning te bed liggen, omringd door tal van doctoren. De sultan, als doktoor gekleed, zal hem clisteeren; de Portugeesche doktoor heeft mede wat klaar gemaakt om hem te salveeren en de Iersche doktoor voelt hem den pols en beziet de pis of er iets mocht haperen. Deze ernstige toestand is volgens het bijschrift het gevolg van een onverwachte tijding

De onverwagte Tijding uyt Yerlandt, aen den
Koninck van Vranckrijck.

1. De Koningh van Vranckrijk van onſteltenis te bed leggende, vande ongewenſte tijdinge vande ſlag van de Koningh Jacobus ſijn Confrater, en daer ſoo veel Franſen in doot gebleven ſijn, daarom ſal hy gekleſteert worde.

2. Van de Sultan als Doctoor gekleedt ſal hem kleſteeren.

3. De Duyvel mede in Doctoors kleeding is hem mede hulpſaam om de hand te bieden, roept daarom noch een onder-aertſe Doctoor by hem, die mede heel verbaeſt ſiet.

4. Een Turkſe Doctoor, die hem maeſt aen 't hert leyt, vragende hem of hy iets wilde ordonnere voor ſijn vrint, dat hy op hem mocht vaſt gaen, want dat hy niet garen hadde, dat hy in ſchielijkheyt van de werelt ſoude ſcheyde.

5. De Portugeſen Doctoor heeft mede wat klaer gemaakt om hem te ſalveren.

6. De Yerſen Doctoor voelt hem de pols, en beſiet de pis of 'er iets mogt haperen.

7. Pater Petrus in Doctors kleeren, heeft den brief in de handt, waar uyt de Koning de alteraſy op een nieu overkomt.

8. De Konings oude Doctoor van 't Hof.

9. Hoſſe Paep Doctoor.

10. Hoſſe Paep Doctoor, de krijgende laeſte brief, en reſoneren daer uyt dat Koning William doot is, tot verlichting van hare Koningh Louwies droef heyt.

11. Och helaes hier komt Jacobus op het laeſt en is de Boode tot vermeerdering van ſijn pijn, om dat hy quade tijding brengt, is hy verminckt en ſpringt op krukke.

12. Sijn Leeger volgt hem kort op de hielen al mank en hanckent naer huys, en droevig afgeſmeerdt.

13. De twee Duyvels verſchijne op 't laetſten of hem den een te ſwack kende, om malkander hem te helpen verbedden naar een andere plaets.

Afb. 2. Onverwachte tijding uit Ierland.

uit Ierland, waar Willem III den 22sten Juli 1690 eene overwinning op het vereenigde Iersche en Fransche leger had behaald bij Drogheda aan de rivier de Boyne in Ierland. Twee jaar later verscheen onder den titel van: „Le docteur charitable" (afb. 3) (6 Mei 1692) een

Afb. 3. Le docteur charitable.

spotprent op de voorgenomen landing van Jacobus II; een prent, die uit medisch oogpunt van groot belang is. Links staat Jacobus tegen een pilaar, waarop een zeegevecht is afgebeeld; rechts komt „dokter Pen", die hem een breukband aanbiedt (een zinspeling op het woord descente, dat landing en ook breukband kan beteekenen). Op den achtergrond zien wij een man op een ezel (die Jacobus moet verbeelden), aan den staart teruggehouden door een ander persoon (Lodewijk). Dat bij dergelijke afbeeldingen dikwijls de aantrekkelijkheid gezocht werd in voorstellingen van minder kieschen aard, wat bij het groote publiek vroeger zeker evenveel succes gehad zal hebben als tegenwoordig nog wel eens het geval is, zien wij aan den ezel, die van angst ontlasting krijgt. Belangwekkend is de voorstelling van een breukband uit 1692, die vrijwel denzelfden vorm heeft als de banden, die tegenwoordig nog in gebruik zijn; ook van leder gemaakt en voorzien van gaatjes. Het was juist in den tijd na 1680, dat men in Frankrijk meer aandacht aan de breuken schonk, toen na de komst van LE PRIEUR DE CABRIÈRES aan het Fransche hof, zelfs de Koning in dit onderwerp veel belang stelde. LE PRIEUR DE CABRIÈRES beweerde een nieuw middel tegen de breuken te hebben gevonden. Tal van menschen, die zich te voren schaamden over hun gebrek, kwamen er nu openlijk mede voor den dag, waardoor het den schijn gaf, alsof plotseling het aantal van hen, die met deze aandoening behept waren, zeer sterk was toegenomen.

Het middel van den Prieur bestond uit een soort van zalf, die op de huid aangewend moest worden, waarna een bandage, die aan den eisch van een goed inhouden van den breuk, moest voldoen, over de zalf werd aangelegd; maar het succes van deze behandelingswijze van den Prieur zal dan ook wel berust hebben op den goed afsluitenden breukband! In ieder geval, zijn behandelingswijze was de aanleiding om verschillende soorten van breukbanden te doen vervaardigen en de aanbieding van een breukband aan Lodewijk XIV was zeker actueel genoeg om de woordspeling op de landing van Jacobus voor het publiek te rechtvaardigen.

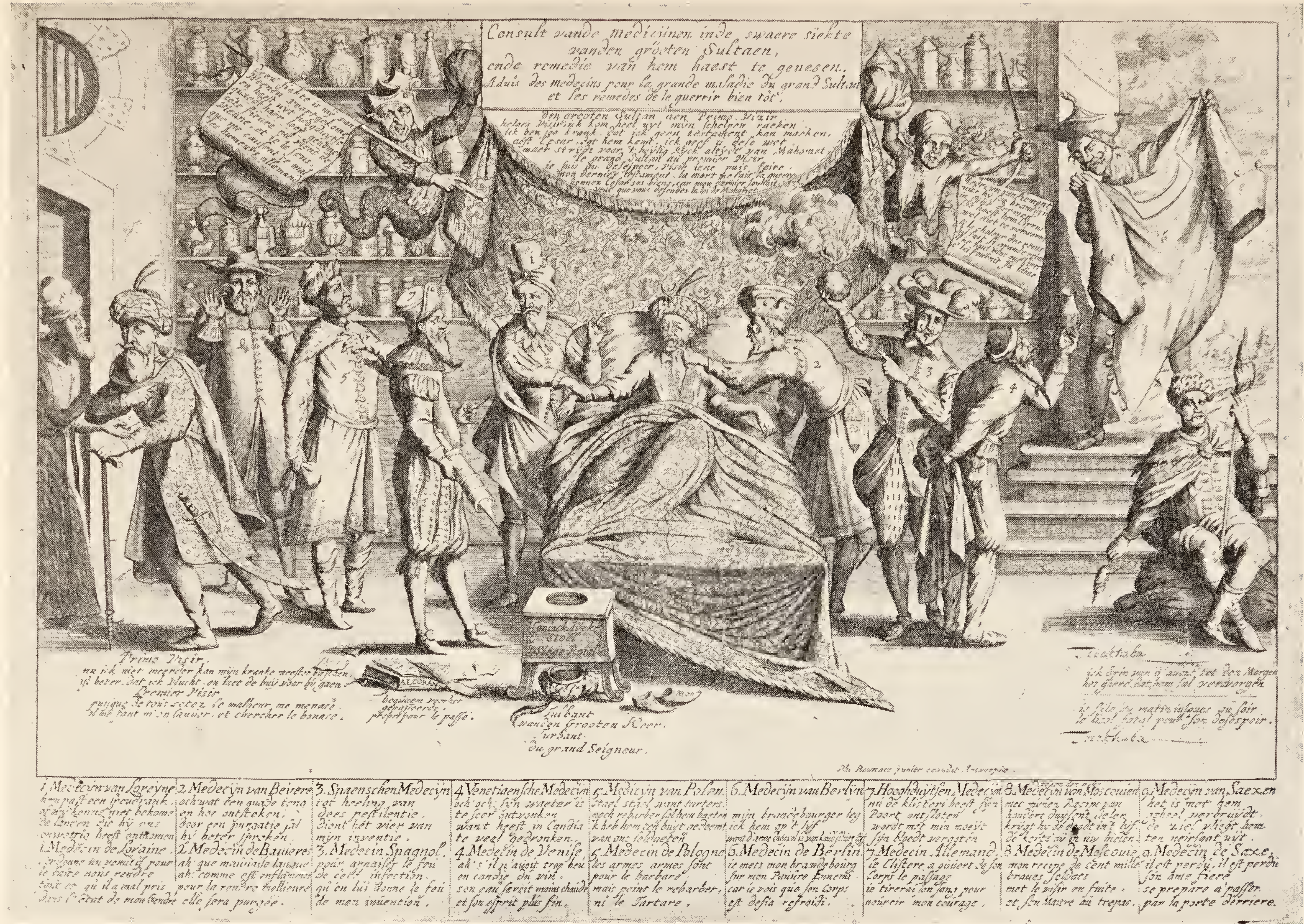
Slechts een paar weken later, na den zeeslag bij kaap La Hogue op 29 Mei, verschijnt alweer een spotprent met een voorstelling van een natuurlijke handeling, die men liefst niet in het publiek ververricht (afb. 4). Lodewijk XIV zit als omroeper van Versailles in hevige benauwdheid op een stoel, aan welks pooten een rat knaagt. Een Engelschman houdt hem den „spuwpot" voor en links op de prent staat een waterlander gereed om hem te clisteeren. In het vers, dat bij deze plaat gevoegd is, komen de volgende regels voor:

Afb. 4. Den afgesloofden omroeper van Versailles.

Een deftig Engelsch doktoor,
Hem ziende op het uiterste verlegen
Houdt hem den spuwpot voor
Om hem zijn volle keel te vegen.
Een waterlander, wel gemoed
Berijd zich, zonder aderlaten
Om al het ingezwolgen bloed
Te doen clisteeren enz.

Merkwaardig is het op te merken, dat de clisteerspuit van een bizonder groote afmeting is, sterk overdreven om het humoristische van het geval op duidelijke wijze te doen uitkomen. Afbeeldingen van dit geneeskundig instrument komen op vele prenten uit dien tijd voor, o.a. ook op een spotprent op de Turken na het beleg van Weenen in 1863, getiteld: „Consult van de medicynen inde swaere siekte van den grooten Sultaen ende remedie van hem haest te genesen" of „Aduis des médecins pour la grande maladie du grand sultan et les remèdes de le guérir bientôt" (afb. 5). Om den sultan, die te bed ligt, staan verscheidene doktoren; een bekijkt zijn tong, een ander voelt den pols, de derde heeft een bom in de hand om de pestilentie te verdrijven en de vierde beschouwt het water. Naast den hertog van Lotharingen, voorgesteld door den dokter die den pols voelt, staat de keizer met een clisteerspuit, die denzelfden vorm heeft als op de plaat van Versailles, doch niet zoo groot is. Nog is op deze prent een meubel te zien, dat zeker niet veel op prenten voorkomt en voor de ziekenverpleging in vroeger dagen onmisbaar was, n.l. het kamergemakje of stilletje, hier genaamd: „Coninclyke stoel." Het voorwerp heeft dezelfde afmetingen als de nu nog voor dit doel gebruikt wordende meubeltjes. Het „Coninclyke" van het stilletje moet zeker blijken uit de sierlijke krullen en gebogen lijnen der pooten. De inrichting van deze kamerclosets was zoo, dat men een losse pot op den grond plaatste onder een vierkant tafeltje van de hoogte van een stoelzitting. In het tafeltje was een ronde opening, die door een deksel kon worden afgesloten. Op de gravure is als parodie in plaats van den pot de chambre de „Tulbant van den grooten Heer" gebruikt. De afbeeldingen van dergelijke gebruiksartikelen op medisch-hygienisch gebied zijn reeds daarom al belangwekkend, omdat men te vergeefs naar beschrijvingen ervan zal zoeken in oude geneeskundige werken. In het tweede deel van de hollandsche vertaling van het Armamentarium Chirurgicum van Johannes Schultetus uit het jaar 1747 is een afbeelding te vinden van een man, die zich zelf een lavement toedient. Ook is hier een kamergemakje afgebeeld, maar in den meest eenvoudigen vorm van een tafeltje, waarop een pot de chambre

Afb. 5. Consult van de medicijnen in de swaere siekte van den grooten sultan, ende remedie van hem haest te genesen.

geplaatst kan worden (blz. 568). Verderop in hetzelfde boek staat nog een dergelijke afbeelding, het meubel is alleen ietwat sierlijker van vorm (2de deel, blz. 758).

Een zinneprent op Maria Theresia, „belaagd door Frankrijk, Pruisen, Beyeren en Polen, doch gered door het Hongaarsche leger", vertoont Maria, zittende op een „gemakkoffertje". Het meubel heeft daar een ronden vorm en doet denken aan een cylinder met een deksel, zooals tegenwoordig nog wel als verplegingsartikel in gebruik is. (1)

Behalve het ziekbed werd ook de apotheek veelvuldig op spotprenten afgebeeld om in dat millieu geneesmiddelen te kunnen verstrekken, die dan een politieke beteekenis hadden.

In 1695 verscheen een almanak met de afbeelding van een apotheek (fig. 6), waar bijeen zijn: Le Hongrois, L'Anglois, Le Paltin, L'Hollandois, Le Savoyard, L'Allemand, Le Liégois, Brandenbourg et L'Espagnol. Ter zijde van de deur zijn verschillende medaillons aangebracht, waarop voor de zooeven genoemde personen geneesmiddelen zijn aangegeven:

„Pour les Allemands une potion cordiale pour adoucir les parties que d'Oranje a gardées,

Pour les Espagnols essence admirable pour rabattre les fumées qui s'élèvent du cerveau et qui font faire des rodomontades à contre-temps,

Pour le prince d'Oranje, confection merveilleuse pour fortifier le coeur et pour empêcher de laisser pendre les villes avec tant de tranquillité.

Pour les Hollandais eau caustique pour dissoudre les plus fortes chaînes et pour réveiller les esprits pesants de l'aveuglement où ils sont.

Pour les Savoyards remèdes anodins pour faire doucement recouvrir les forces qu'on a perdues."

Naast de afbeelding van tal van potten en flesschen om geneesmiddelen in te bewaren, waarbij vooral het aantal verschillende vormen opvalt, zijn hier ook eenige toestellen te zien, voor de bereiding gebruikt, zooals distilleerapparaten en een groote vijzel op een voetstuk. Wat het interieur van den apotheek betreft, bezitten wij echter afbeeldingen op enkele titelbladen van geneeskundige werken uit de 16de en 17de eeuw, die veel uitvoeriger zijn.

Evenals de apotheek werd ook de barbierswinkel als plaats van

---

(1) Aardige bizonderheden over dit „meubeltje", dat in dien tijd nog tot de luxe-artikelen behoorde, zijn te vinden in: „La vie privée d'autrefois" par Alfred Franklin.

samenkomst van doktoren gekozen om gelegenheid te geven tot behandeling van zieken.

Na den slag bij Duins op 18 Februari 1639 zijn verschillende spotprenten tegen de Spanjaarden, in den handel gebracht. Onder

Afb. 6. Calendrier pour l'année 1695.

dezen is er een met den titel: „Den grooten barbierswinkel" (afb. 7). Wij zien hier de afbeelding van een barbierswinkel met een verzameling scheerbekkens en tal van instrumenten aan den achterwand. Ook de traditoneele hagedis ontbreekt niet. Op het midden van de prent is S. Diego Grand Maestro de Castillano afgebeeld met een uil op zijn hoed. Hij wordt geplaagd door waterzucht en braakt „de Spaansche vloot uit Duins" uit. In een geopenden zak loost hij vele „Patacons", die door een scheur in den zak daaruit als ruiters en soldaten te voorschijn komen. Frans Curgien heeft hem een ader geopend, de „Swets Doctor" reikt hem een zweetdrank en een

Afb. 7. Den Grooten Barbiers Winckel.

hollandsch matroos biedt hem een schotel met oranjeappelen aan. Op deze prent is dus de aderlating gebruikt als een middel om evengoed als door purgatie en braken de patient van overtolligheden te ontlasten en hem verlichting te bezorgen.

Een ander voorbeeld van een prent, waarop men den patient het gebruikte door braken weder laat verwijderen, is te vinden in de serie spotprenten, in 1672 en 1673 door de Franschen uitgegeven om de Hollanders te bespotten. Deze prent (afb. 8) „Ongeneeslijcke siekte" of „Le mal incurable" genaamd, stelt een man voor, die op

een wrak van een schip zit en uit wiens mond een stroom zich over den grond voortzet waarin verschillende Hollandsche steden in plattegrond geteekend zijn. Zijn rechterbeen is van hout en draagt het opschrift: „Bos le duc” en wijst naar de stad „'s Hertogenbos” op de landkaart, die uitgebraakt wordt. In het onderschrift staat als verklaring van de juffrouw, die rechts staat en in haar linkerhand een eigenaardig gevormde kan houdt met het woord brandewijn:

„U dient in desen noot geen beter medisyn
(Op dat gy weer verquickt) als noch wat Brandewyn.”

Afb. 8. Ongeneeslycke siekte. Le mal incurable 1673.

De gewoonte om alcoholica te geven bij braken bestond dus reeds in de zeventiende eeuw en de speciale werking van brandewijn in dit geval wordt ten platten lande nog steeds geroemd.

Een merkwaardige prent met de afbeelding van het zetten van een clysma, verscheen in 1742 als spotprent op de nederlaag der Franschen tegen de Hongaren (Afb. 9). In het midden van een kamer ligt een Franschman met ruiterlaarzen aan op een rustbank. Een

Afb. 9. Den Geklisteerde Fransman by Theyn door de Ongaaren Apotheker
op Order van den Duitschen Medicus.

Hongaar zet hem een lavement en naast hem staat een doos met Weener-poeder en verder op den vloer nog een flesch met het opschrift: braakdrank. De lavementspuit is hier veel kleiner dan op de afbeelding van een 50 jaar vroeger, overigens gelijk van vorm, een overeenkomst, die de veronderstelling rechtvaardigt dat de spuit op de juiste wijze afgebeeld is. Maar wat hier wel het meeste opvalt, is de eigenaardige houding van den patient, voorover op de bank liggende met aan iedere zijde een been, een houding, die zeker voor den zetter van het lavement gemak opleverde, maar voor den betrokken persoon minder aangenaam was, daar alle pruderie opzij gezet moest worden. Geeft het bekende prentje uit de „Bondige Verhandeling van de Voort-teeling en 't Kinderbaren" van JANSONIUS ons te zien, dat tijdens de baring zoowel het lichaam der barende als de handen van den accoucheur met eenzelfde laken bedekt werden, ook bij het toedienen van een clysma werd zoo weinig mogelijk van het lichaam ontbloot. Schaamte was de aanleiding om instrumenten te bedenken, waarmee men zich zelf een „clisterie" kon zetten. A. PARÉ heeft een dergelijke spuit afgebeeld en tevens een „siringe", zooals op onze prent van den geclisteerden Franschman is afgebeeld. Het toppunt van pruderie in dit opzicht is wel bereikt door Madame de Maintenon. FRANKLIN (L'Hygiène, blz. 71), die het tijdperk van Lodewijk XIV, „Le siècle des clystères" noemt, verhaalt dat Madame de Maintenon de namen *clystère* en *lavement* niet netjes vond en dat men in haar tegenwoordigheid slechts mocht spreken van „remède"!

Werd in de tot dusverre beschreven prenten getracht een vorst of een land bespottelijk te maken door te laten braken of purgeeren, nog een ander spotmiddel was de uitbeelding als een krankzinnige. Uit medisch oogpunt zijn deze prenten van belang omdat zij ons een beeld geven van de wijze, waarop men in vroeger tijden met deze ongelukkige patienten omsprong en op welke onmenschelijke manier men de krankzinnigen behandelde.

Het jaar 1674 bracht verscheidene spotprenten op den bisschop van Munster na den vrede met Engeland en de gevangenneming van Prins Willem van Furstenberg. „De bisschop rasende uyt den droom ontwaeckt door de optocht van den Heer Rabenhooft spreeckt sittende in 't Dulle Geckenhuys" is het onderschrift van een prent (afb. 10), waarop de bisschop kijkt uit het raam van zijn bewaarplaats. De andere personen op deze afbeelding worden ons in het onderschrift voorgesteld als Hans Jurge, zijn lijfknecht, Mandartus, een hollandsche cavalier, Malle Claes, Malle Egbert, twee gekken en Annetje met het kleine hoofdje, een gekkin. Te midden van dit doorluchtige gezelschap staat een klein vierkant gebouwtje, iets

hooger dan een manslengte, opgetrokken van zware steenen. Aan eene zijde vertoont het een klein venster en aan een anderen kant een zwaar gegrendelde deur. Deze cel is de bewaarplaats van een krankzinnige, waarbij het afzonderingsstelsel is toegepast en onze afbeelding is daarom zoo merkwaardig, omdat wij dezelfde wijze van afzondering van een krankzinnige nog op andere prenten uit veel later tijd op geheel dezelfde wijze afgebeeld vinden.

Meer dan twee eeuwen later verscheen een spotprent (afb. 11) op de verbanning van Napoleon, betiteld „Het dolhuis". Hier zit de groote keizer in een uit groote blokken steen opgetrokken gebouwtje van denzelfden vorm als op de plaat van 1674, alleen is hier de afzondering nog verder doorgevoerd, daar de cel nu geheel in het water staat en een schildwacht met de bewaking belast is. Naast het geweer staan de woorden: „Deze gek moet bewaard worden of hij wordt gevaarlijk." Om vooral goed te doen uitkomen, dat de in de cel opgesloten persoon krankzinnig is, heeft de ontwerper der prent boven het tralievenster nog het getal 11 geplaatst.

Afb. 10. De Bisschop rasende uyt den droom ontwaeckt, door de optocht van den Heer Rabenhooft, spreeckt sittende in 't Dulle Geckenhuys.

Ook in den tijd van Napoleon was het nog een geliefd middel om doktoren af te beelden, die een consult hielden. De titel van een andere spotprent op Napoleon is: „Bonaparte naar het eiland Elba in consult met vreemde doktoren" (afb. 12). Hierop staat een Engelsche doktor, die met een benauwd gelaat in de afgezakte pantalon van Napoleon kijkt en uitroept: „Ei, kijk het hart in de broek!" De overige doktoren staan allen met verschrikte en bedenkelijke gezichten en geven de volgende adviezen: „het vomitif werkt van onderen en van boven, had hij maar een aderlating willen hebben,"

Afb. 11. Het Dolhuys.

Afb. 12. Bonaparte naar het eiland Elba in consult met vreemde doktoren.

Afb. 13. Nap Buonaparte in a fever on recieving the Extraordinary Gazette of Nelsons's Victory over the combined Fleets.

enz. De patient staat er met een hoogst benauwd gezicht bij en geeft uiting aan zijn onbehagelijke positie door te braken. Dat dergelijke prenten dikwijls veel succes hadden, ook in andere landen, wordt bewezen door de imitatie van deze prent in Engeland, waar precies dezelfde gravure verscheen (afb. 13) maar nu ongekleurd, Napoleon met een ander hoofddeksel voorzien en met het onderschrift: „Nap Buonaparte in a fever on recieving the Extraordinary Gazette of Nelsons Victory over the combined Fleets.” De adviezen der doktoren zijn nu in het Engelsch en luiden: „Irrecoverable, I recommend bleeding, A desperate case.” Een derde Hollandsche spotprent (afb. 14) geeft Napoleon te zien, liggende op zijn ziekbed. Ook hier weer zijn de verschillende landen voorgesteld als doktoren, die om een ziekbed staande, allen een goeden raad willen geven. De koning van Pruisen voelt den pols, Engeland geeft de medicijnen, Oostenrijk zet hem een lavement, Rusland geeft hem de blauwe pillen om te purgeeren, die hij echter weigert om in te nemen, Beijeren sluit hem de oogen en Holland vraagt naar de kosten van de begrafenis!

In het jaar 1698 zijn in ons land verschillende spotprenten verschenen, allen betrekking hebbende op Jacobus II, den Prins van Wales, Lodewijk XIV en het pausdom, allen dienende om Willem III te verheerlijken na zijn kroning tot koning van Groot-Brittannië. Deze prenten in groot folio zijn gegraveerd in den trant van Romein de Hooghe en bevatten, behalve een onderschrift in het Hollandsch nog een vertaling daarvan in het Fransch of Engelsch. Op een dezer prenten: „Arlequin Deodat et Pamirge Hypochondriaques” (Beschreven door F. MULLER onder Nr. 2754) zijn verschillende medische toestanden afgebeeld (afb. 15). Zij bedoelt een toespeling op den ondergeschoven Prins van Wales, die in werkelijkheid het kind van een molenaar zou zijn. De koningin van Engeland ligt te bed, een pater voelt haar den pols en aan het voeteinde zijn twee vrouwen gezeten, die den jonggeborene met een molentje in de hand, op den schoot hebben. De eene heeft een zak met geld bij zich en de andere vrouw is met molentjes versierd, terwijl zij door twee vingers voor den mond te houden elkander tot stilzwijgen aanmanen. Voor het bed staat Harlequin Deodaat (Lodewijk XIV) geharnast en gewapend, hij wil woedend het zwaard trekken, maar dit wordt hem belet door den meesterknecht (Willem III). Daarnaast staat de Duitsche dokter een groot boek onder den arm en met ernstigen blik een urinaal bekijkende. Het onderschrift noemt hem als hoofdpersoon: „De Duitsche Doctor en de vreemde Patienten” of: „Le Docteur parlant à l’Assamblée” en boven het vers, dat alle personen die op de prent voorkomen, sprekende invoert,

OP DE
AFBEELDING
VAN 'T ZIEKBED VAN
NAPOLEON.

1. Den onoverwinnelijken en bijna onsterfelijken *Keizer* ligt thans gevaarlijk krank, zijn Doctors en Chirurgijns zijn de volgende:
2. De *Koning van Pruissen* voelt hem de Pols.
3. *Engeland* geeft de Medicijnen.
4. *Oostenrijk* zet hem een Lavement.
5. *Rusland* komt den Zieke bezoeken maar hij ontwijkt zijn bijzijn, hij bied hem blauwe pillo aan tot een purgatie maar hij weigert dezelve in te nemen.
6. en 7. *Spanje* en *Portugaal* geven hem zijn afscheid.
8. *Hamburg* weend over het verlies van 't Menschdom.
9. en 10. *Saxe* en *Westphalen* luiden de doode Klok.
11. *Beieren* sluit hem zijn oogen.
12. *Holland* vraagt na de kosten der Begrafenis.
13. Den *Turk* zingt met blijdschap dit Grafschrift:

GRAFSCHRIFT.

Hier ligt een snood Tiran die ieder plagt te dwingen,

Afb. 14. Op de Afbeelding van 't ziekbed van Napoleon.

staat: „Weg, riep den Doctor, sulk gespuis, Moet na het Dol en geckenhuys." Tot den woedenden monarch zegt hij:

Hoe past dit harnas desen snaeck?
De man is hypochondriaecq,
Syn water is vol turbulentie,
Maar sny hem af syn appendentie,
En sluit het mannetjen in de Son.

Een andere hoek van de prent wordt ingenomen door een prelaat, die zoo pas een lavement gehad heeft van een naast hem op den grond hurkenden apotheker, zooals het vervolg van het vers ons leert:

Dat hem d' Apotheker moest klisteeren,
Strax muts en rok uyt, en in 't hemt,
Van sestien Meesters overstemt,
Tot consitoriaal purgeeren
Met een incisie, om te weeren
'tBesette Hypochondrium
En voortgang van het Gallicum.

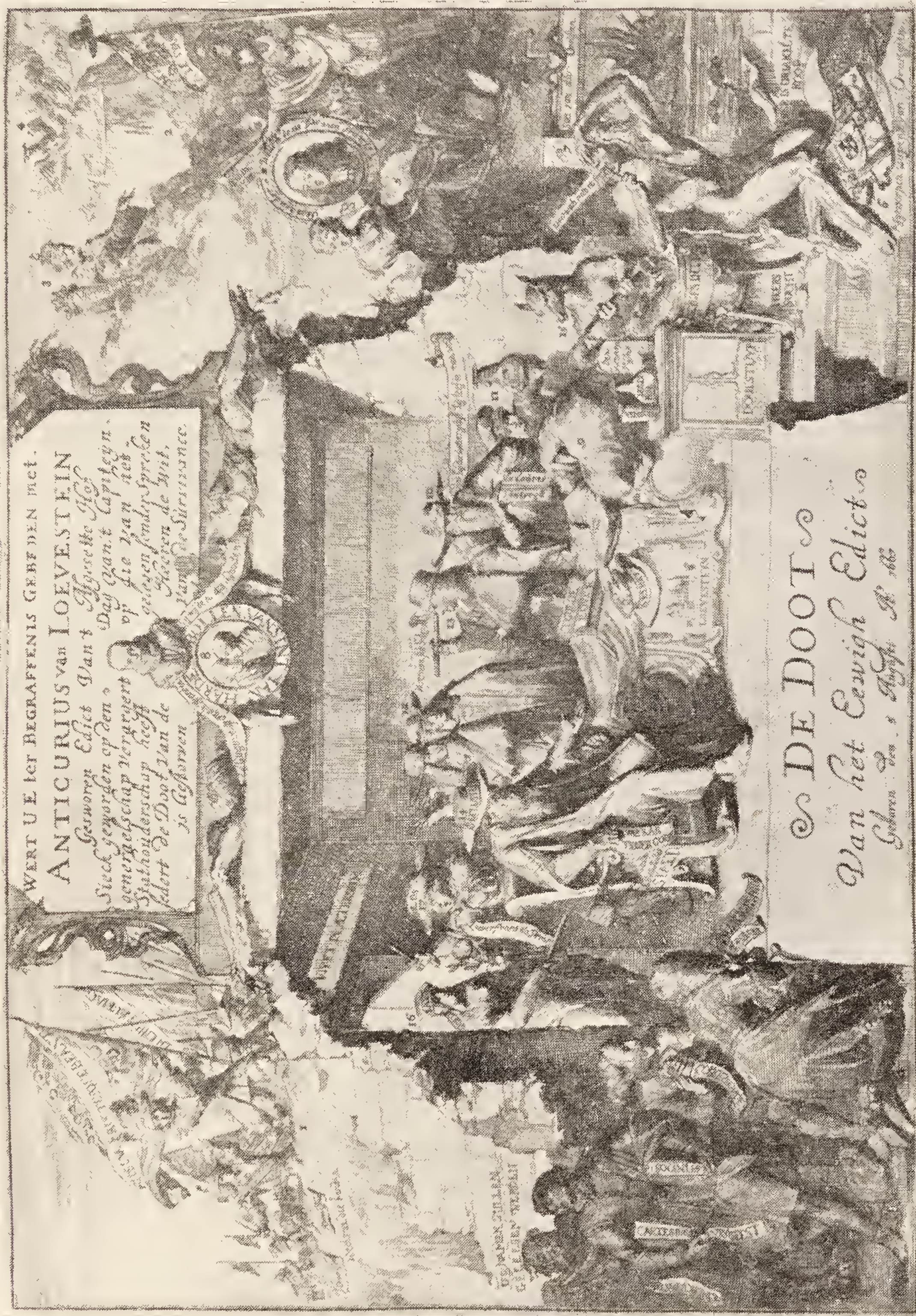

Afb. 15. Arlequin Deodat, et Pamirge Hypochondriaques.

Met het laatste woord is een toespeling bedoeld op het boven een bedgordijn op den achtergrond staande: „Morbus Gallicum." Zooals op de meesten door Romein de Hooghe geteekende prenten is ook hier behalve een overvloed van personen en zinnebeeldige toestanden aan de stoffeering groote zorg besteed en heeft alles zijn beteekenis. Twee schilderijen, die in de kraamkamer hangen, geven voorbeelden van merkwaardige en onmogelijke verlossingen; „Pallas ex cerebro Jovis nata" en „Bacchus ex femore Jovis natus", vertoonen even onwaarschijnlijke geboorten uit hoofd en dijen van een man, als die van den prins bij de koningin van Engeland!

Zoo zouden nog tal van prenten op te noemen zijn, die op politiek terrein, als spotprent bedoeld, een voorstelling te zien geven van medici en patienten. Ik wil nog slechts een prent (afb. 16) vermelden, waarop nu geen ziekenkamer, maar een sterfkamer is afgebeeld. Deze prent verbeeldt zinnebeeldig de afschaffing van het: „Eeuwigh edict" door de aanbieding van het erfstadhouderschap aan den Prins van Oranje op 2 Febr. 1674. Bedoeld in den geest van een begrafenisbrief, luidt het opschrift: „Wert U ter begrafenis gebeden met Anticurius van Loevestein Gesworen Edict van 't Afgesette Hof, sieck geworden op den Dag van 't Capiteingeneraelschap verargert op die van het Stadhoudersschap heeft gelegen sonder spreken sedert de Doot van de Heeren de Wit, is afgestorven van de Survivance." Daaronder staat een bouwvallig huis afgebeeld waarin het Eeuwig Edict te bed ligt, omringd door tal van personen, die allen in de beschrijving onderaan de plaat genoemd worden. Nr. 9 is de overleden, die „hier leyt, is maer sevend-half jaer out geworden, van jonghs opgekrenckt in syn verstant, door het bestudeeren van de Regulen Falsi van 't Gulden Boeck: de rechterhandt is hem al sweerende bestorven; In de lincker de hoet van Vryheydt, daer den dooden sich in alle voorvallen van ghedient heeft. Men vindt op het Lyck-bedt het Huys te Loevesteyn, waer van hy gheboortigh was, ten prock uytghehouwen." De omstanders zijn: Interest van la Court, syn pagie Intrigue ghenoemt, heeft in de handt het water van den dooden Patient synde vreemde alliantien, waer van den Doctor seyd, Indien de Patient van dit water ghenoegh hadt kunnen lossen, hy leefde noch wel. Nr. 14 is: „een oude Doctor, die gebrilt is, hy heet Seclusie, desen heeft des overledenen gheboorte bevordert. Syn loosen Apotheker schonck vast allerley hertversterckingen dagelyks aen den dooden, als de Engelsche Pastey Ventsoen, Legerpraetje, etc. Hy schenkt een brouwsel, dat Eyghen Interest heet, gekokt op het vuur van Heers-sucht, in een fleschje met het opschrift: Den swarten Meyster, staande op een tafeltje met een bekende afbeelding van den dood

der de Witten en het onderschrift: „Doodsstuyp.” Ter weerszijden van dit tafereel is de prent opgevuld met tal van zinnebeeldige voorstellingen, zoo vinden wij rechts onderaan: „hier is driakel te koop” en ook de voor de bereiding van dit beroemde en beruchte geneesmiddel benoodigde adders zijn niet vergeten.

Afb. 16. De Doot van het Eewigh Edict.

HOOFDSTUK II.

Spotprenten op Geneeskundigen.

Onder de spotprenten op medici zijn een paar zeer merkwaardige gravures, betrekking hebbende op JOHANNES LE FRANC VAN BERKHEY, een vurig oranjeklant, die in den patriottentijd zijn meening niet onder stoelen of banken stak, maar zich deed kennen als een heftig partijman. Te Leiden, waar zijn vader wolhandelaar was, in 1729 geboren, werd hij opgevoed door zijn grootvader van moeders zijde, den kunsthandelaar BERKHEY, die hem bestemde voor den handel in schilderijen en rariteiten. De liefhebberij voor dit vak was echter ver te zoeken bij den jeugdigen Johannes; daarentegen trok hem de ontleedkunde veel meer aan en op zijn herhaald aandringen liet zijn oom hem dan ook den 22sten September 1747 te Leiden als student in de geneeskunde inschrijven. Snel vorderde hij niet met de studie; de meeste tijd werd besteed aan het ontleden en opzetten van vogels en allerlei andere dieren, totdat hij dertien jaar later in 1760 promoveerde tot doctor in de geneeskunde. Een vestiging als medicus te Amsterdam had geen succes, reden waarom hij maar weer naar Leiden trok en zich daar vooral op de natuurlijke historie ging toeleggen. Als resultaat van zijn studie gaf hij een groot werk uit over: „De natuurlijke historie van Holland", wat hem in 1773 het lectoraat te Leiden bezorgde. Holland was in die dagen ten prooi aan inwendige verdeeldheid; een groote partij had zich gevormd, die de tegenslagen, door het land ondervonden, aan het bestuur van den stadhouder toeschreef. BERKHEY liet geen gelegenheid voorbij gaan om van zijn liefde voor Oranje te getuigen; in de edele dichtkunst niet onervaren, maakte hij een groot vers ter gelegenheid van de intrede van Willem den Vijfden binnen Leiden in 1766, en een blijspel bij gelegenheid van de receptie van den Prins en de Prinses te Amsterdam in 1768. De teekenstift met gemak hanteerende, gaf hij in 1787 een zinneprent in groot folio uit, ter eere van den Koning van Pruisen voor diens bemoeiingen bij de herstelling van het Erfstadhouderschap en den 1sten October 1791 een prent op het huwelijk van den Erfprins Willem Frederik van Oranje met Frederika Louisa van Pruisen.

Wordt BERKHEY op bijna alle portretten, die wij van hem bezitten, afgebeeld te midden van een krans van Oranje-takken om toch vooral zijn vereering voor het Oranjehuis goed te doen uitkomen; het meest frappant is dit te zien op het grootste portret, dat van

hem bestaat, een lithographie (afb. 17), in 1785 in den handel gebracht. Berkhey zit hier aan een tafel, waarop een borstbeeld van Willem I staat, en met den voet vertrapt hij een adder, die de patriottische partij moet voorstellen.

Was te Rotterdam een mosselvrouw, Kaat, een hoogst bekende figuur van wege haar orangistische meeningen, te Leiden was het een bakker, Trago, die dezelfde reputatie genoot en toen in 1784 op den verjaardag van den Prins, den 8sten Maart, Berkhey zijn

Afb. 17. J. L. le Francq van Berkhey.

huis geillumineerd had en op een vlot voor zijne woning aan den vliet, een groep poppen, waarbij zoowel de Prins als Kaat Mossel en Trago voorgesteld werden, liet drijven, verscheen er een prent (afb. 18) om dit feit te bespotten. Voor een venster staat Berkhey, die nu de Poppenman genoemd wordt, met Kaat Mossel, terwijl vóór hen een pop omvalt, die Prins Willem de eerste moet voorstellen. Onder de prent staat een vijfregelig vers:

Afb. 18. De poppenman.

„Zie hier een schandlijk paar zich wonder diverteeren
Met eene pop, gedoscht in Graavelijke kleeren
Dan 't beeld bezwijkt — Het valt? — ten blijke dat het plan
Der snoode landveraêrs, dat heilloos vloekgespan,
Gelijk dit poppe-spel, ook zal in Rook verkeeren."

Een tweede plaat (afb. 19) verscheen kort daarop, toen KAAT MOSSEL op den 10den Juni te Leiden was gekomen, wat de spanning tusschen de partijen zoo deed toenemen, dat het tot vechten op de straat kwam. BERKHEY werd op het Rapenburg bij de Academie aangevallen door een troepje patriotten, die uit de Nonnensteeg kwamen en hem zoo deerlijk mishandelden, dat hij eenige dagen zijn huis niet kon verlaten. Volgens een andere lezing, die te vinden is in een: „Nieuw lied voor de door en door beruchte lector de FRANC VAN BERKKEY te Leiden op het onthaal aan hem gedaan Zaterdag 2 October 1784," (een gedicht van 28 zesregelige coupletten), zou Berkhey boos geworden zijn op het publiek, omdat men hem bij een optocht van curatoren en professoren, in wier rij hij de laatste was, niet gegroet had, reden waarom hij uit de rij getreden was en het volk wilde aanvallen met het gevolg, dat hij als lector ontslagen was (medegedeeld in het Supplement op FR. MULLERS Bered. Beschr. v. Nederl. Historiepl. blz. 342). Op de prent zien wij Berkhey met een steek op het hoofd, zijn mantel ligt op den grond, een man met een langen stok doet hem verwijten, terwijl van alle kanten mannen, vrouwen en kinderen hem uitjouwen, ja zelfs een kleine hond hem toeblaft en de bewoners van het hoekhuis tegenover de academie hunne vensters openen, om te zien, wat al dat leven op straat beduidt. Onder de prent staan de woorden: „Mediis furibundis in jocis", waartusschen een man in een kinderstoel, die met een pop speelt waarmede blijkens het daaronder staande vers, BERKHEY bedoeld wordt.

Hoe, Leydens Warmond, hoe, men tergt u Vrank en Vrij?
Daar legt de Lector al! help, Trago, sta hem bij,
Of anders moet uw vriend, de Poppeman, hier Sneven!
Neen, blijf, zijn kragt herleeft, hij steld zig in de Bres,
En tast in gramschap, naar 't Oranjemosselmes.
Om aan zijn weerpartij een roode veeg te geven;
Maar Overmacht verwint, en loont zijn moed met hoon:
Zij kroont hem met een kap — een kakstoel wordt zijn troon.
Schenk Leydenaar! meer gunst aan Hesjes oude trooster,
En maak hem Prior van het vrouwlijk Poppenklooster.

Men ziet, deze verzen behooren niet tot de fraaiste uitingen van de dichtkunst; zij zijn echter kenschetsend voor de vrijheid die in

Holland bestond, welke toeliet dat de grofste beleedigingen straffeloos in druk konden verschijnen. Tevens staaft dit tweetal prenten heel duidelijk onze bewering, dat zelfs de meest onbeduidende voorvallen in ets of kopergravure uitgebeeld, genoeg koopers vonden, anders zou niet zoo kort na de eerste prent een tweede zijn verschenen.

Afb. 19. De prior van het vrouwlijk Poppen Klooster.

Ook op verschillende andere spotprenten uit die dagen komt onze doctor voor; zoo op een plaat, die de begrafenis voorstelt, van den „Hartog Louis van Brunswyk Wolffenbuttel.” De lijkwagen, een vilderskar of pikkerswagen, waarop „het verrotte lijk van den overledene in een Galgroode kist, behangen met een groene Pest-Huys deken” voert naar Charon met zijn boot. Onder de volgelingen in den lijkstoet vinden wij onder Nr. 36: J. Le Franc van Berkhey, Lector der Universiteit te Leiden.

Wegens de verduistering der gelden van de weduwenkas van het chirurgijnsgilde te Amsterdam werd in het jaar 1732 een achttal overlieden van dat gilde afgezet, en ook dit feit is door een zestal prenten voor het nageslacht bewaard gebleven. Het was de Amsterdamsche geneesheer Abraham Titsingh, die den moed had om te trachten den Augiasstal te reinigen. In 1730 verscheen te Alkmaar: „De verdonkerde heelkonst der Amsterdammers . . . . opgehelderd door Abraham Titsingh.” In dit geschrift uit Titsingh de klacht, dat de overlieden van het: „*Collegium Chirurgicum*” alleen ter wille van een som gelds „als meesters in de konst aan nemen, die daar toe *t' eenemaal onbekwaam* zijn, waar door het komt te gebeuren, dat de *grooten* en *kleinen*, zich zoo meenigmaal vergrijpen aan weetnieten, die met *vergulde letteren*, grooter als haar verstand, *Chirurgyn* uitsteken.” (De Heelkonst der Amsterdammers opgehelderd, Alkmaar, 1730, Voorrede blz. 2). Ook het publiek was niet onkundig gebleven van deze misbruiken en het was een bekend feit, dat de gelden, bestemd voor weduwen en weezen der gildebroeders, hunne bestemming niet bereikten, maar verbrast en vergooid werden. Het gevolg van Titsingh's boek, dat eerst door den praesideerenden burgemeester gelezen en goedgekeurd was alvorens het publiek verkocht mocht worden, was, dat Titsingh op 18 September 1731 tot overman van het chirigynsgilde geinstalleerd werd en al spoedig bleek, dat het Titsingh ernst was en dat hij zou trachten het kwaad met wortel en tak uit te roeien en de ingeslopen misbruiken met alle kracht te verdrijven. In een twintig jaar later verschenen werk „Diana” vermeldt hij uitvoerig, hoe het verloop van de zaak geweest is. Hij verhaalt daar (blz. 58), dat men tijdens een bezoek te Leiden in de eerste dagen van October 1731 van zijne afwezigheid gebruik gemaakt had om een „Barbiertje” te maken, waarvoor men hem door den overman Anthony Milaan den 8sten October de som van twee en twintig gulden wilde overhandigen. Als antwoord liet Titsingh door den gildeknecht het formuliersboek, aangelegd door de overlieden om barbiers te maken, halen en schreef hierin een duchtig protest, na het geld geweigerd te hebben. Dit formuliersboek werd

door de burgemeesters opgeeischt toen verschillende klachten over knoeierijen door de chirurgijns geuit waren, wat tot gevolg had, dat er een commissie tot onderzoek benoemd werd op 13 December 1731. (A. GEYL, Abraham Titsingh, de deken der Amsterdamsche chirigijns, in Geneesk. Bladen, 16de reeks, 1911 Nr. 1, blz. 27.) Het resultaat van dit onderzoek was, dat de overlieden van het gilde in alle deelen schuldig bevonden werden en dat tal van beunhazen en gewone barbiers in het gilde opgenomen waren, alleen om des gelds wille. Het onrechtmatig verkregen geld was niet ten bate der zieken aangewend, maar in hun eigen zak verdwenen. De heeren werden afgezet en op 24 Januari 1732 vervangen door: BARTHOLOMEUS VERMEY, WIGGERT VAN WEESIK, CORNELIS VAN DER ZWET, JOHANNES DE BRUYN en WILLEM MUNNIKHOF. (De afgezetten waren: ROELOF ROELVINK, ADRIAAN VERDUYN, ANTHONY MILAAN, THEODORUS VAN BREDERODE, BERNARDUS VAN VYVEN, ELIAS HUYZER, JAN KOENERDING en ISAAK HARTMAN.) Tal van gedichten, pro en contra, het eene al vuiler en walgelijker dan het andere, zijn naar aanleiding van deze gebeurtenis verschenen, en voor het nageslacht bewaard in een paar bundels, getiteld: „De kwynende Amsterdamsche Heelkonst" en: „Alle de lauwerkransen, gevlogten om de hoofden der voornaamste Chirurgyns." In dit tweede boekje vindt men de hier naast afgebeelde spotprent (afb. 20). In de gildekamer (toen ter tijde in het huis op de O.Z. Voorburgwal, tegenover het tegenwoordige stadhuis te Amsterdam) zitten de nieuwe overlieden aan een tafel, terwijl vier der afgezette heeren wegloopen met zakken geld onder den arm. Aan den wand hangt een groote schilderij, een kegelspel voorstellende, waarbij met één worp acht kegels worden omvergegooid als een zinnebeeldige voorstelling van het gebeurde. Een tweede schilderij, boven een kastje, waarop anatomische praeparaten, stelt de afgezette heeren voor: „Een schildery, waar meê deez' heeren, dol om op 's anders vleesch te teeren, de kamer der ontleding voorheen ontsierden," zooals het heet in „de korte verklaring der plaat". Door een geopende deur, waar men boven kan lezen „theatrum anatomicum" kijkt men op de vischmarkt in de Nes waar de koetsen en paarden, ja zelfs een arreslede te koop worden aangeboden „nu 't kwaad zijn meester wou beloonen." Onder de prent staat het volgende tweeregelig versje:

„Dit Kunst-tafreel vertoond hier d'Onregtvaardigheit
En hoe 't getergt gedult in 't eind zich wreekt door streid."

Een tweede prent, veel zeldzamer dan de zoo even genoemde, stelt hetzelfde voor, doch nu omgekeerd, wat eerst rechts was is nu links en de voorzitter, ABRAHAM TITSINGH, heeft nu voor zich op de tafel een klisteerspuit liggen. Op dit instrument is een pamflet

verschenen: „De clysteerspuit werksaam op de Amsterdamsche snykamer", een gedicht zóó plat en vuil, dat het alleen uit de laagste volksklasse kan zijn voortgekomen en dan nog alleen in een opgewonden stemming geschreven moet zijn. Ook het kegelspel is door verschillende gedichten met vervolgen, bezongen in een stijl en taal, die niet onder doen voor die van het gedicht op de clisteerspuit.

Afb. 20. Prent behoorende bij het gedicht: „Alle de lauwerkransen gevlochten om de hoofden der voornaamste chirurgyns."

Een typische spotprent (afb. 21) op deze Amsterdamsche toestanden betrekking hebbende, is de verkoopaankondiging „van een groot aantal doctorale paarden, koetsen, faragons, chaisen, enz., als mede eenige tuigen en stal-gereedschappen, waaronder een zeer fraaie koets van Papier maché, weinig en nog wel meest bekleed gebruikt", een prent, die in 1754 te Amsterdam het licht zag. Het onderschrift

luidt: „Zoo er nog hier of daar een ryke Dame mogt zyn, die er op gesteld was om een Dokter te trouwen, dezelve gelieve zich te openbaaren, in welk geval die medicus zyne koets uit de verkooping zal uythouden.” Op de prent zijn twee houtsneden gedrukt boven elkander. Op de bovenste is een hooge zegekar met twee paarden met pluimen, de dekken met wapenschilden behangen, afgebeeld en daarbij staat:

Afb. 21. Houtsnede boven een verkoopaankondiging van dokterspaarden.

„uyt Holland vervlugt na Zwitserland.” De tweede, even slordig geteekende plaat vertoont in grove trekken een tweetal paarden met een knecht en eenige kooplieden. Hieronder staat te lezen: „Alzoo / door s’Hemels Goedheid / de Inwoonders van Amsteldam, met zoo weinige ziekten zijn gekweld / dat de medicinae Doctores hunne

scheenen nauwelyks kunnen verdienen en de ziekten, die er zijn, op de oude Hippocratische wijze door de Apothecars wel kunnen bediend en door de kracht van de natuur genezen worden? zoo zijn de gebulliseerde Amsteldamsche Geneesheeren, om geen verder verloop in hunne Finantien te maken (zynde zommige der Paarden / omdat die Beesten zoo veel vraten / al voor eenigen tyd verkogt) voornemens hunne Ry-tuigen met al derzelver Ap- en Dependentien publiek te veilen en dezelve / omdat zy noodzakelyck Geld hebben moeten, zonder ophouden te verkoopen; zoo iemand gading in dit zoort van Ry-tuigen heeft, wort hy verzogt zig niet te voorzien / zullende den dag en plaats van verkoop bij nadere advertentie worden bekend gemaakt." Men ziet, de toenmalige geneesheeren te Amsterdam ontkwamen niet aan den bijtenden spot van hunne tijdgenooten. Trouwens er was aanleiding voor geweest!

Nu wij het boek van TITSINGH over de verdonkerde Heelkonst vermeld hebben, vragen wij ook de aandacht voor de titelprent (afb. 22) van dit werk. Vindt men in vele boeken uit de 17de en 18de eeuw titelprenten, waarop zinnebeeldig den inhoud van het werk wordt aangekondigd, ook tal van medische geschriften bevatten zoo'n voorplaat. Heel dikwijls ook was het alleen de bedoeling om het portret van den auteur eene eereplaats te geven, te midden van allerhande symbolische voorstellingen of om de plaats der handeling, b.v.b. een gasthuis te vertoonen. Op de plaat in TITSINGH's boek, die ook afzonderlijk afgedrukt in den handel voorkwam en als zoodanig in deze studie een plaats mag innemen, brengt de Tijd een gedenktafel met het opschrift: „De verdonkerde Heelkonst der Amsterdammers opgehelderd" aan de: „Oefening", die aan een tafel zit met een vrijheidshoed naast zich, terwijl de Amsterdamsche maagd rechts op den grond zit te klagen, door een slang, een haan en een pot met rozenhoning vergezeld. De achtergrond vertoont een boekenkast met een Minervabeeld en een buste van Hippocrates. In de kast staan de werken van TULP, RUYSCH, BARBETTE en VAN SOLINGEN. De voorgrond wordt ingenomen door de Hollandsche leeuw, die met zijn pooten een reusachtige amputatiezaag en andere chirurgische instrumenten vasthoudt.

In vroeger dagen was het met nieuwjaar de gewoonte dat er voor ieder gilde een speciale almanak uitkwam, die dan doorgaans met een vignet versierd was, toepasselijk op dat gilde. Zoo kwam er te Amsterdam sinds het jaar 1727 een almanak uit van het chirurgynsgilde. De bibliotheek te Amsterdam bezit een unieke verzameling van Amsterdamsche chirurgijnsalmanakken, afkomstig van Professor J. BAART DE LA FAILLE te Groningen. Vanwege de kosten, aan de vervaardiging van de plaat verbonden, kan men dikwijls, jaar in

jaar uit dezelfde afbeelding boven deze almanakken vinden. In de jaren 1727, 28, 29 en 30 staat er een gravure boven (afb. 23), waarbij een menigte gebrekkigen den hoogleeraar, bijgestaan door twee assistenten, komen consulteeren. Bovenaan vindt men de afbeelding van een sectie van een vrouwenlijk. Merkwaardig is het groote

Afb. 22. Titelprent van de: „Verdonkerde Heelkunst", naar een gravure van L. LAMSVELD.

bord links met allerhande verschillende chirurgische instrumenten, de elegante vormen, in dien tijd in gebruik, op fraaie wijze te zien gevende. Boven dit bord is een plank met potten en flesschen, terwijl op de tafel onder het instrumentarium een verzameling

Afb. 23. Bovenstuk van de chirurgijnsalmanak van 1727.

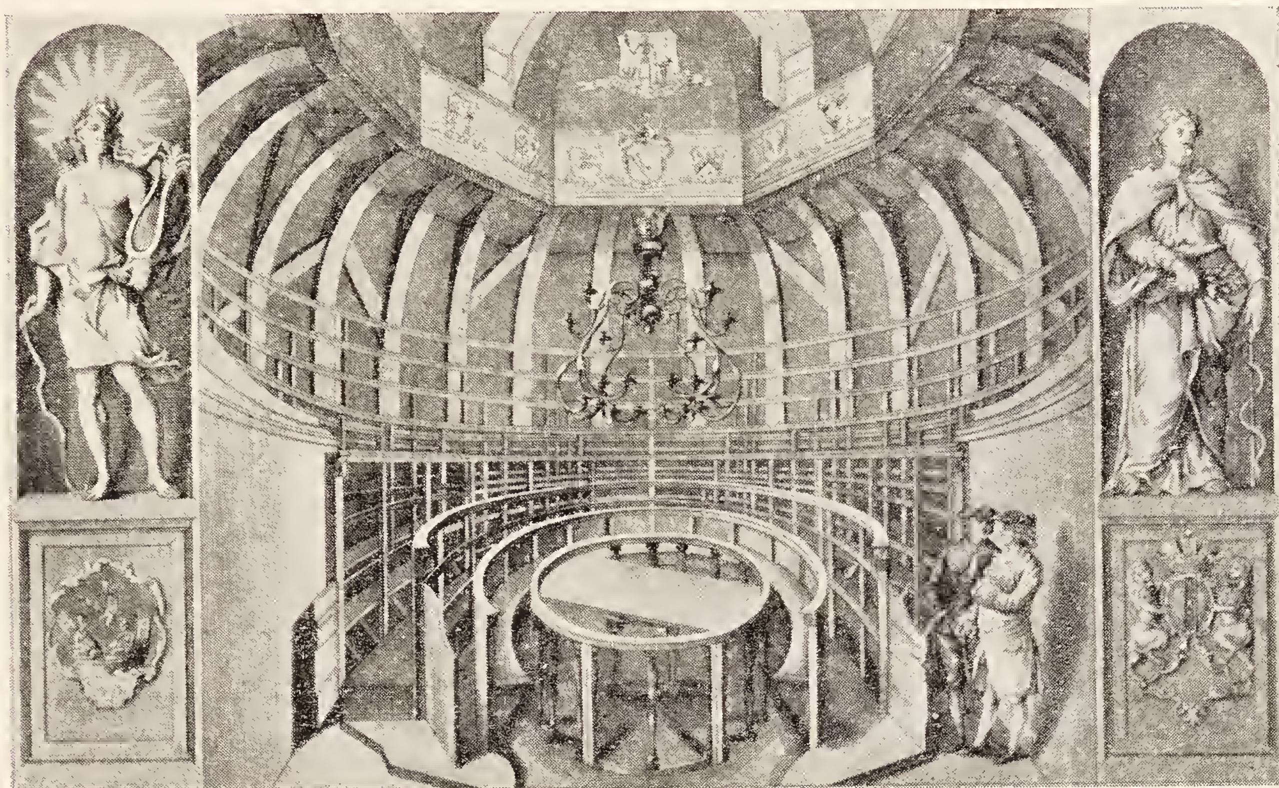
windsels, verband en scharen gereed liggen. Rechts is een kast waarin de voorraad verband bewaard wordt in gezelschap van eenige groote folianten, de geleerdheid dezer heelkundigen symboliseerende. In het exemplaar van de: „Samenspraak der Dooden tusschen Hippocrates en Huc ten Dimus, als lasthebbende van hunne Principalen de meesters Chirurgyns der stad Amsterdam" (Het eerste stuk, dat in den bundel: „Alle de lauwerkransen" voorkomt.) berustende in de bibliotheek der Maatschappij van Geneeskunde, is het bovenstuk van de chirurgijnsalmanak van 1729 ingevoegd. Met inkt zijn bij de verschillende personen cijfers geplaatst en zoo is deze plaat tot een spotprent op de Amsterdamsche chirurgijnskwestie gepromoveerd. Ook in een ander vers: „De verresen Hippocrates, zyne verklaring op de Almanaksprent van het Chirurgynsgild" worden de patienten, die om raad komen vragen, genoemd met de namen der afgezette overlieden. De man op den voorgrond met zijn dikke been, heet nu: „Roelofs been, voorzien van lappen, dat zyn modellen van zyn pappen." Links zitten twee mannetjes op het bankje onder het bord met chirurgische instrumenten. In het eerste vers staat hier onder: „Op 't stinkbankje zit Embder Klaas", in het tweede is dit veranderd in:

„Jaa deez prent toond't stik voor stik,
Want ziet daar onze Klaasje Klik,
Met zoete Dirk, deez' Overmannen,
Zyn op de pisbank hier gebannen, enz."

De voorstelling der obductie is hier toepasselijk gemaakt door het cijfer 9, dat ook voorkomt bij de regels van den tekst: „Daar Swager Crelis wordt ontleed."

In 1730 heeft men zich de kosten van een nieuw vignet getroost, gegraveerd door A. Zeeman. Tal van operaties worden nu voorgesteld, rechts wordt een lijder van een blaassteen bevrijd, links ziet men een oogoperatie. In het midden zit een zieke op den grond en door een groote poort, waarboven staat: „Collegium anathomica" heeft men het gezicht op een zaal, waarin tal van heelkundige bewerkingen verricht worden. Dit vignet keert terug in de jaren 1732, 42 en 45. Daartusschen en verder geregeld ieder jaar is gebruik gemaakt van een prent, door Bakker in 1870 nog eens opgegraveerd, het inwendige van het Theatrum anatomicum voorstellende. In den koepel zijn de wapens aangebracht van het Collegium Chirurgicum en der overlieden. In 1781 is een verandering aangebracht: de heeren hebben hoeden op gekregen en het wapen van het collegium (afb. 24) is vervangen door het geslachtswapen van den hoogleeraar in de anatomie A. Bonn.

Zagen wij zooeven hoe te Leiden BERKHEY door zijn politieke bemoeiingen het mikpunt der spotlust in beeld geworden was, ook

Afb. 24. Bovenstuk van de chirurgijnsalmanak 1733.

Afb. 25. 'T Geheim Comité der zaamgezwooren Oranje Friesen.

in het Noorden van ons land was een medicus, die, hoe hoog ook geplaatst, niet ontkwam aan deze soort van bestrijding. Op den 1sten October 1782 is een spotprent (afb. 25) uitgegeven op de Prinsgezinden. Een aantal personen bevinden zich in een vertrek, in het midden staat R. ACRONIUS, med. doctor, met een groote stamper in een mortier te wrijven, dat op een klein tafeltje staat. Onder de aanwezigen is echter ook: Premier P. CAMPER, prof. Hon. gekleed in toga en gedekt door een pruik. Hij geeft de hand aan Grietman IDEMA en aan A. LYKLAMA. Een vrij uitvoerige beschrijving geeft van de voorgestelde personen een niet zeer vleiend beeld en zoo wordt onze beroemde CAMPER, die helaas zich wat al te veel met de staatkundige gebeurtenissen in zijn dagen bemoeide, betiteld met het epitheton: „een kundig, dog verwaten schepsel." Tot meerder spot, is hij afgebeeld in een lange kamerjapon, waaruit niet zijn voeten, maar een paar vogelpooten te voorschijn komen.

HOOFDSTUK III.

Ziektegevallen.

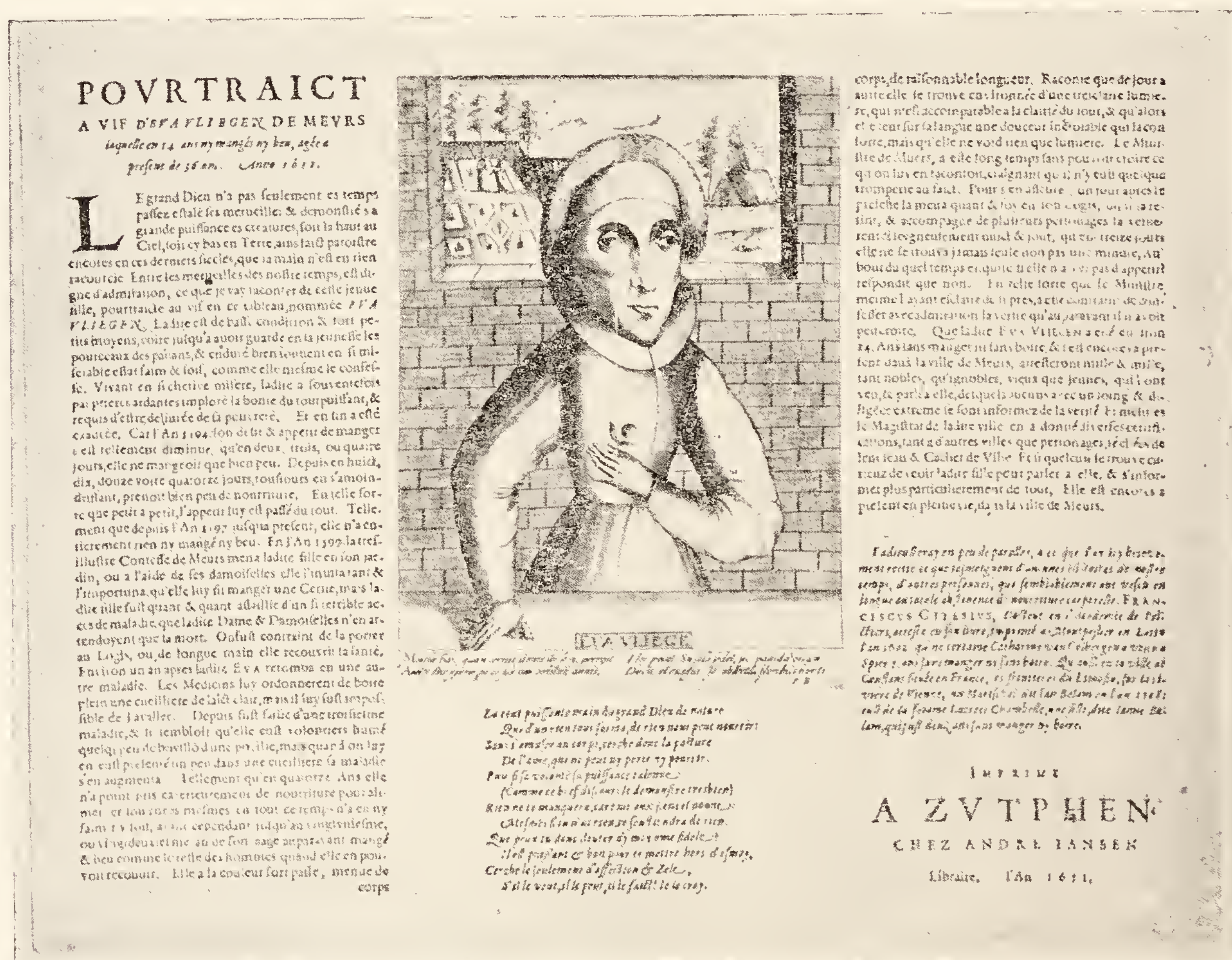
Verreweg de grootste rubriek der medische volksprenten vormen de prenten, waarop medische gevallen zijn voorgesteld. Onder dezen zijn verschillende uiterst zeldzame gravures, daar zij, bestemd voor het groote publiek en meestal weinig kunstwaarde bezittende, niet bewaard werden en pas later bij de verzamelaars in trek kwamen, toen de meeste exemplaren reeds verdwenen waren.

In de eerste plaats brengen wij hier onder een reeks afbeeldingen van ziektegevallen. In chronologische volgorde opgesteld, kunnen zij als volgt betiteld worden:

1. De geschiedenis van Eva Vliegen, 1597—1615 (?)
2. De stierswreedheid te Zaandam, 29 Augustus 1647.
3. De purgeerende boontjes, 1690.
4. De slapende Stolksche boer, 1707.
5. Merkwaardige verlossing te Scheveningen, 5 Jan. 1719.
6. Engeltje van der Vlies, berucht van 1818—1827.

Tot de onder Nr. 1 genoemde geschiedenis rekenen wij de portretten van een juffrouw, die, de geheele medische faculteit ten spot, zich een groote vermaardheid verwierf als hongerkunstenares, van de, tot in de 19de eeuw zoo populaire Besje van Meurs, Eva Vliegen (afb. 26) genaamd, die: „in den tyd van zeventhien jaeren geen aertsche spyse often dranck genoeten heeft." Geboren in het jaar 1597 moest zij in hare jeugd de zwijnen hoeden en vaak honger en dorst lijden en zoo groot was hare armoede, dat zij dikwijls alleen door te bedelen iets te eten kon krijgen. Haar levensbeschrijving, vermeld onder een portret van het jaar 1611 geeft nadere bizonderheden: „In het jaar 1594 verminderde haar trek in spijzen zoodanig, dat zij dikwijls in twee, drie, vier dagen bijkans niets at, daarna in acht, tien, twaalf, ja veertien dagen verminderde dit zoodanig, dat zij zeer weinig tot levensonderhoud behoefde, tot dat zij eindelijk de geheele eetlust verloor, en wel zoo, dat zij sedert het jaar 1597 tot heden (1611) noch gegeten noch gedronken heeft." (Car l'an 1594, son désir et appétit de manger s'est tellement dimisnué, qu'en deux, trois, ou quatre jours elle ne mangeoit que bien peu. Depuis en huict, dix, douze, voire quatorze jours, tousiours en s'amoindrissant, prenoit bien peu de nourriture. En telle sorte que petit à petit, l'appétit luy est lassé du tout. Tellement que depuis l'an 1597 jusqu' à présent, elle n'a antîerement rien ny mangé

ny beu.) In tegenstelling met ieder ander mensch werd de juffrouw ziek door pogingen om iets te nuttigen, want lezen wij verder: „toen in het jaar 1599 (de nauwkeurige tijdsbepalingen in deze biographie moeten klaarblijkelijk dienen om den schijn van betrouwbaarheid van het verhaal te verhoogen!) de gravin VAN MEURS haar een bezoek bracht en haar opdrong om een kers te eten, werd zij ernstig ziek zoodat men voor haar leven vreesde. Gelukkig herstelde zij, maar een jaar later wordt zij weer ziek omdat de geneesheer haar „hoogst onvoorzichtig" wat melk wilde geven. EVA was wijzer en weigerde, zeggende dat het haar onmogelijk was. Slechts eens in al die jaren verlangde haar maag naar wat voedsel in den vorm van eenige lepels kippensoep! Helaas, toen men haar weer wat van dit gerecht gaf, verhief zich hare ziekte plotseling en weder vreesde men voor haar leven. Behoeft het verwondering te baren, dat Mejuffrouw VLIEGEN zich, in de stad Meurs liet bekijken en dat tal van personen haar gingen bezoeken, om persoonlijk zich „met alle zorg en oplettendheid" van de waarheid te gaan overtuigen? en zou men niet gaan denken aan een handig in elkander gezette reclame, om een portret te verspreiden, waarbij zooveel bizonderheden worden vermeld om de nieuwsgierigheid der menschen op te-wekken? Onze afbeelding zou niet doen vermoeden, dat die juffrouw met haar bontmutsje op het hoofd en een roosje in de rechterhand, een

POVRTRAICT
A VIF D'EVA VLIEGEN DE MEVRS
laquelle en 14 ans ny mangés ny beu, agée a present de 36 ans. Anno 1611.

LE grand Dieu n'a pas seulement es temps passez estalé ses merveilles & demonstré sa grande puissance es creatures, soit la haut au Ciel, soit cy bas en Terre, ains faict paroistre encores en ces derniers siecles, que sa main n'est en rien racourcie. Entre les merveilles des nostre temps, est digne d'admiration, ce que je vay raconter de ceste jeune fille, pourtraicte au vif en ce tableau, nommée EVA VLIEGEN. Ladite est de basse condition & fort petits moyens, voire jusqu'a avoir guardé en sa jeunesse les pourceaux des paisans, & enduré bien souvent en si miserable estat faim & soif, comme elle mesme le confesse. Vivant en si chetive misere, ladite a souventesfois par prieres ardantes imploré la bonté du tout puissant, & requis d'estre delivrée de sa pauvreté. Et en fin a esté exaucée. Car l'An 1594 son desir & appetit de manger s'est tellement diminué, qu'en deux, trois, ou quatre jours, elle ne mangeoit que bien peu. Depuis en huict, dix, douze voire quatorze jours, tousiours en s'amoindrissant, prenoit bien peu de nourriture. En telle sorte que petit a petit, l'appetit luy est passé du tout. Tellement que depuis l'An 1597 jusqu'a present, elle n'a entierement rien ny mangé ny beu. En l'An 1599 la tres-illustre Contesse de Meurs mena ladite fille en son jardin, ou a l'aide de ses damoiselles elle l'inuitarant & l'importuna, qu'elle luy fit manger une Cerise, mais ladite fille fust quant & quant assaillie d'un si terrible accès de maladie, que ladite Dame & Damoiselles n'en attendoyent que la mort. On fust contraint de la porter au Logis, ou, de longue main elle recouvrit sa santé. Environ un an apres ladite EVA retomba en une autre maladie. Les Medicins luy ordonnerent de boire plein une cuilliere de laict clair, mais il luy fust impossible de l'avaller. Depuis fust saisie d'une troisiesme maladie, & il sembloit qu'elle eust volontiers humé quelque peu de bouillon d'une poulle, mais quand on luy en eust presenté un peu dans une cuilliere sa maladie s'en augmenta. Tellement qu'en quatorze Ans elle n'a point pris [illegible] de nourriture [illegible] ny faim ny soif, [illegible] cependant jusqu'au vingtiesme, ou vingtdeuxiesme an de son aage auparavant mangé & beu comme le reste des hommes quand elle en pouvoit recouvrir. Elle a la couleur fort palle, menue de corps, de raisonnable longueur. Raconte que de jour a autre elle se trouve environnée d'une reluisante lumiere, qui n'est accomparable a la clarté du jour, & qu'alors elle sent sur sa langue une douceur incroiable qui la console, mais qu'elle ne void rien que lumiere. Le Ministre de Meurs, a esté long temps sans pouvoir croire ce qu'on luy en racontoit, craignant qu'il n'y eust quelque tromperie au faict. Pour s'en asseurer, un jour apres le presche la mena quant & soy en son Logis, [illegible] & accompagnée de plusieurs personnages la retenoit [illegible] nuict & jour, qu'en treize jours elle ne se trouva jamais seule non pas une minute. Au bout duquel temps enquise si elle n'avoit pas d'appetit respondit que non. En telle sorte que le Ministre mesme [illegible] de confesser [illegible] la verité qu'auparavant il n'avoit peu croire. Que ladite EVA VLIEGEN a esté en trois 14 Ans sans manger ni sans boire, & s'est encores a present dans la ville de Meurs, attesteront mille & mille, tant nobles, qu'ignobles, vieux que jeunes, qui l'ont veu, & parlé a elle, desquels aucuns avec un soing & diligence extreme se sont informez de la verité. Et mesmes le Magistrat de ladite ville en a donné diverses certifications, tant a d'autres villes que personages, [illegible] de leur seau & Cachet de Ville. Et si quelcun se trouve curieux de voir ladite fille peut parler a elle, & s'informer plus particulierement de tout. Elle est encores a present en pleine vie, dans la ville de Meurs.

IMPRIME
A ZVTPHEN
CHEZ ANDRE IANSEN
Libraire, l'An 1611.

Afb. 26. Portret van EVA VLIEGEN.

hongerkunstenares was. Zij heeft zich mogen verheugen in een groote populariteit, want al spoedig is haar beeltenis in den vorm van een beweegbare pop geplaatst in den „Doolhof” te Amsterdam, een gelegenheid, waar men verschillende bekende personen kon bewonderen, nagemaakt in hout of was, sommigen met beweegbare oogen of armen. De oprichter van dit doolhof was VINCENT JACOBSZ COSTER, een neef van Dokter MAARTEN COSTER, de eerste hoogleeraar in de ontleedkunde aan de universiteit te Amsterdam en misschien is hij het wel geweest, die zijn neef den raad gegeven heeft om ons Besje van Meurs een plaats in den Doolhof te geven. Dat men echter niet lang de dupe van dit wondervrouwtje gebleven is, bewijst het opschrift bij de pop geplaatst:

„Dat is bessie van Meurs, dat leugenachtig wyf,
Ei zie, zy schut haar hoofd, en zweert nog even styf
In 32tig jaar heeft zy geen brood gegeten.
Wel 't leugenachtig wyf, liegt dat de steenen zweeten.”

In de prenten, speciaal voor vermaak en leering van kinderen uitgegeven, vindt men ook nog tal van aanwijzingen van de zeden en gewoonten uit vroeger dagen, vandaar dat ook deze prenten tegenwoordig verzameld worden en hun plaats vinden in historische atlassen, nadat door enkele verzamelaars, FREDERIK MULLER en anderen op hun belang gewezen was. Zoo vond ik in de verzameling van den Heer A. VAN STOLK te Rotterdam een prent, (afb. 27), betiteld: „Ziet hier tot vermaak, wat men U komt vertoonen in 't

Afb. 27. BESJE VAN MEURS op een kinderprent.

doolhof te Amsterdam." Op deze prent komt een kleine houtsnede voor met een portret van Besje van Meurs, met als onderschrift:

„Ziet hier het leugenachtig Besje
van Meurs, gewis een raar matresje."

De belangstelling in Eva Vliegen heeft tot in later eeuwen voortgeduurd en zoo komt in de Almanak voor blijgeestigen van het jaar 1832, nog een reproductie voor van haar portret, in enkele exemplaren uit de hand gekleurd en waarbij de geheele Fransche tekst is afgedrukt, die onder haar beeltenis van 1611 staat.

Uit het slot van het onderschrift op Eva's portret blijkt, dat zij zich van tal van attesten voorzien had, zoowel van „mille et mille tant nobles, qu'ignobles, vieux que jeunes, qui l'ont veu et parlé a elle, desquels aucuns avec un soing et diligence extrème se sont informez de la vérité" als van: „mesmes le Magistrat de la ditte ville, qui en a donné diverses certifications, tant à d'autres villes, que personnages, sellées de leur seau et cachet de ville." Was het te verwonderen, dat Besje, waar zij zooveel succes had, ook getracht heeft zich met een nimbus van geheimzinnigheid te omgeven en allerlei wonderlijke verhalen aan haar bezoekers deed? Dat zij daarbij het bovennatuurlijke niet versmaadde blijkt uit haar verhaal: „Raconte que de jour à jour se trouve environnée d'une clairté du jour, et qu'alors elle sent sur sa langue une douceur incroiable qui la conforte, mais qu'elle ne void rien que lumière."

Van 1818 tot 1827 heeft in Holland wederom een juffrouw getracht door een voorgewende hongerkuur het publiek naar hare woning te lokken. Engeltje van der Vlies, een boerenvrouw uit Pijnakker, beweerde zonder spijs of drank te kunnen leven. Zij werd in 1827 ontmaskerd, wat de aanleiding geweest is, om een portret van haar te gaan verkoopen. Dat de reclame ondanks de ontdekking van het bedrog, haar echter geen windeieren gelegd heeft en het verkoopen van haar beeltenis nog succes had, blijkt uit de omstandigheid, dat het portret al spoedig nagemaakt is in kleiner formaat en dat zelfs in 1838 nog een groot portret verscheen (afb. 28), waarop zij in een grooten leunstoel voor een venster is gezeten met een breikous in de hand. Zij ziet er hier, in haar boerencostuum met een groote muts op, zeer welgedaan uit en niemand, die het niet beter wist, zou in haar een hongerkunstenares zien!

Was de geschiedenis van Besje van Meurs dus eigenlijk niets anders dan een handig op touw gezette comedie, waar het publiek lustig invloog, de „Stierswreedheid" is een ware gebeurtenis, door tal van prenten, groote en kleine, gekleurde en ongekleurde, geïllustreerd en voor het nageslacht bewaard. Hoe groot de belang-

stelling van het publiek in dit geval was, moge blijken uit het feit, dat niet minder dan twaalf verschillende contemporaine afbeeldingen van dit gebeuren bekend zijn, (allen afgebeeld in een artikel van Dr. H. H. M. SCHOO in het feestalbum van Prof. HECTOR TREUB, Leiden 1912) en dat zelfs borden, ja geheele theeserviezen met de voorstelling van deze geschiedenis beschilderd werden.

Het geval heeft zich, in het kort verhaald, aldus toegedragen. Op 29 Augustus 1647 waren des avonds tusschen 6 en 7 uur eenige kinderen bezig met het oplaten van een vlieger naast de weide, waar JACOB EGH, een boer te Zaandam, een stier aan een paal had vastgebonden van wege de koeien, die ook in die weide liepen.

Afb. 28. Portret van ENGELTJE VAN DER VLIES.

De stier, onrustig geworden door het vliegeroplaten zag kans zich los te rukken en de boer, dit ziende, trachtte hem te grijpen en toen dit niet gelukte, nam hij een bootshaak uit zijn schuitje, dat op het land lag en gaf de stier daar eenige slagen mede op den kop met het gevolg dat de stier zich op den boer wierp en hem ernstige verwondingen toebracht. Zijn zwangere vrouw ziet door het venster wat er buiten gebeurde, snelt haar man ter hulp, maar

wordt op haar beurt door het woedende dier aangevallen met het treurig resultaat, dat de stier haar met zijn horens den buik openscheurende, de lucht ingooit. Het kind, door deze onverwachte sectio caesarea geboren, komt „een huislengte" van de moeder in een plas water terecht. De buren komen nu ter hulp en de gewonden worden naar huis en naar bed gebracht, ook twee heelmeesters en een vroedvrouw worden zoo snel mogelijk geroepen, maar zoowel de man als de vrouw stierven, het kind bleef nog tot 23 Mei 1648 leven.

Afb. 29. Stiers wreetheyd gepleegt aan Meester en Vrouw en wonderlyk bestiert tot verlossing hunnes kinds geschiedt tot Sardam. gravure van JOCHEMS BORMEESTER.

De meeste prenten geven een verkeerde voorstelling van de volgorde der verwondingen, men ziet daarop de vrouw in de lucht zwevende, terwijl de stier bezig is den man, die op den grond ligt, te verwonden; daarnaast is steeds een kind te vinden, bezig in alle

kalmte zijn vlieger op te laten (afb. 29). Dit laatste gedeelte van de gebeurtenis is op een kinderprent natuurlijker weergegeven, daar hier het kind hard wegloopt. Een andere kinderprent geeft het geheele gebeuren in de goede volgorde, hier ligt de man op den grond, het kind loopt verschrikt weg en de stier is juist bezig om de vrouw, in de hoogte te gooien. Ook de kleine gravure, die in de Staatkundige Historie van Holland voorkomt, geeft de juiste opeenvolging der feiten. Een zeer zeldzame prent, bij FRANCOIS VAN BEUSECUM te

Afb. 30. Stiers wreetheyd te Zaandam, naar een gekleurde gravure met adres van PT. GOOS.

Amsterdam uitgegeven, vertoont het beginstadium, waar de stier pogingen aanwendt om den man, wiens hoed reeds op den grond gevallen is, neer te werpen en ook de andere koeien, waar in de verklaring over gesproken wordt, zijn hier afgebeeld. De mooiste, tevens de grootste gravure (afb. 30), stelt den afloop voor: de vrouw is te bed gebracht en wordt door een heelmeester onderzocht, men

ziet de groote gapende wonde in haar buik en een vrouw, die achter het ledikant staat, houdt vol angst de handen voor het gelaat. Op den grond ligt de man met ontbloot onderlijf. Een tweede heelmeester is bezig een verband voor hem in gereedheid te brengen terwijl op een tafel naast het bed de verschillende verbandmiddelen zijn klaar gezet. Aan den muur hangt een schilderij, die het afmaken van den stier voorstelt en door de geopende deur heeft men een kijkje naar buiten, waar men anachronistisch de vrouw in de lucht ziet terwijl de stier den man aanvalt. Onder twee prenten vindt men een uitvoerige verklaring van de heelmeesters, op de eene die van Mr. Ireton, op de andere die van Mr. Jan Pigge. De verklaringen van beide heelmeesters zijn niet geheel gelijkluidend, de eerste verhaalt zijn bevindingen in deze bewoordingen: „wy bevonden de man / met twee gefractureerde schouderbladen: dicht aan de Acromion of spits des schouders: als oock 't onderste van de ware ribbe / dicht bij de wervelbeenen / in stucken: met een solutie / boven syn slincker wyn-brau / als eene groote solutie / tusschen het Inguen en femur / met veel blau geslagen placken / met contusie / op syn aangesicht / rugge / dyen / zyden / billen / als oock aen eene syde syner Tonge: met eene inwycking / van het sevende wervelbeen van syn hals en zyn geheele lichaam byna sonder ghevoel / sonder beweginghe /. Mr. Jan Barentsx Peg (zooals hij door zijn collega genoemd wordt) verklaarde: „en ik hebbe aan de Man gevonde een gat boven syn slinckeroogh, syn aengesicht gekneust / en syn heele borst opgeweken / welk nedersettende / gevoelde ik dat syn rughe-been / schouderbladen / en hals / niet alleen aan stukken waren: maar 't geheele bovenlyf geplettert; vond ook een dwars opegescheurt gat, omtrent het vierendeel van een elle groot beneden syn lies en het geheele onderdeel des lichaams was ongevoelig. Bij de vrouw bevond Pigge: „dat haar buyk van de rechter tot de slincker heup halvemaanswyse was opgescheurt / en de gedarmte aan haar syde op het bedde uyt hangende: de lyfmoeder was opengescheurt / en het lyf ondergeslooten." Mr. Ireton is in zijn beschrijving van den toestand der vrouw uitvoeriger: „De vrouw / had een groote solutie / streckende / van 't een Os Ileon / tot 't ander / voorbij het Os Pubis / makende soo de gedaente van een halve maan: de solutie van de huydt / en Peritoneum opgelicht synde / openbaerde hem noch een groote solutie in de lyfmoeder / na gissingh / van twaelf vingheren langte / daer uyt een kloecken jongen soon / met syn toebehooren / is verlost / want de vrouw op 't uiterste swanger was: de lyfmoeder / was zeer geswollen? als / of er geen verlossingh geweest waer: maer / door stovingh / en andere middelen? isse geslonken en opgekrompen / soo / dat de voorsz Orifice niet / boven drie vingheren breete gebleven is / waer uyt /

de bloedt haer ganck nam / de tydt van 12 uyren / na de quetsinghe: maer daer na toegestopt zynde / met geklonterde bloet, welck ook korts daerna heel hart geworden is / is de selve na boven toeghekeert / veroorsakende een groote walgingh / en sterk braken / so wel van bloedt als op 't lest van excrementen / de kleyne darmen waren allegaer bloot / doch niet gequetst / als oock in 't eerste niet geswollen / maer haar membraneuse bantjes van de mesenterium afghescheurt synde / quamense uyt te storten en te legghen op haer Dye / wy vernamen oock dat de Sphincter van de blaas ghescheurt was / soo dat haer urine / buyten wil en kennis afliep / de Membraneuse ligamenten / van de lyfmoeder nae boven toe / waren alle gescheurt." Het kind had „syn opperste lip en syn sacke wat geswollen en weinigh blauwe pleckjes."

Men ziet, zelfs de medische verklaringen, zoo in extenso onder de gravures afgedrukt, schenen het groote publiek belang in te boezemen, maar toch zijn deze verklaringen pas aan het slot van de beschrijving gedrukt, daarvóór kwamen eerst gedichten van Ds. Bergius, van een collega, den Engelschen heelmeester Ireton Anglus en van P. C. Blois, voorwaar bewijzen genoeg van de groote belangstelling, die de stierswreedheid alom ondervond.

Verschillende schrijvers hebben het geval van den Zaanlandschen stier vermeld en ook Job van Meek'ren geeft in zijn „Heel- en Genees-konstige Aanmerkingen" (Amsterdam, 1668) een relaas van het gebeurde. Bij de beschrijving van den afloop gebruikt hij de volgende eigenaardige uitdrukking „het kint, door so een rasende Stier, als verkeerde Vroetwyf *ter wereld geroyt*".

Een zeer merkwaardige plaat (afb. 31) bevindt zich in de verzameling van Stolk te Rotterdam en heet: „Klucht of vernieuwde gedachtenis van de purgeerende Boontiens". Zij geeft een groote zaal te zien met links een bruiloftstafel, voor het grootste gedeelte door de feestvierenden verlaten. Men ziet tal van hen midden in de zaal met groote haast naar den uitgang rechts loopen of noodgedrongen in de zaal zelf aan een natuurlijke behoefte voldoen. In een hoek rechts zitten drie personen op den rand van één kuip, waarop de woorden: „Elck syn best." De oorzaak van dit zeldzame tafereel in een bruiloftszaal is te zoeken in een heer, die aan het uiteinde der tafel rechts zit en die wij nog betrappen in het strooien van boontjes, op een stuk taart, boontjes, die een sterk werkend laxeermiddel bevatten. In de bibliotheek van de Doopsgezinde gemeente te Amsterdam berust een boekje, genaamd: „Algemeene opvoeding der Hedendaagsche kinderen, of mal moertje, mal kindje . . . . Als mede op wat wijze te Amsterdam op zeker bezoek door kragt van Purgeerende boontjes, verscheidene Aardigheden en Porturen zijn

voorgevallen, te Amsterdam bij A. J. VAN DE WEZEL, 1690." In dit boekje komt de beschrijving voor van dit bruiloftsfeest en dan staat er, dat er één suikergebak gebruikt was, versierd met purgeerende boontjes en dat alle gasten er van genuttigd hadden. Onder de plaat is een lange beschrijving van alle voorvallen, die zich bij die gelegenheid voordeden, natuurlijk volgens den geest dier tijden in vrij platte bewoordingen vervat. Tot de weinigen, die aan tafel zijn blijven zitten behoort een paartje, dat van de afwezigheid van het grootste gedeelte der gasten gebruik maakt, om elkander eens hartelijk te omhelzen.

Afb. 31. Klucht of Vernieuwde gedachtenis van de Purgeerende Boontiens.

Hebben wij zooeven reeds het geval vermeld van een hongerkunstenares uit het einde der zestiende eeuw, het begin der achttiende eeuw vertoont een nog krasser geval; nu wordt alleen niet gegeten of gedronken, maar ook nog voortdurend geslapen. Dit wonderlijk geval vertoonde een boer uit Stolkwijk, een dorpje tusschen Gouda en Rotterdam. DIRK KLAASZ DE BAKKER, rietdekker van

zijn ambacht, was volgens een verhaal, voorkomende in: „De Tegenwoordige staat van Holland" (dl. VII, blz. 468.) bekend als zeer vadsig en lui. Uit luiheid bleef DE BAKKER te bed liggen, liet het zich welgevallen, dat hij met spelden geprikt werd en viel hij ten slotte in een slaap, die van 29 Juni 1706 tot 11 Jan. 1707 aanhield. Daags daarna is hij opnieuw ingeslapen tot na den 15 Maart 1707. Verschillende doktoren werden in consult geroepen en beschouwden het als een zeer bizonder ziektegeval, wat aan de geheele zaak nog meer ruchtbaarheid gaf en vele nieuwsgierigen naar Stolkwijk deed reizen om den slapenden boer te zien. Zijn familie greep deze gelegenheid gretig aan om den patient voor geld te vertoonen en op deze manier gemakkelijk een groot inkomen te hebben. Het bedrog werd echter ontdekt en de bezoekers bleven weg, zoodat ons boertje ten slotte weder moest opstaan en aan het werk gaan, maar nu waren de krachten door het gestadig te bed liggen op zoodanige wijze afgenomen, dat hij werkelijk ziek werd en er geruimen tijd moest verloopen, aleer hij zijn werk weer kon opvatten. Dit is de aanleiding geweest voor het verhaal, dat hij zeven jaren achtereen geslapen had. (A. J. VAN DER AA, Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden, 1847, 10e deel, blz. 754).

Het spreekt van zelf, dat ook dit voorval herhaalde malen in beeld gebracht is, al was het alleen maar om de bezoekers de gelegenheid te geven een souvenir van hun bezoek aan den slaper te kunnen bewaren. Dat de geneesheeren, toen het bedrog ontdekt was, menigen schimpscheut aan hun adres moesten verduren, zal wel niemand verwonderen en zoo berust dan ook in de gemeentelijke bibliotheek te Rotterdam een hoogst belangrijke bundel spot- en schimpdichten, zoowel als oogenschijnlijk getrouwe verhalen over den Stolkschen boer.

Op de prent (afb. 32) ziet men den slapenden patient midden in de kamer te bed liggen terwijl drie doktoren uit Rotterdam om hem heen staan. Zij worden in de verzen onder de plaat met namen genoemd. WALWYK voelt hem den pols, VAN DER ZEE staat naast hem met het horloge in de hand en SNELL is voor het bed gezeten, zijn hand op het hart van den slaper houdende. De graveur laat hem zeggen: „De hartaar klopt, ik voel de rugh-graat". Een vierde dokter, VAN DER VOORT, staat bij den schoorsteen in gesprek met de zuster van het boertje en is verdiept in aandachtige beschouwing van den inhoud van den tusschen beiden staanden gemakstoel.

Onder aan op de prent vindt men het volgende vers:

By dag so schyn ick doot
Maar als myn susje slaapt
So vrat ik kaas en broot
en O! Jeetje anders niet.

Aan den muur hangen nog schilderijen met verschillende opschriften, allen in verband met den persoon in bed, b.v.b. „hy kan geen zes dagen leeven", „kaas-struif, gebrade appels en peeren" (versnaperingen die hij tijdens een kort ontwaken zou hebben gegeten.) In de missive, geschreven aan een zeker vriend „concerneerende de swevende geschillen tusschen de Rotterdamsche doktoren over een soo-genaemde slapende boer te Stolwyk" staat: „t'Quam soo ver dat de berichters in prent syn afgemaalt met hare namen daarby, de geheele Facultas Medica ten spot." De „Don-Quichotischen monster-temmer Philargyrus Anatomistaster, Tandeloozen voorspraak

Afb. 32. De slapende Stolksche boer.

van Prototragyrus Morosophus" begint aldus: „Wat is 't een wonder slag van apen, enz." Dit pamphlet is onderteekend: „Rotjantophilus". Onder het „Spectatum admissi risum teneatis amici" staan de namen der Rotterdamsche medici genoemd als volgt:

Herkeio Parachoros . . . . . Walwyk.
Thalasso Genetos. . . . . . . van der Zee.
Thoô Thachus . . . . Snellen.
Pate-pletô Speudos . . . . . . van der Voort.

Merkwaardig is het, dat dit gedicht aanwezig is in handschrift en in druk en dat hierin verschillen bestaan: wat de drukker te kras vond is veranderd en zoo staat in het handschrift: „Help God! Wat 's Rotterdam vol gekken!" en is door den drukker hiervan gemaakt: „Help myn, wat zynder al veel gekken."

Op latere prenten is als middenstuk de voorstelling van den slaper herhaald, maar het geheel omgeven met acht kleine medaillons en vele kleine versjes op den Spaanschen Successie oorlog. De bezoekers bestaan nu uit dames met hooge kapsels en zelfs kinderen. Onder een nog lateren druk van deze zelfde prent staat: „Zinspelingen op de Geneeskundige aanmerkingen, laatst te Rotterdam gedrukt" en hierin kan men lezen: „Schoon reeds een boek om hem te dooden ligt gereed, Melancholia wordt de quaal geheeten, dat hy gek . . t heeft, hard en zacht en niet gegeten, Ja drankverzwolgen in zyn slaap, word wyd en breed, als iets onmogelyks ontkend . . . enz." Men ziet, ook in dien tijd schuwde men geen platte taal!

In later jaren heeft Frankrijk een tegenhanger van den Stolkschen boer opgeleverd, namelijk: de man zonder slaap. Geboren te Tours, bereisde hij, 26 jaar oud, de kermissen slechts 32 pond wegende. Er bestaat een reclamebiljet van hem met zijne zuster, die 283 pond woog en waarop vermeld staat, dat hij toebehoort aan de geneeskundige faculteit te Parijs. Broeder en zuster geven elkander de hand en zijn versierd met een kroon op hunne hoofden. Dergelijke magere menschen werden eertijds meermalen op kermissen vertoond en zoo bezocht in 1830 „Het levende geraamte" de hoofdstad van ons rijk. Claude Ambroise Seurat, appelé l'homme anatomique ou Le squelette vivant (geboren in 1798) genoot de eer herhaalde malen afgebeeld en in een voor 4 sous verkrijgbaar boekje, nauwkeurig beschreven te zijn. Dit verhaal geeft als reden op van zijne verhuizing van Londen naar Parijs: „son désir, jusqu' à sa mort, de servir aux observations des anatomistes et des physiologistes-médecins et de s'offrir en outre à la vue du public, qui l'honorera sûrement de sa visite." Hierop volgt dan: „Asley Cooper, médecin de Londres a même été le visiter et a trouvé que son coeur était placé deux ou trois pouces plus bas que la place désignée par les physiologistes." Ook de bekende baron M. Dupuytren, de chirurg des konings, heeft een certificaat afgegeven op 6 April 1828 over Seurat en verklaart daarin dat: „il ne présente rien qui puisse effrayer ceux qui desiraient le voir." De oplossing van den buitengewonen graad van magerheid bij het levende geraamte is gevonden bij de sectie zooals blijkt uit het Juli-nummer van de Vaderlandsche Letteroefeningen van 1833, waar als vondst een lintworm vermeld wordt van 16 voeten lang.

Waarschijnlijk heeft hebzucht den armen man van tijdige hulp verstoken, voegt de schrijver er aan toe.

Zooeven zagen wij dat de geschiedenis van den Stolkschen boer weder een voorbeeld aanbood van uitbuiting van het publiek door bedriegelijk een medisch geval van ongehoorde zeldzaamheid voor te wenden. Als tegenhanger kunnen wij hier een werkelijk gebeurd feit van overgroote zeldzaamheid vermelden, te Scheveningen in 1719 voorgekomen (afb. 33). Op den 5 Januari van dat jaar beviel Kniertje Gerbrantsen van vier levende en één dood kind. De „Europische

Afb. 33. Scheveningsche vyfling.

Mercurius" van 1719 bevat onder de nieuwstijdingen van Januari de mededeeling: „Op driekoningen Nacht is een Visschersvrouw te Schevelingh buyten den Haag van vyf kinderen in de kraam gekomen, zynde alle Meisjes, waarvan het éëne dood ter wereld kwam en de overige vier des anderen daags stierven." Prof. Nyhoff, die naar aanleiding van de geboorte van een vijfling, waargenomen door Dr. de Blécourt alle gevallen van vijflingen in de litteratuur heeft opgespoord, geeft ook een uitreksel uit het begrafenisboek van Scheveningen, waaruit blijkt, dat de kinderen den 18den Fe-

bruari 1719 op het Choor der kerk te Scheveningen begraven zijn. Tevens vermeldt NYHOFF, dat deze merkwaardige gebeurtenis zoowel in dicht als in teekening vereeuwigd is. Van de gekleurde teekening, berustende bij den Heer A. VAN LEEUWEN te Katwijk, is een fraaie reproductie te vinden in bovengenoemd werk en een in kleuren gedrukte prent komt voor in de „Bildersammlung aus der Geschichte der Medizin" uitgegeven door GEORG THIEME te Leipzig. Uit het onderschrift blijkt dat de vader SIMON ARENSE ROOSENDAAL heette en de vroedvrouw MARIA SEMEL. Over dezen laatsten naam is geen eenstemmigheid te vinden in de onderschriften van de nog bestaande teekeningen; zoo heet de vroedvrouw op de teekening bij den Heer VAN DER TOORN te Scheveningen, MARIA SONNEVELD en op een derde afbeelding MARIA SONNIEL , wat volgens NYHOFF wel de juiste naam geweest zal zijn, daar de naam SONNIEL te Scheveningen nog voorkomt en de andere namen niet.

Wat de afbeelding betreft, de voorstelling is op de verschillende teekeningen vrijwel dezelfde. Op allen is het oogenblik weergegeven, waarop de vader, na afloop der verlossing, door een buurvrouw wordt binnengeleid. Reeds is de man op de hoogte gesteld van hetgeen zijn vrouw overkomen is; hij heeft geaarzeld om naar binnen te gaan, maar door de buurvrouw voortgeduwd, komt hij met een verschrikt gelaat, de handen uitgestrekt, de kamer in. De geboorte van de vijfling schijnt de moeder niet al te zeer aangegrepen te hebben, zij zit rechtop in het bed, gesteund door kussens en is juist bezig een der kinderen te bezien, haar door een vrouw met een grooten ronden hoed op het hoofd voorgehouden. De vier levende kinderen zijn allen reeds opgebakerd en in het pak gestoken met een doek over het hoofd. De prent laat niet toe om te kunnen zien, of de toen in gebruik zijnde talrijke kindermutsjes ook hier dienst deden; daar aan de halsjes niets van strikjes te zien is, is het niet waarschijnlijk. Dicht bij het bed zit de vroedvrouw, kenbaar aan hare van de andere vrouwen afwijkende kleeding, met een hel blauw lint over haar muts; zij heeft het doode kindje in een bakje op haar schoot liggen en is nog bezig met spelden om de laatste hand aan het doodskleedje te leggen. Een der vrouwen heeft een pannetje in de hand en een lepel en maakt aanstalten om alvast eenig voedsel uit te deelen. De kraamkamer is echt oud-hollandsch zindelijk, de muren zijn met tegels en de vloer met plavuizen bedekt. Merkwaardig is de uitdrukking in het onderschrift, nog in sommige streken van ons vaderland in gebruik, dat de kraamvrouw door MARIA SONNIEL „*bediend*" is.

Geeft deze prent een kraamkamer te zien in een schippersgezin te Scheveningen in 1719, hier tegenover kunnen wij een voorstelling

plaatsen van een kraamkamer uit iets later tijd dateerende, maar nu in een zeer aristocratische omgeving. De Erve Weduwe JACOBUS VAN EGMONT op de Reguliers Brêe-straat te Amsterdam heeft in de tweede helft der 18de eeuw onafgebroken een reeks volks- en kinderprenten uitgegeven, allen houtgravures, enkelen door A. BOUWENS en H. NUMAN gesneden. Onder Nr. 127 is in deze serie een folioprent (afb. 34) verschenen over de geboorte van den lateren koning Willem I, het oogenblik weergevende, waarop evenals op de prent

Afb. 34. De Heuglyke Geboorte van den Prins van Oranje.

van de geboorte van den vijfling, de vader voor het eerst na de heuglijke gebeurtenis de kraamkamer betreedt. De vorstelijke moeder is ook hier voorgesteld, half in bed zittende en bewondert haar pasgeborene, die in een stevig pak gerold, zelfs de armpjes verholen, alleen zijn gelaat aan het licht mag blootstellen. Niets in het vertrek wijst meer op de zoo even doorstane gebeurtenis, alleen een tafeltje aan het voeteinde van het fraaie ledikant, draagt een paar

Afb. 35. A watering place in Holland.

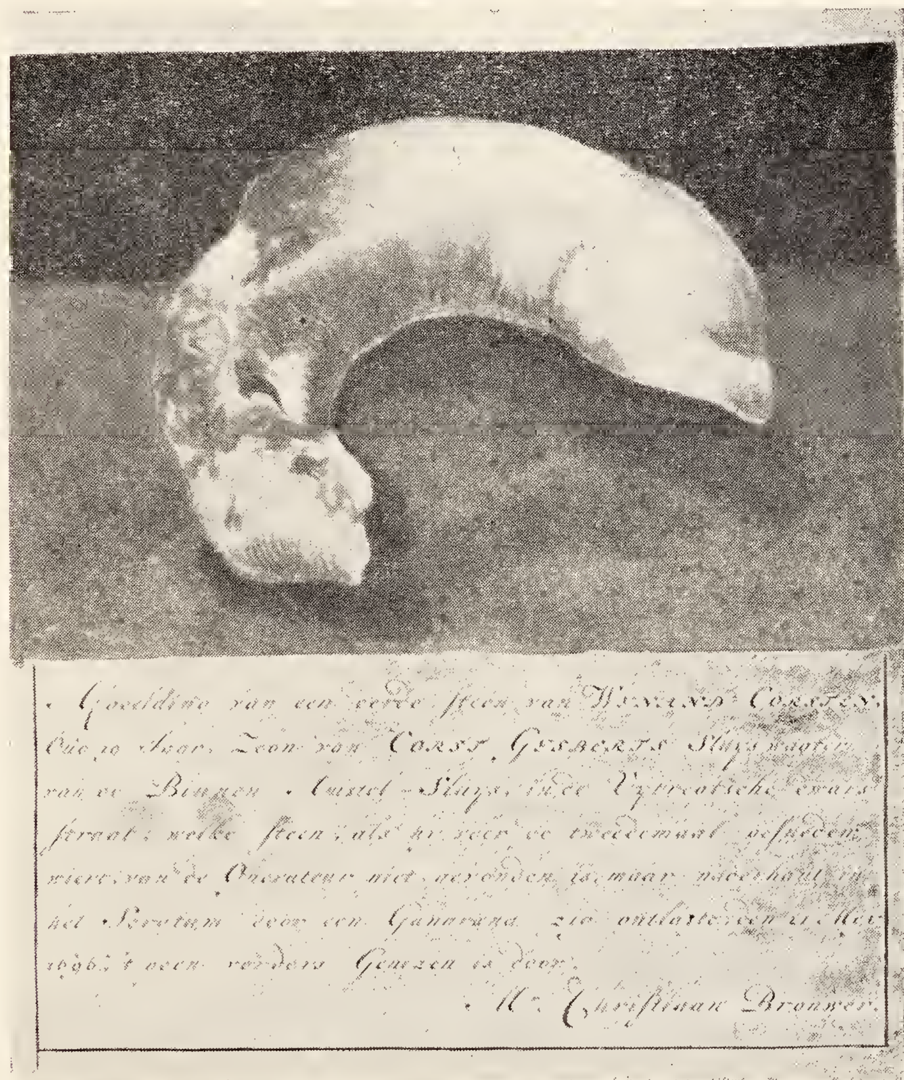
schoteltjes met versnaperingen. Komt onze Scheveningsche visscher met bedrukt gelaat de kraamkamer binnen, hier zien wij den prins met van vreugde stralend gezicht de gelukwenschen der aanwezigen in ontvangst nemen, niet te verwonderen, daar het de lang gewenschte kroonprins was, die nu zoo stevig opgebakerd, „even voor 4 uuren" het levenslicht aanschouwd had. Drie vierregelige verzen onder de prent geven in opgeschroefde bewoordingen lucht aan de vreugde over het feit, dat weder een mannelijken loot aan den Oranjestam ontsproten was.

Als aanhangsel op de laatst besproken prenten, wil ik nog wijzen op een hoogst zonderlinge plaat (afb. 35), in Engeland verschenen om onze Hollandsche toestanden op hygiënisch gebied belachelijk te maken. Dat het succes van een prent meerdere malen verkregen werd door de voorstelling van platte dingen, dat men trachtte door de afbeelding van handelingen, die een gewoon mensch alleen in een ziekenhuis in tegenwoordigheid van anderen pleegt te verrichten, zich een grooter afzet te verschaffen, hebben wij reeds kunnen opmerken naar aanleiding van de plaat der purgeerende boontjes. Hetzelfde blijkt ook ten duidelijkste uit een Engelsche spotprent op de Hollanders in 1785, betiteld: „A watering place in Holland between Leyden and Harlem." Deze, door W. HUMPHREY uitgegeven, gekleurde gravure stelt een aantal menschen voor, die aan een natuurlijke behoefte voldoen. Merkwaardig is de afbeelding van een gelegenheid, waar meerdere personen tegelijkertijd aan deze behoeften kunnen voldoen, een gewoonte, die vroeger in Holland en Braband, vooral op het platte land bestond en nog op dit oogenblik kan men in enkele buitenhuizen een dergelijke inrichting aantreffen. Om vooral duidelijk te doen uitkomen, dat het tafereel zich afspeelt in ons land, ziet men op de gravure nog een buxuzboom, gesnoeid in den vorm van een vos, een eigenaardige manier van tuinversiering die men alleen in Holland vond.

HOOFDSTUK IV.

Blaassteenen.

Slechts een enkele maal heeft de verwijdering van een corpus alienum zoo groote bekendheid gekregen, dat behalve vakkundige afbeeldingen, ook nog volksprenten over zoo'n geval het licht zagen. Was in de enkele gevallen, die tot onze kennis gekomen zijn, misschien nog een andere factor in het spel? Zou reclamezucht zoo vreemd geweest zijn in een tijd, toen de chirurgie nog voor een groot gedeelte in handen was van rondtrekkende steen- en breuksnijders, om van de kwakzalvers niet eens te gewagen? Zoo op een plaat (afb. 36), de afbeelding van een steen voorstellende, afkomstig van

Afb. 36. Afbeelding van een blaassteen van Wynand Corsten.

Wynand Corsten, oud 19 jaar, zoon van Corst Gysberts, sluiswachter van de Binnen-Amstel-sluis, in de Utrechtsche dwarsstraat te Amsterdam woonachtig. Het onderschrift vertelt ons, dat de patiënt reeds een paar malen voor een blaassteen gesneden was

zonder dat het corpus delicti door den operateur gevonden was en dat de steen later op den 21 Mei 1696 uit het scrotum zich door een „Gangraena" ontlast heeft. De jongen is toen behandeld en verder genezen door Mr. CHRISTIAAN BROUWER. De steen, ongeveer een 20 c.M. groot, is halvemaanvormig gebogen, met een verdikking aan het eene einde, waarachter een eenigszins ruwe oppervlakte te voorschijn komt, terwijl het andere uiteinde van den steen geheel glad is. Het plaatje zelf, in breed 8 formaat, is ook uit een kunstoogpunt merkwaardig, daar voor de vervaardiging gebruik gemaakt is van een procédé, dat in Holland heel weinig toepassing gevonden heeft, namelijk van de kleurendruk in combinatie met de zoogenaamde zwarte kunst. De prent werd dan afgedrukt van verschillende platen, ieder met een afzonderlijke kleur, terwijl de schaduwpartijen door afdruk van de plaat in zwart verkregen werden. (Dr. N. G. VAN HUFFEL heeft in 1916 in zijn werk: Colorito, fraaie afbeeldingen van de verschillende stadia van deze bewerkingen gereproduceerd). Fraai is het prentje van den steen van CORST GYSBERTS niet uitgevoerd en als men een goed voorbeeld wil hebben van dit procédé, doet men beter de uiterst nauwkeurig bewerkte en met de grootste zorg behandelde platen te bezien, die L'ADMIRAL gemaakt heeft voor een paar geschriften van ALBINUS, (Dissertatio de arteriis et venis hominis, L. B. et Amstel, 1736; De sede et causa coloris aethiopum et caeterum hominum, L. B. 1737; Icon durae matris, L. B. 1738; Icon durae matris in convexa superficie visae, Amstel, 1738; Icon membranae vasculosae ad infima acetabuli ossium innominatorum positae, Amstel, 1738; Effigies penis humani, L. B. 1741.) of de prenten van JENTY (door mij beschreven in het Nederl. Tijdsch. v. Verlosk. en Gynaec. 1915 en in Janus, 1916).

Bij den steen van WYNAND CORSTEN treffen wij dus een geval aan waar de vis medicatrix naturae als helper in den nood optrad en het zooeven vermelde prentje zal zijn ontstaan wel te danken hebben aan de zucht om de onkunde der operateurs aan de kaak te stellen of om reclame te maken voor den medicus, wien het vergund was om tijdens de genezing de behulpzame hand te bieden.

JAN JANSZ DE DOOT, een smid te Amsterdam, heeft aan de natuur geen gelegenheid gegeven om hem van zijn kwaal te bevrijden maar zich zelf van een blaassteen verlost. COMMELIN verhaalt het voorval in zijn beschrijving van Amsterdam (uitgave van 1726: 2de deel, blz. 1149) aldus: „In grasmaand deses Jaars 1651 gebeurde alhier een stoute en noyt gehoorde daad: zeker Smit voor desen van de steen gesneden zynde, vond sich na eenigen tyd weder behept met 't zelve quaal, en van pyn overvallen zynde, neemt een manhafte resolutie, en snyd met een broodmes op de zelve plaats, daar hy

te voren gesneden was, een snee tot in de krop van de Blaas, en haalt de steen daar uyt; doch wierd daarna door hulp van een Arts en Heelmeester geneesen." Ook NICOLAAS TULP, den burgemeester-medicus van Amsterdam geeft in het vierde boek van zijn: „Genees-kundige waarnemingen" (Leiden, bij JURIAAN WISHOFF, 1740, blz. 445) een beschrijving van: „de ongehoorde stoutheid" van zijn tijd- en stadgenoot. Hij noemt hem JOHANNES LETHEAUS en vermeldt dan verder, dat deze smid „liever aan allerhande gevaren wilde onderworpen worden, dan het mes des steensnyders wederom te beproeven." DE DOOT zond zyne Huisvrouw, „geen erg daarin hebbende", naar de Vischmarkt en: „sneed moedig in de bilnaad, met een mes heimelyk van hem bereid en telkens slaande bragt hy den derden slag toe, eer de wond kwam tot die langt, welke de grootte des steens vereischte. Welke uithaling evenwel door de nauwe opening der wond hoe hy moeielijker vond, hoe hy meer poogde die, zyne twee vingers aan beide syden daar in gestoken hebbende, te verwyderen en daarmede kragtiger dringende, waar in het grootst belang van dit werk was, den steen eindelyk met zeer groot geraas en merkelijke scheuring der blaas uyt zyne schuilhoeken te dryven." Uit het verder verhaal blijkt, dat de wond te groot was om gehecht te kunnen worden, zoodat er een opening overbleef, die echter onder ettering genezen is. (Het verhaal komt het eerst voor in de 2de druk (1652) van NICOLAI TULPII Amstelraedamensis, Observationes medicae, Editio nova, libro quarto auctior et sparsim multis in locis emendatior. Amstelredami, apud L. ELZEVIRIUM. Later is het overgenomen in: „Miscellanae curiosa medico physica academiae naturae curiosorum, Lipsiae et Francofurti, 1671: Observ. CXCII.)

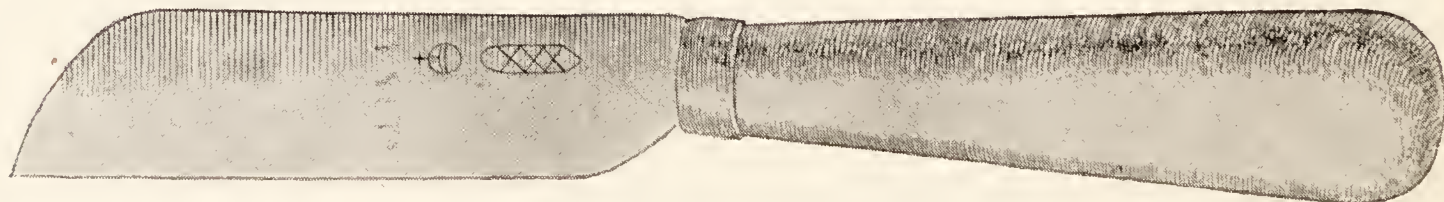
Dat JAN DE DOOT trotsch op zijn daad was en zich zelf tot een beroemdheid verheven gevoelde, blijkt wel uit de notarieele acte, die hij spoedig daarna liet opmaken. Den 5den April 1651 sneed hij zich zelf van den steen en den laatsten Mei van dat jaar was hij al bij Notaris PIETER DE BARY, die een acte opmaakte, waarin JAN DE DOOT, woonachtig in de Engelsche steeg, out omtrent 30 jaren, verklaart, geholpen te zyn alleen door zyn leerjongen, die hem het mes, mitgaders Edick en diergelyke bybragt. Leiden bewaart in BOERHAAVE's laboratorium een geschilderd portret van dezen smid, waarop hij is afgebeeld met een eigrooten steen in de linker en het mes in de rechterhand. Dit schilderstuk is van de hand van GABRIEL METSU en stelt onzen JAN voor in feestkleedij. Er bestaat echter ook een prent, gegraveerd door CORNELIS VISSCHER (afb. 37), (Een copie van dit portret door VISSCHER in omgekeerde richting, even groot, draagt links boven het monogram: AB, verdere bizonderheden hieromtrent zijn te vinden in: Wussin. CORNELIS VISSCHER,

blz. 46.) waarop hij afgebeeld is in gewone kleeding en met een hoogen hoed boven het ongeschoren gelaat, waarvan de uitdrukking een zekere vastberadenheid verraadt, voldoende om te verklaren, hoe hij door radelooze pijn daartoe aangezet, zich zelf het lichaam kon opensnijden. Dat een dergelijk voorval een aanleiding zou wezen

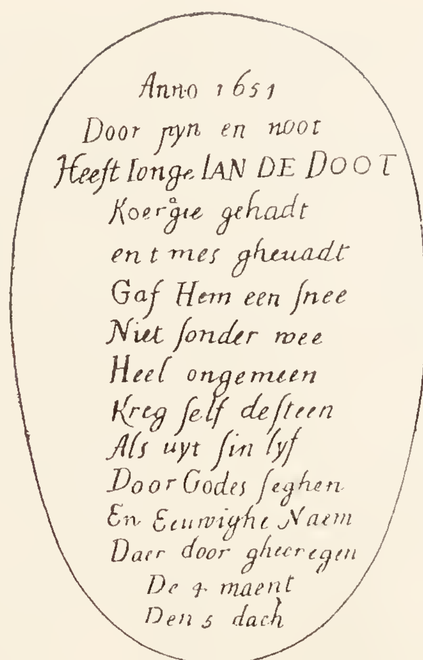

Afb. 37. Portret van Jan de Doot, naar de gravure van C. Visscher.

voor het ontstaan van volksprenten, ligt voor de hand en zoo bestaan er afbeeldingen van het mes (afb. 38) en van den steen (afb. 39). Bij sommigen is nog het vers gevoegd, dat volgens de notarieele acte, door hem zelf: „met zyn eygen hand geschreven, gedigt of gecomponeert" is, (zie afb. 39).

Afb. 38. Afbeelding van het mes, waarmede J. de Doot zich zelf van een blaassteen verloste.

Afb. 39. Opschrift op den blaassteen van Jan de Doot.

Op het afschrift van de acte, berustende in de verzameling van de Maatschappij van Geneeskunde, is nog een tweede vers te vinden:

Tot den christelyken aanschouwer.
„Wat verbaast zig 't gansche landt.
Over deze gelukkig handt.
Het is wel een menschen daet
Maar bestiert door Godes raet
Die ook in stervens noot
't Leven weer gaf aan de doot."

Bij de uitoefening van het vak van breuk- en steensnijder werd gewoonlijk veel reclame gemaakt, wat dikwijls de aanleiding was voor het ontstaan van volksprenten. Zoo bestaan er verschillende prenten, waarop men den bekenden Jacques de Beaulieu uit Franch-Comté de door hem uitgedachte blaassteenoperatie ziet verrichten. Een enkele maal maakte ook een goed gelukte kunstbewerking op andere deelen van het menschelijk lichaam indruk genoeg om een plaatsnijder aan het werk te zetten. Dit is o.a. het geval geweest, toen eenige patienten met groote gezwellen aan hals of aangezicht door eene operatie weder een normaal uiterlijk verkregen hadden. Aan Lambert Visscher worden een drietal prenten toegeschreven, die deze patienten afbeelden vóór en ná de operatie (afb. 40). Zij komen voor met en zonder onderschrift, los en ingevoegd in het werk van Schultetus: „Het vermeerderde Wapenhuis der Heel-Meesters." De hierop afgebeelde patienten zijn in de jaren 1656, 1658 en 1689 van hunne ontstellende uitwassen bevrijd; de eerste twee door den Amsterdamschen Dominé-Operateur, Jacob

Afb. 40. Afbeelding van een patiente vóór en na de operatie van een groot gezwel aan den hals.

Afb. 41. Gedeelte van een kinderprent, waarop een meisje, dat een speld heeft ingeslikt.

Cornelisz van Dalen, de laatste door den chirurg, Pieter Adriaansz Verduyn. Bescheidenlijk is in het onderschrift alleen van hunne voornamen melding gemaakt. Daarentegen worden voluit genoemd de namen der „seer Geleerde en Vermaarde Genees-Heeren", in wier tegenwoordigheid de kunstbewerking geschiedde. (Reproducties van deze prenten komen voor in een door Dr. C. E. Daniels geschreven boekje: „Een Dominé-Operateur in de zeventiende eeuw en nog iets", Nr. 7 van Populair Wetenschappelijk Nederland, waar ook een uitvoerige beschrijving der operaties te vinden is.)

Van veel later tijd dagteekent een plaatje op een kinderprent, een kleine houtsnede (afb. 41), waarop een medicus zich gereed maakt om een meisje te bevrijden van een ingeslikte speld. De moeder zit tegenover hem en houdt het kind vast, dat den mond geopend heeft. Merkwaardig juist zijn voor een eenvoudige kinderprent de verschillende uitdrukkingen op de gezichten weergegeven: de ernst van den medicus, het kind starkijkend naar den geneesheer, onderwijl de knieën van haar moeder vasthoudende, terwijl deze vol angst het hoofd afkeert. Het onderschrift geeft een voor kinderen hoogst leerzame mededeeling die onder onze afbeelding te lezen is.

HOOFDSTUK V.

Reuzen en dwergen.

Veel grooter in aantal zijn de prenten, die ons de afbeelding bewaard hebben van abnormale menschen, prenten, die in hoofdzaak voor reclame vervaardigd zijn, maar ook dikwijls hun oorsprong te danken hebben aan beschrijvingen van het wonderbare der: „spelingen der natuur". In hoofdzaak zijn het dwergen en reuzen, maar ook enkele dubbelmonstra zijn door prentverbeelding aan de vergetelheid ontrukt.

Wij zullen hier de bekendste onder de Hollandsche dwergen en reuzen bespreken, daarbij ook enkele buitenlanders opnoemen, die in ons land bekendheid verwierven door een korter of langer verblijf in Nederland.

Te Amsterdam bestond in de achttiende eeuw een zeer bekende herberg genaamd: „Blaauw Jan". Geen vreemdeling, die Amsterdam bezocht, verliet de hoofdstad zonder een bezoek gebracht te hebben aan deze gelegenheid, beroemd van wege zijn merkwaardigheden. Een groote kopergravure (afb. 42) te Amsterdam bij J. CRAJENSCHOT uitgekomen en die door prentverzamelaars tot de zeldzaamheden gerekend wordt, vertoont de binnenplaats van deze herberg. Een volière neemt het midden der plaat in, terwijl alles, wat in de verschillende vertrekken van dit huis te zien was, er omheen is afgebeeld. Tot de merkwaardigheden behoorden WYBRANT LOLKES, een boer, geboren in het dorp Oosten in Friesland (2 Maart 1725) niet hooger dan 29 duim (0,75 M.) en de beruchte CAJANUS die 8 Amsterdamsche voeten, 9 duim lang was (2,5 M.) In een almanak van het Nut van het algemeen van 1802, komt een plaatje voor, waarop CAJANUS afgebeeld is, zittende aan een tafeltje in de herberg Blaauw Jan. Hij is bezig met het damspel en raapt juist een op den grond gevallen damsteen op zonder zich te bukken. De schoenen van dezen reus werden in 1802 nog op de anatomie te Amsterdam bewaard, evenals te Rotterdam op de anatomie de schoenen en het afbeeldsel bewaard werden van een reus, een visscher uit het dorp Lekkerkerk, genaamd GERRIT BASTIAANSEN (afb. 43). Er bestaat zelfs een kopergravure, vertoonende aan de eene zijde een afdruk van zijn schoenen toen hij 10 jaar oud was en op den anderen kant een afdruksel van zijn voetbekleedsel, toen hij den leeftijd van 21 jaar bereikt had, waarbij de lengte van zijn voet van $10\frac{1}{2}$ Rijnlandsche duim tot $13\frac{1}{2}$ toegenomen was (van 0,27 tot 0,35 M.). LOLKES

geniet de eer nog eens afzonderlijk te zijn afgebeeld door C. F. FRITSCH op een fraaie kopergravure (afb. 44) waarop hij afgebeeld is met een lange goudsche pijp in de linkerhand en als achtergrond een landschap met een dorp. Het onderschrift luidt: „Hy is te zien in Blaauwe Jan". Een uitvoerige levensbeschrijving van CAJANUS

U I T L E G G I N G
DEEZER
PRENTVERBEELDING.

De Herberg van ouds genaamt BLAAUW JAN, staande op de Colveniers Burgwal te Amsterdam, is zo bekent, dat geen Vreemdeling de Stad verlaat, zonder de Merkwaardigheden daar eens te bezigtigen. Het zyn die Merkwaardigheden die in deeze Plaat verbeeld zyn. De *open Plaats* met zyn cierlyke Vollicre agter die Herberg word hier vertoont met alles wat, zo daar, als in particuliere Kamers is te zien. Als: 1. Een paar *Struisvogels.* 2. Een Jonge *Leeuw* met zyn *Leeuwin.* 3. Verscheide *Tygers.* 4. Twee Oost-Indische Vogels, *Casuaris* genaamt. 5. Een *Boer* genaamt WYBRANT LOLKES, gebooren in Friesland, op het Dorp Oosten, die den 2 Maart 1751. 26 Jaar oud is geweest, en niet hooger is dan 29 Duim; waar achter, 6. geplaatst is de Berugte CAJANUS, die hier langen tyd te zien is geweest; doch naderhand in het Proveniershuis te Haarlem is overleeden: Hy was 8 Amsterdamsche voeten en 9 duim hoog. Binnen de Volliere zyn rondom Hokken, waar in verscheide vreemde Vogels en Dieren; en in het midden zyn een menigte van *Harten, Reën, Paauwen, Baviaanen, Aapen, Vreemde Hoenders, Caketoes*, en andere Gediertens, te breedvoerig om hier te verbeelden, hebbende alleen getragt het voornaamste in deeze Plaat te brengen, kunnende een ieder dagelyks de Plaats zelve bezigtigen.

Afb. 42. De herberg van oudts genaamt BLAAUW JAN.

is te vinden in een vrij zeldzaam boekje van J. MARCHANT: „Verhaal van reuzen boven de zeven voeten lang", uitgegeven te Haarlem bij IZAK VAN DER VINNE, 1751. Hij verhaalt, dat CAJANUS in 1703 in Finland geboren is, waar zijne ouders van een hoogst gewone lengte waren. Zijn vader, een luthersch predikant, heeft hem onder-

wijs doen geven op de lagere scholen en hem later als kornet dienst doen nemen in het leger van den koning van Polen. Door zijn

Afb. 43. Gerrit Bastaanse, naar de afbeelding door Greve.

Afb. 44. Wybrandt Lolkes, door C. F. Fritsch.

groote lengte sterk opvallende, verkoos hij te gaan reizen om zich voor geld te laten zien. Later werd de stad Haarlem zijn woonplaats, omdat hij deze plaats zoo rustig en „vermakelijk" vond! Voor zijn begrafenis zijn bizondere maatregelen genomen, de rouwkoets was te klein, en daarom is de kist geplaatst op een daartoe in orde gebrachte wagen met vier wielen, getrokken door twee paarden. Op de kist waren zijn groote handschoenen gelegd en tevens zijn groot zwaard of houwer met een gevest van zilver.

Ook als dichter genoot CAJANUS een zekere vermaardheid. De „Heilzaame en trouwhertige Vermaaninge aan het Vereenigt Nederland", in zijn geheel bij MARCHANT afgedrukt, begint met de volgende woorden: „Heb gy, ô Nêerlands volk! des Hemels gunst ontfaan", enz. MARCHANT geeft ons de verzekering, dat het een prachtig gedicht is en gaat in zijn verrukking voor CAJANUS zoo ver, dat hij uitroept: „Amsterdam heeft zijn prachtig stadhuis, Heidelberg zijn groot wijnvat, Rotterdam ERASMUS, Sina zijn lange muur, maar Haarlem KOSTER en KAJANUS!"

CAJANUS is in het proveniershuis te Haarlem op den 27 Febr. 1749 overleden. (Verhandeling over reuzen en dwergen door WILHELMUS GREVE, blz. 22.) De vader van W. GREVE, zou van het volgende voorval getuige geweest zijn: „Op zekeren avond met een Joodsch Heer, zich met dammen vermakende, vond hij zijn partij voor hem te sterk, hij staat op en tikt, volgens zijne meening, zijnen medespeler even en zachtjes op den schouder, zeggende: gij zijt mij de baas! doch dit kwam, geheel buiten zijn oogmerk zoo aan, dat de ander, van pijn schreeuwende, met een blauwe plek op den schouder kon vertrekken." Moest hij ergens een bezoek afleggen, dan gebruikte hij doorgaans een sleepkoets, waaruit de banken waren weggenomen en waarin hij dan, in een knielende houding zich deed vervoeren. (Verhandeling enz. van W. GREVE, blz. 24).

Een derde reus, die in Holland groote reputatie genoot, was NICOLAAS VAN KYTEN of ook KLAAS VAN KIETEN (afb. 45) genoemd, geboren omstreeks 1300 in Sparwoude bij Haarlem. Deze bezat een lengte die hem veroorloofde, om zelfs de langste man onder zijn uitgestrekten arm te laten doorloopen zonder hem te raken. Zijn beschrijving is ons bewaard gebleven door PRAETORITUS in zijn Chronyk van Egmond, aangehaald door A. MATTHEUS in zijn Analecta Belgica, in welk werk de schrijver verhaalt, den reus nog als kind gekend te hebben en dat hij met zijn schoolmakkers hem dikwijls nageloopen had omdat het een spelletje was KLAAS VAN KIETEN van achteren te meten! Onze groote dichter VONDEL heeft in zijn „Gysbrecht van Amstel", aan dezen reus herinnerd, waar hij de onnoozele kinderen en droeve gade van Gysbrecht beschrijft:

„Maar Diederik, hard van hoofd, die nimmer luistren wil
Naar reden nogh bescheid, en 't veld behoud met kryten,
Werd trotser, overmits de lange Klaas van Kyeten,
De Sparrewouder reus, zoo onbeschoft als groot,
In alles wat hy dreef, hem hulp en bystant boodt
En Egmont met zyn kloek en grove stem ver-vaerde."

Ook verderop in het treurspel, waar de bode den weerstand verhaalt door welken Amstel's burgeren den vijand voor een poos het hoofd deden stooten, wordt weder van Klaas van Kyten gewag gemaakt:

Afb. 45. De Sparwouder reus
Klaas van Kyten,
naar de afbeelding door Greve.

„Dat speet den grooten Reus, die liet zich vreeslyck hooren
En stack met hals en hooft, gelyk een steile toren
En spitse, boven 't volk, en alle hoofden uit
En scheen een Olyfant, die omsnoft met zyn snuit,
Zyn spietse was een mast in zyne grove vingren,
Ik zag hem man op man, gelyk konynen slingren, enz."

Klaas was 8 voeten en 6 duimen Rijnlandsch hoog (2,67 M.) en zijn schoenen waren zoo groot, dat men er een pas geboren kind in kon te slapen leggen. (Marchant, Een nieuw bericht van den Sparwouder reus Klaas van Kieten, in de veertiende eeuw overleden). Zijn lengte was afgeteekend op een muur van de kerk te

Spaarnwoude en volgens GREVE heeft Dr. HOUTTUYN op den 17den Augustus 1760 de maat nog van deze teekening op den kerkmuur genomen, voordat het gebouw afgebroken werd. Op het uithangbord van het raadhuis te Spaarnwoude heeft vroeger een afbeelding van den reus gestaan met een vers:

„Het raadhuis pronkt en praalt
Met Klaas van Kietens beeld."

In het werkje van GREVE komt zijne afbeelding voor, evenals die van GERRIT BASTIAANSE en van CAJANUS. Van deze laatste is nog een portret geschilderd door B. BRAND, en hierna is een plaat in steen geteekend door J. REEKERS (afb. 46), CAJANUS is hierop

Afb. 46. Portret van DANIËL CAJANUS, naar J. REEKERS waaronder het volgende vers:

Wierd door myn Teekenpen eerst Zandvoorts Dwerg gemaald
Zie hier zyn tegenbeeld in eenen Reus, die 't leven
Op Finlands grond ontving; die lang heeft rond gedwaald; —
Maar rust in Haarlem vond, dat hem den geest zag geven.

afgebeeld naast een maatstok ter eene zijde en zijn eigen portret in medaillon aan den anderen kant, terwijl enkele voorwerpen, door hem gebruikt, een wandelstok en een goudsche pijp daarnaast een plaats vonden. Deze steendruk van REEKERS is een pendant van een anderen steendruk van den zelfden graveur, den in 1783 geboren Zantvoortschen dwerg SIMON JANE PAAP voorstellende (afb. 47). Deze woog op den leeftijd van 26 jaar zeven en twintig pond en was toen 28 duim hoog (0.73 M.). Toen hij op den leeftijd van bijna 40 jaar te Dendermonde

Afb. 47. SIMON JANE PAAP, naar J. REEKERS.

Afb. 48. Engelsche prent van SIMON PAAP.

stierf, had hij een lengte van 30½ duim bereikt. Ook hier is evenals bij CAJANUS de eigenaardigheid te zien, dat de persoon afgebeeld is naast zijn eigen portret en om des te duidelijker te doen opvallen hoe klein deze dwerg wel was, is ook naast hem een maatstok geplaatst. Het vers onder deze prent luidt:

„Dit 's Simon Jane Paap, door Reekers kunst geteekend,
Als Zandvoorts dwerg by Belg en Bat en Brit vermaard
Wie kende hem (die op dit zeldzaam aanzigt staart)
En zegt niet ongevergt: „Het lykt den schalk uitstekend?"

Afb. 49. EDUART KUYPER.

Zijn afkomst uit een schippersfamilie wordt nog eens aangeduid door de verdere attributen, als een schuit, visschersnetten en een anker. PAAP was, zooals uit het vers blijkt, bekend bij Belg en en Brit, wat doelt op zijn bezoeken aan die buitenlandsche hoven; zoo bezocht hij in het jaar 1815 Engeland en werd daar vertoond, eerst aan den Prins Regent en de geheele koninklijke familie, waarna hij: „in the course of four days in Smithfield was exhibited to upwards of 20,000 persons as the greatest wonder of the age." Van den „celebrated dutch dwarf" is een Engelsch prentje (afb. 48) gemaakt in kleurendruk, waarop hij afgebeeld is in militaire kleeding,

staande onder een tafel, wiens onderrand door hem niet eens bereikt wordt en waarop ter vergelijking een flesch en een glas staan. Paap heeft hierop een oudachtig gezichtje en is gedecoreerd met een ridderorde. In het reeds meermalen genoemde boekje van Greve over de reuzen en dwergen, komt zijn beeltenis ook voor.

Er bestaan ook nog portretten van een paar andere Hollandsche dwergen: Eduard Kuiper (afb. 49) (1758—1799) was 2 voet, 4 duim Rijnlandsche maat hoog (0,57 M.), hij is afgebeeld, een pijp rookende en met een jas aan, die hem veel te groot is en op den grond hangt, terwijl hij een miniatuurwandelstokje in de hand houdt; Gerard van Weik (afb. 50), geboren in 1716, staat op een prent met een Fransch

Afb. 50. Gerard van Weik.

en Duitsch onderschrift voorgesteld met een hoofd, even groot als de rest van zijn lichaam, gekleed in een kamerjapon met een snuifdoosje in de linkerhand, waaruit hij met de rechter een prise nemen wil.

Onder de dwergen van later tijd neemt wel de voornaamste plaats in, de bekende Tom Pouce (afb. 51) in Friesland geboren. Hoewel dus Nederlander, is hij niet veel in zijn geboorteland geweest, maar heeft hij in hoofdzaak gereisd in Engeland en Frankrijk. Hij was een der weinige dwergen, die welgemaakt gebouwd was bij een lengte van 7 palmen en een gewicht van 23 pond, toen hij 18 jaar oud

was. Talrijk zijn de afbeeldingen, die van hem bestaan, in de meest verschillende costuums, als admiraal Tromp zoowel als Napoleon. Op den 3den Juni 1854 is hij te Amsterdam te zien geweest voor 25 cents entrée.

Van verschillende dwergen, in het buitenland geboren, bestaan Hollandsche gravures, gemaakt bij gelegenheid van een bezoek aan Nederland, zoo van Hans Worrenbergh (afb. 52), een dwerg uit

Afb. 51. Tom Thumb.

Zwitserland, die zich te Amsterdam liet bekijken en waarvan door P. Schenk een fraai zwarte-kunst portret gemaakt is met het onderschrift:

Hans Zwitser twe voet langh en zeven duim staat hier
Out veertig min een, geprent op wit papier
Geen boer van Lekkerkerk, of Goliath van Gath
Heeft nimmermeer besiens in Amsterdam gehadt.

Van John's Kinner (afb. 53), geboren te Pluymuyden in Engeland,

die 35 jaar oud zijnde, slechts twee en een halven voet lang was, (0,585 M.) is naar aanleiding van zijn bezoek aan Holland, een portret door Casper Bouttats gemaakt, waarop hij afgebeeld is met een pluimhoed, geborduurde das en rok met kanten mouwen, een degen uit de schede trekkende.

Het vers onder dit portret luidt:

Dit is dien Goliath, het t' werelts achtste wonder
Die in syn langde meet, van boven t' op tot onder
Just twee voet en ses duym, seer kloeck en rap te Been.
Niet stom noch onvolmaakt, maar alles naer de Reen.

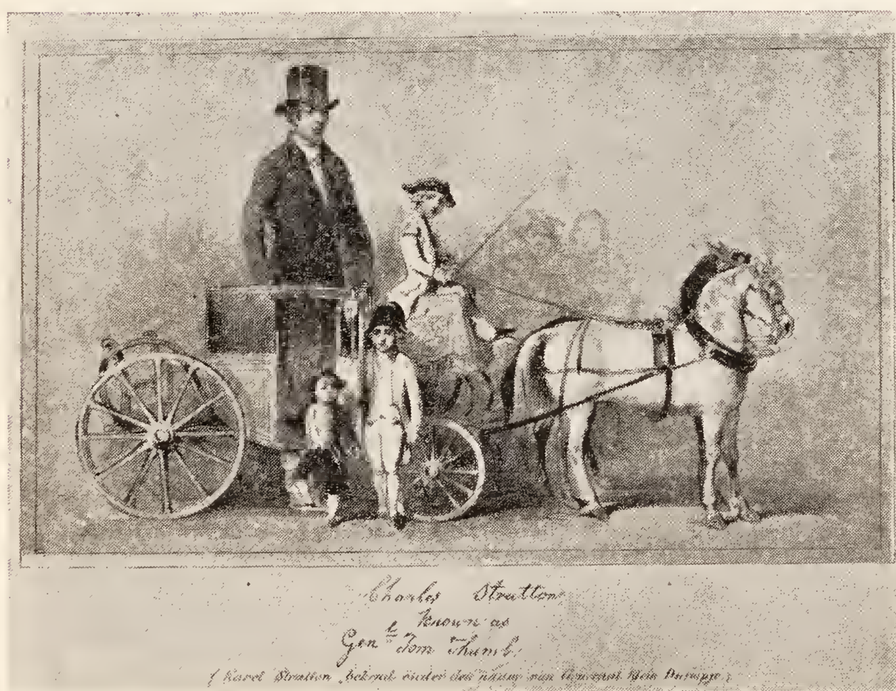
Afb. 52. Hans Worrenbergh, naar de zwarte-kunst prent van P. Schenk.

Een der meest populaire dwergen was de Amerikaansche dwerg, Charles Stratton; ook deze heeft ons land met een bezoek vereerd en was algemeen bekend onder den naam van Generaal Klein Duimpje. Geboren in 1832 en slechst 25 duim groot,

heeft hij vele landen bezocht en is hij aan verschillende vorstelijke personen voorgesteld: aan het Fransche hof, aan den koning van België, aan de koningin van Engeland en Prins ALBERT. Bij ge-

Afb. 53. JOHN'S KINNER, naar de gravure door C. BOUTTATS.

Afb. 54. CHARLES STRATTON, naar een Hollandschen steendruk zonder naam van graveur.

legenheid van deze bezoeken ontving hij tal van geschenken, zoo gaf koningin VICTORIA hem een Schotsch costuum. Een steendruk (afb. 54), in Holland uitgegeven zonder naam van graveur, geeft hem te zien op het oogenblik, dat hij in een miniatuur rijtuig zal stappen, terwijl een kleine palfrenier het portier voor hem openhoudt. Uit later tijden verdient nog vermelding, de kleine GERARDUS KEIZER, bijgenaamd Kapitein Fourmi, geboren te Biltzijl in Friesland in 1873, een dwerg, die in 1880 te Leiden op de kermis te zien was, wegende toen 8 kilo bij een lengte van 55 cM. Zijn portret komt voor op een reclamebiljet, waarop een attest afgedrukt is, onderteekend door niet minder dan acht doktoren, die allen verklaren, dat hij geheel en in alle deelen ontwikkeld is. In dit biljet wordt ter geruststelling van het publiek nog verzekerd, dat ouders hunne kinderen gerust een bezoek aan dit wonder kunnen

Afb. 55. ABELTIE, die grosse Riesin, aus Holland Gröningen gebürtig.

toestaan, daar in de net ingerichte Loge niets aanwezig is, wat met de goede zeden in strijd is!

Op diezelfde kermis te Leiden was een wondermeisje aanwezig, oud 32 jaar, geboortig uit het dorpje Raalte in Overijsel. Dit meisje was maar 70 cM. lang en . . . zeer beleefd tegen de bezoekers met taal en antwoord! Er werd een som van duizend gulden uitgeloofd aan wie haar kon evenaren in kleinheid en schoonheid.

Aleer wij de reuzen en dwergen vaarwel zeggen, verdient nog melding gemaakt te worden van een reuzin, te Groningen geboren. Van deze „ABELTIE" bestaat een zeldzaam voorkomende gravure, (afb. 55), waarop zij afgebeeld is, fraai uitgedoscht en het hoofd versierd met een hoog kapsel en een panache van veeren. De rechterhand houdt zij uitgestrekt en daaronder is een boertje geteekend met zijn hoed op het hoofd om de buitengewone grootte der reuzin des te beter te doen uitkomen.

Behalve deze afwijkingen in den lengtegroei mochten zich ook ten allen tijde de abnormaliteiten in omvang, in de gunst van het publiek verheugen. Enorme dikkers en zeer magere menschen lieten zich op de kermissen zien en van velen van hen zijn nog afbeeldingen bewaard. In de nabijheid van Axel in Zeeland is de bekende JANNA DRABBE geboren, die op tienjarigen leeftijd reeds het eerbiedwaardige gewicht had van 300 pond. Op haar portret (afb. 56) is zij afgebeeld met een baret op het hoofd, zittende op een soort van canapé, die geheel door haar wordt ingenomen en deze gravure viel zoozeer in den smaak van het publiek, dat al spoedig op de uitgave in zwarten druk, een gekleurde volgde. Dit laatste portret komt voor in een boekje, slechts een viertal bladzijden tellende, getiteld: „Beschrijving op het afbeeldsel van JANNA DRABBE, te Amsterdam, bij H. MOOLENYZER, voor de Trappen van de Beurs, Nr. 100". Hierin wordt vermeld, dat de dikke dame op de jaarmarkt te Amsterdam in 1819 onder directie van den Heer J. BENNIE, vertoond is en dat zij steeds een voorwerp was van: „toejuiching, verbazing en bewondering"! Het merkwaardigste in deze bladzijden is wel, dat de schrijver mededeelt, alleen overgegaan te zijn tot de uitgave om de redenen te ontvouwen, waarom een kind van „zeer fatsoenlijke en gegoede ouderen", op bijna alle kermissen is te zien geweest. „In haar achtste en negende jaar reeds tot deze buitengewone dikte en zwaarte overhellende, raadpleegden de bezorgde ouders met door en door kundige mannen in het geneeskundig vak, om ware het mogelijk deze buitengewone groei voor te komen, of, zoo het mogelijk was, te matigen. De geneesheeren wisten geen ander middel dan haar te laten reizen, en daar dit

remedie te kostbaar was voor de beurs van de ouders, vertrouwden zij den Heer J. BENNIE in het jaar 1819 hun dierbaar pand met het gevolg dat zij een jaar later weder wat kon loopen en na afloop van het contrakt hersteld naar huis ging." Zeer zeker herbergt het arsenaal van medische raadgevingen tal van vreemde voorschriften, maar tot de curiosa onder dezen zal toch wel den raad gerekend moeten worden, om tot herstel van gezondheid, de kermissen te bezoeken!

Afb. 56. JANNA DRABBE, naar een gekleurden steendruk.

Het record van zwaarlijvigheid bezat echter een Engelschman DANIEL LAMBERT (afb. 57) (geboren in 1769 te Leicester). Deze woog op zijn veertigste jaar 739 pond en liet zich in Engeland zien voor den prijs van één shilling. De uitgever van prenten, MAASKAMP te Amsterdam naast het paleis, heeft een gekleurde gravure in breed formaat gepubliceerd, waarop LAMBERT op een breede canapé zit. Deze Hollandsche uitgaaf wettigt het vermoeden, dat LAMBERT ook de hoofdstad van ons land bezocht heeft.

Tegenwoordig wordt wel eens reclame gemaakt voor haarmiddelen, door in de winkelkasten dames ten toon te stellen met buitengewoon lang haar, dat zoo sterk gegroeid moet zijn door het gebruik van

Afb. 57. Daniel Lambert, naar een gekleurde Hollandsche prent.

Afb. 58. Pieter Derksz Langebaard.

een bepaald haarmiddel; maar ook zonder dat deze middelen aangewend worden, komt een enkele maal een geval voor van abnormaal sterken groei van den haardos, getuige een prent van een mijnheer, Pieter Derksz (afb. 58), bijgenaamd „Langebaard." Op een steendruk van Blommers staat hij naast een ouderwetsche bolpoottafel, waarop hij met de linkerhand steunt, in de rechter de uiteinden van zijn baard vasthoudende, die in twee punten hangt tot op den grond en in het vastgehouden stuk eindigt. Zijn knevel daarentegen is niet langer dan die van een gewoon mensch en ook zijn hoofdhaar vertoont geen abnormalen groei. Zijn kleeding in oud Hollandschen dracht, doet vermoeden, dat Blommers deze steendruk vervaardigd heeft naar een oude prent, tenzij hij een tijdgenoot afgebeeld heeft, die de attributen van oude meubels en vroegere kleedij benutte als reclame.

HOOFDSTUK VI.

Monstra en andere lichamelijke afwijkingen.

Monstra hebben steeds een groote aantrekkelijkheid op het publiek uitgeoefend en men staat er dikwijls verbaasd over hoe, uit een anatomisch oogpunt hoogst merkwaardige, maar voor leeken toch weerzinwekkende schepselen, in kijkspelletjes zoo'n succes konden hebben. Zeker zijn er weinig exemplaren bewaard gebleven van de als straatliedjes bedoelde, op losse stukken papier gedrukte, verzen; toch zijn er enkelen uit vroegere tijden bekend, die ook voor ons belangwekkend blijken te zijn. Op een straatliedje van 1645 vinden wij de beschrijving van een wonderkind, geboren in de Ronduyt bij de lange weg tegenover Willemstad in Braband, een kind, dat vier armen en vier handen, verder vier beenen en vier voeten had, twee buiken en maar een hoofd. Het heeft nog een half uur na de geboorte geleefd en is naar Rotterdam, naar Delft en Leiden gezonden om daar bezichtigd te worden. Op hetzelfde blad staat een ander liedje van 26 jongens en 2 meisjes, die op een schip waren bij het eiland Texel en die vervoerd werden naar Turkije om een koning, die aan de „Lazarusziekte" leed gelegenheid te geven in het bloed van die kinderen te baden en zoo genezing te vinden voor zijn kwaal. Het schip is te Amsterdam aangehouden en nog een ander schip met kinderen aan boord voor hetzelfde doel is nog achtervolgd. Jammer dat van deze straatliedjes zoo weinig meer tot onzen tijd bewaard gebleven is, daar zij voor de volksgeneeskunde menige bijdrage hadden kunnen leveren.

Niemand minder dan de beroemde graveur HENDRIK GOLTZSIUS heeft ons de afbeelding (afb. 59) nagelaten van een dubbelmonstrum, dat den 12 Februari 1579 te Wiechen „een cleyn wyle van de stadt Nieuwegen" geboren is: „omtrent een of twee uren na den middach, hebbende twee hoofden, twee armen, d'een hangende en den ander om den hals legghende, oock twee herten, twee longeren ende twee leveren." Het onderschrift vermeldt dat op den 24 Juni 1579 dit monstrum door GOLTZSIUS „naar het lichaam geconterfeit is tot een spiegel aller menschen, siende God's straffe noch over ons blijven ende vermaent deur zijn wondere werken ons, misdaad te bekennen ende van sondighen op handen". De geheele tekst is in een tweede kolom nog eens herhaald in het Fransch en eindigt met de woorden: „de cognostre noz meffaicts et cesser des pechez", waardoor de beteekenis van den laatsten zin in den Hollandschen tekst duidelijker

wordt. Dit monstrum is afgebeeld van voren en van achteren, het onderlijf is normaal en van voren begint de afwijking pas bij den onderrand van het sternum, waar de dubbelgroei merkbaar wordt. De borst verbreedt zich dan en geeft plaats voor twee hoofden, waarvan het rechter meer naar ter zijde geplaatst is, zoodat het den indruk geeft alsof het linkerhoofd eigenlijk als de voortzetting

Afb. 59. Dubbelmonstrum naar een kopergravure van Goltzsius.

van de borst beschouwd moet worden. De figuur van achteren geeft dezen indruk niet zoo sterk, maar toch is ook hier te zien, dat de linkerlichaamshelft het meest ontwikkeld is. Hier is de verdubbeling al zichtbaar van af de lendenstreek. Het kind is van het mannelijk geslacht.

Van een tweede dubbelmonstrum, dat langer in leven gebleven is en die het voorbeeld van de reuzen en dwergen gevolgd zijnde, de kermissen bezochten, bestaan eenige zeer fraaie afbeeldingen (afb. 60). Deze aaneengegroeide tweeling van de „vrouwelijke kunne”, geboren in 1701 in het dorp Szony aan den Donau is op iedere

Afb. 60. Helena en Judith.

plaat tweemaal afgebeeld, links van voren en rechts van achteren. Het paar bereikte den volwassen leeftijd en stierf op 22 jarigen ouderdom. Op een dezer prenten staat met een oude hand geschreven: „Iay vû ces deux Enfans tres bienfaits pour le reste de la conformation du corps étant alors agez de sox ans, le 27 April 1708 a la Haye”. Het gedrukte onderschrift waarvan, volgens de toenmalige mode de twee laatste regels een chronogram vormen, luidt:

Corpora binarum sic concrevere Sororum,
Non nisi Divinâ, dissocianda manu.
Szöny patria est, vicus Comorae conterminus Arci,
Quae nunquam Lunae paruit Imperio.

Amplexa est ulnis HELÉNAM Lucina priorem,
Hores deinde trib, nata JUDITHA fuit,
Exitus Urinae patet unicus, unicus alvo,
Observant numerum caetera membra suum.
Misit ad Ignotos tenuis Fortuna Parentum,
Neu pereat tantae Fama stupenda rei.
Inter Iora Latent, neqVeVnt abstrVsa VIerI
eXIgVo totVM CorpVs In aere patet.

Het bezoek van HELENA en JUDITH aan den Haag is aanleiding geweest voor de uitgaaf van een prent door ALLARD op den Dam te Amsterdam, waarbij gebruik gemaakt is van de reeds bestaande gravure, die nu met Hollandsche opschriften voorzien werd. FREDERIK MULLER beschrijft deze afbeelding onder Nr. 3152 en hij vermeldt daar nog bij, dat een afbeelding van deze meisjes voorkomt in: M. E. ETTMÜLLER, disput. med. de monstro Hungarico, exhib. G. C. WERTHER, Lips. 1707. Hij voegt er nog de mededeeling bij: „Zij werden 9 jaar oud, door een geestelijke gekocht om ze voor bespotting en zedebederf te vrijwaren en stierven in een klooster te Presburg, 23 Febr. 1723". Gedeeltelijk is dit onjuist, daar de tweeling in 1723, geen negen maar twee en twintig jaar oud was. Een feit schijnt het echter te zijn, dat de zusters de laatste jaren huns levens in het klooster van St. Ursela te Pressburg doorbrachten en aldaar stierven, wat o.a. ook door AHLFELD wordt medegedeeld. (Die Missbildungen des Menschen, Leipzig, 1869, Dl. I, blz. 86.)

De tekst onder de plaat is in drie kolommen verdeeld, de eerste heet: „Nader verklaring der tweeling en toepassing op den oorlog" de tweede geeft een Latijnsche beschrijving „Descriptio Geminarum Puellarum Anno 1701 in Hungria prope Danuben natarum" terwijl de derde een algemeene beschouwing bevat over de wanschepsels.

Het eerste gedeelte vangt aldus aan: „Ziet hier een wonder der natuur, een onvolkome volmaaktheid, want zo 't voor twee menschen werd genomen ontbreekt een van bei de deele, daar het vocht en het voedsel zich ontlast, voorts is het geen gedrocht noch wanschapenheid, maar fris aan alle leden. Drie taale sprekende doch tegen alle rede, haar zelfs weerstrevig, zoo in lichaam als in geest. Zij zijn verscheidentlijk somtijds ontsteld geweest, Deez kost haar voedsel niet en die te rijklijk losen." Uit dit onderschrift blijkt dus, dat beiden slechts één anus en één vulva hadden, zooals dit steeds bij pygopagen gevonden wordt. Ook is hier het feit vermeld, dat de eene ziek kon zijn, terwijl de andere gezond bleef, zooals dat ook bekend is van meer dubbelmonstra, die een tijdlang in leven gebleven zijn.

Op haar zesde jaar kreeg JUDITH een linkszijdige paralyse, waarna zij langen tijd zwak bleef, terwijl HELENA daarentegen zich mocht verheugen in een bloeiende gezondheid en zich sterk en krachtig gevoelde. Door pokken en rooden hond werden zij gelijktijdig aangetast, HELENA maakte een pleuritis door en JUDITH een malaria-infectie. (F. AHLFELD l.c., Dl. I, blz. 85.)

De tweede kolom bevat behalve de reeds genoemde Latijnsche tekst, die woordelijk overeenkomt met het van de andere plaat geciteerde vers; een „Explication des Jumeaux femelles," een Fransche vertaling van dit vers.

De laatste rubriek heet: „Verhaal van eenige uitmuntende, van de volmaakste soorten van Wanschepsels van vorige eeuwen:"

„AUGUSTINUS verhaalt van een kind met den buik omhoog, met 2 hoofden en 4 handen dat redelijk lang leefde.

RODRIGINUS schrijft van twee wanschepsels in Italië, een jongetje dat ras stierf, en een meisje, dat 25 jaren leefde. Het waren tweelingen elk met twee hoofde, in 't eete, drinke en sprêke eensgezind.

Anno 1475 wierd te Verona in Italië geboren twê mysjes, ruggelings van de schouders tot de billen aaneen.

Anno 1495 zyn te Worms gezien, twee volkome mysjes, alleen aan de voorhoofde samengegroeyd, 't eene sturf tienjarig, men sneed het andere los, dat haast van die wond sturf.

Anno 1529 wierd een kind in Duitschland gebore met een hoofd in de buik, voedsel nemende gelyk het andere hoofd. Hy kwam tot zijn manlyke jaren.

Anno 1530 heeft men te Parijs gezien een man van 40 jaar, met een manlyk lighaam zonder hoofd aan zyn buik hangende".

Na deze opsomming van wondergeboorten, volgt een rubriek, die uit medisch-geschiedkundig opzicht, belangrijk is, daar hier op een volksprent de oorzaken, voor het ontstaan der wanschepsels, systematisch gerangschikt, vermeld worden. Naast het ontstaan tot eere Gods (*1*) of als gevolg van Zijn toorn (*2*), worden als, natuurlijke oorzaken genoemd: *3* Door te veel teelstof, *4* Door te weinig teelstof, *5* Door inbeelding, *6* Als een zwangere vrouw met de beenen kruislings over malkander of tegen de buik gedrongen zit, *7* Door engte der baarmoeder, *8* Door erflijke of toevallige ziekten, *9* Door verrotting of verderf, *10* Door vermenging van zaad, *11* Door poetsen van snoode schavuiten (1).

Onder de toendertijd erkende oorzaken is hier een plaats ingeruimd aan de inbeelding, een oorzaak voor het ontstaan van wan-

---

(1) Verdere bizonderheden zie: J. G. DE LINT: „Eenige merkwaardige afbeeldingen van dubbelmonstra" in het Nederl. Tijdschr. v. Geneesk. 1917, Nr. 17.

schepsels, waaraan zelfs tegenwoordig nog enkele auteurs waarde hechten en waaraan vroeger niemand twijfelde, getuige de herhaalde vermelding ook in niet medische litteratuur van de gevolgen der inbeelding. Dat ook de poetsen van snoode schavuiten moedwillig monstra konden te voorschijn roepen, geloofde men nog in het begin der achttiende eeuw, hoewel reeds Bayle zijn stem tegen dit bijgeloof had verheven.

In verband met de tegenwoordig zoo dikwijls geuite klacht over populariseering van de geneeskundige wetenschap is het zeker merkwaardig, hoe het onderschrift van de prent der Hongaarsche tweelingen ons toont, dat men ook toen reeds meende het publiek te moeten voorlichten en nog wel op een wijze, waarbij een zekere mate van anatomische kennis verondersteld werd.

Herhaalde malen hebben misvormingen aanleiding gegeven tot het ontstaan van volksprenten, eendeels om der curiositeitswille, anderdeels om als waarschuwend voorbeeld te dienen, daar al deze afwijkingen beschouwd werden als een straf voor begane misslagen op zedelijk gebied of op ander terrein. Zoo vinden wij in verschillende oude verhalen de straf voor de ouders overgebracht op de nakomelingschap. Als voorbeeld diene de geschiedenis van de gravin van Henneberg, dochter van graaf Floris IV, die in 1276 beviel van 365 kinderen, nadat de gravin een bedelvrouw beschimpt had omdat deze een tweeling op den arm droeg, waarop de vrouw de gravin toewenschte, dat zij in één dracht, zooveel kinderen ter wereld zou brengen als er dagen in het jaar zijn. De Hollandsche dichter Westerbaen heeft deze geschiedenis in een lang gedicht bezongen en zegt:

„Vrouw Griet quam in de kraam van dochteren en soonen
Van honderd maalen drie en sestigh, en noch vyf
Naar wensch of naar den vloek van 't vinnigh bedelwyf."

Te Loosduinen zouden al deze kinderen door den bisschop van Utrecht gedoopt zijn en een tijd lang is deze geschiedenis de aanleiding geweest voor bedevaarten naar die plaats om den gewenschten kinderzegen deelachtig te worden. (Dutch Folk-medecine, M. A. van Andel, in Janus, 1910, blz. 453.) Een Fransche prent, deze gebeurtenis voorstellende, vindt men afgebeeld in de Gazette Médicale en een tweede reproductie in het tijdschrift Janus. Zeker zullen er wel Hollandsche afbeeldingen gemaakt zijn, die als voorbeeld gediend hebben voor de Fransche prent daar op deze laatste een gedeelte van het onderschrift nog in het Hollandsch gedrukt is. Al de kindertjes zijn in twee groote bekkens verzameld en staan op een

tafel, terwijl op een andere tafel de doopkan nog gereed staat. De gravin ligt te bed, weder in de ons reeds bekende half zittende houding met een hoog geplooide muts op het hoofd terwijl een helpster een doek voor het haardvuur droogt of verwarmt. (1)

Ook in de geschiedenis van het meisje met het varkenshoofd, door Dr. G. J. BOEKENOOGEN aan de vergetelheid ontrukt, is de geboorte van een monster de straf voor hardvochtigheid tegen een arme vrouw, zooals blijkt uit de beschrijving op een vliegend blaadje uit het jaar 1641, waar boven de afbeelding van het meisje met een sterk geprononceerd varkenshoofd (afb. 61), het volgende gedrukt staat:

„EEN WAERACHTIGE BESCHRYVINGE VAN EEN MIS-GEBOORTE, DEWELCKE GODT ALMACHTIGH gegeven heeft in Hollant, binnen Amsterdam, aen een Vrou Persoon met Namen JACOMYNTJEN JACOBS, daer ghekomen is een schamele Vrou (om) Godes-wil, en sprack Godt wil u helpen: Dese arme Vrou met haer drie Kinderen sprack noch dat se met haer Kinderen in drie dagen geen Broodt ghe-eeten hadde, ende dat se van Huys, Hof, Landt en Sand berooft was, biddende om een stuck brood voor haer Kindren om af te leven, want sy met haer Kinderen in drie Dagen geen Broodt ghe-eeten hadden, daer op dese Vrou JACOMIJNTJE JACOBS seyde, gaet heene met u Verckens waer dat ghy wilt; ick geve u niet, waer op dat de arme Vrouwe sprack, zyn dit myn Kinderen Verckens, Godt geef u mede sulcke Verckens als ick hier by my hebben, waer in Godt Almachtigh zyn wonderwerck getoont heeft, als ghy in dese Figuur kont sien, daer het schepsel van dese rycke Vrou in haer Geboorte van een Kindt, met een Verckens hooft ter Werelt is ghekomen, ghelyck hier na verhaelt wordt, alle Menschen tot een Spieghel".

Ook hier evenals in het onderschrift op de plaat van de Hongaarsche tweeling een generalizeering van een speciaal geval, als straf voor de zonden door de menscheid bedreven. In 1904 is door BOEKENOOGEN in het Tijdschrift „Volkskunde", in een uitvoerig artikel aangetoond, hoe dit: „waerachtigh verhael" tot de verdichtselen gebracht moet worden en verband houdt met dergelijke geschiedenissen, zoowel in ons land, als ook in Engeland en Duitschland. Merkwaardig is het wel, dat in het vervolg van de geschiedenis, de jonge dame met het varkenshoofd een onbedwingbaren lust in het huwelijk krijgt en groote sommen uitlooft om een man te krijgen, wat echter na de kennismaking geregeld op een mislukking uitloopt.

(1) Zie over deze geschiedenis de werken van den med. doct. LUDOLF SMIDS: Schatkamer der Nederlandsche oudheden, Amst. bij PIETER DE COUP, blz. 210 en Emblemata Heroica of medalische Sinnebeelden der zes en dertigh graven van Holland, Amst. JOH. OOSTERWYK 1712, blz. 34.

Het spreekt van zelf, dat vooral dit vervolg van de geschiedenis in den smaak van het publiek viel en het wekt dan ook geen verwondering, dat zelfs in 1805 nog een liedje uitkwam „te zingen op een aangename wijs”, waarvan het eerste couplet luidt:

Een waerachtige beschryvinge van een Mis-geboorte / dewelcke Godt Almachtich gegeven heeft in Hollant / binnen Amsterdam / aen een Vrou Persoon met Namen Jacomijntien Jacobs / daer ghekomen is een schamele Vrou Godes-wil / en dat om een Aelmoes met haer drie Kinderen: Dese rycke Vrou sprack Godt wil u helpen: Dese arme Vrou met haer drie Kinderen sprack noch dat se met haer Kinderen in drie dagen geen Broodt ghe-eeten hadde / ende dat se van Huys / Hof / Landt en Sand berooft was / biddende om een stuck voor haer Kinderen om af te leven / want sy met haer Kinderen in drie Dagen geen Broodt ghe-eeten hadden / daer op dese Vrou Jacomijntje Jacobs seyde / gaet heene met u Verckens waer dat ghy wilt / ick geve u niet / waer op dat de arme Vrouwe sprack / zyn dit myn Kinderen Verckens / Godt geef u mede sulcke Verckens als ick hierby my hebbe / waer in Godt Almachtigh syn wonder-werck getoont heeft / als ghy in dese Figure kont sien / daer het Schepsel van dese rycke Vrou in haer Geboorte van een Kindt / met een Verckens hooft ter Wereldt is ghekomen / ghelyck hier na verhaelt wordt / alle Menschen tot een Spiegel / dat Godt de Heere ons voor meerder onheyl wil bewaren / Amen.

Gedruckt tot Amsterdam / in 't Jaer ons Heeren 1641.

Afb. 61. Meisje met varkenshoofd.

Luister toe, men zal U zingen
Vreemde dingen
Hoe een dochter heel mismaakt
Met een varkenshoofd geboren.
Wie wil hooren
Evenwel naar trouwen haakt.

Dit versje komt voor in: „De nieuwe overtoomsche markt-schipper, of Durkerdammer kraamer," door Dr. BOEKENOOGEN in het Tijdschrift Volkskunde aangehaald. In het dorpje Tricht bij Geldermalsen zou nog een boer zijn, die het meisje in zijn jeugd had zien wandelen, telkenmale als hij naar de Tielsche markt ging!

De afbeelding van COLOREDO, (in 1617 te Genua geboren) wien een tweeling broeder uit de borst hing, door BLASIUS in zijn Appendix van het boek door LICETUS over monstra, ook hier te lande bekend geworden, heeft aanleiding gegeven tot afbeeldingen op kinderprenten. Op een te Bommel bij J. NOMAN gedrukte prent met tal van kleine houtsneden, is te midden van de voorstelling van allerhande kunstverrichtingen zooals: „een sprong over vyf, op de koord knielende, blaast vuur uit den mond", enz., ook een afbeelding te vinden van de vrouw met drie borsten en van: *de man met het kind uit 't lyf* (afb. 62). Een andere prent, gedrukt bij de Erve H. RYNDERS, en tot opschrift dragende:

„Ziet hier kinders by elkaar
Deze print is wonderlyk en raar",

Afb. 62. COLOREDO op een kinderprent.

vertoont een plaatje van dezelfde misvorming, nu met het onderschrift: „Dit is zeer fraai!" en onder het op een ander gedeelte van de prent nog eens herhaalde plaatje: „Ik draag met gemak."

Behalve de reeds genoemde, zijn alle verdere abnormaliteiten door handige impressario's geëxploiteerd, waarvoor, zooals wij bij den Stolkschen boer zagen, ook de naaste familie kon optreden. Veel opgang heeft indertijd een vrouw gemaakt, geboren in Oost-

Friesland in het Dorpje Engerhave, dicht bij Embden in het jaar 1596. Deze vrouw, Magdalena E. Mohne, kwam ter wereld zonder armen. Op een afbeelding (afb. 63) uit dien tijd, ziet men haar zitten op een kussen, het haar fraai gekapt en een collier om den hals, bezig met de teenen van haar rechtervoet een sleutel in het slot van een voor haar staand kistje te steken. Het is een kleine houtsnede in vierkante omlijsting met een 17 regelig onderschrift in oud-duitsch. Hierin lezen wij, dat er te zien is: „ein wunder geburt der Schöpfung Gottes, die Magdalena E. Mohne, ohne Arme mit einem kleinem Beine, daran Sie nur vier Zehe hat, kan ihr selbsten damit zu trincken geben und nog mehr andere Sachen verrichten, kan auch die Deutsche, Niederländische, Italienische und Französische Sprachen

Afb. 63. Magdalena E. Mohne, naar een Duitsche prent.

reden und lesen." Het onderschrift eindigt met de woorden: „Wer nun die Jungfrau lust hat anzuschauen der wolle sich verfügen." Van deze zelfde dame bestaat een tweede afbeelding, ook een houtsnede, gedrukt in 1616; ook hier is Magdalena bezig met een sleutel, die zij tusschen haar teenen vasthoudt, een kistje te openen, terwijl zij ook hier op een kussen zit. Was zij echter op de eerste gravure afgebeeld zonder kleeding, nu is zij uitgedoscht in rok,

keurslijf, kraag en mutsje op het hoofd. De sleutel hangt nu ook aan een grooten bos sleutels, waar op de vorige prent slechts een sleutel met de teenen werd vastgehouden. Als onderschrift is hier een vers in twee kolommen, van 52 regels.

Nog erger misvormd dan MAGDALENA en dus voor het publiek nog belangwekkender was de persoon van MATTHIAS BUCHINGER. Van hem bestaat een gravure (afb. 64), gemaakt naar aanleiding van zijn bezoek aan Amsterdam in 1705. BUCHINGER, geboren bij Neurenberg, zonder handen of voeten, wordt hier afgebeeld met een steekhoed op en gekleed in een gegaloneerde jas. Hij staat op een kussen bij een tafel, waarop een intkoker, een teekening en een cither

Afb. 64. MATTHIAS BÜCHINGER in 1705 te Amsterdam.

plaats vonden. Naast de tafel staat een klein geweertje als een bewijs, dat hij ook met dit vuurwapen kon omgaan. Een en dertig jaar oud zijnde bij zijn bezoek aan Amsterdam, is hij afgebeeld met lang haar en een kleine knevel.

Onder deze rubriek van prenten kunnen wij ook nog rangschikken een aantal afbeeldingen van bedelaars, daar het in tal van gevallen juist lichamelijke afwijkingen waren, die de aanleiding tot de bedelarij vormden. Er bestaat een serie prenten, gegraveerd door A. SMIT, waarop de meest bekende bedelaars van dien tijd afgebeeld zijn,

naar teekeningen van P. Barbiers. Ook door P. Langendijk is een serie gravures gemaakt naar dezelfde teekeningen. Onder deze straattypen zijn er verschillende, die geamputeerde beenen hebben en zich op krukken of zonderling in elkaar gezette machines voortbewegen. Onder ieder plaatje is een vierregelig versje gedrukt ter nadere verklaring. Zwarte Klaas heeft geamputeerde voeten, loopt met twee krukken onder de armen en heeft aan zijn lichaam een onderstel van een stoel met vier pootjes vastgebonden en is in het versje aldus beschreven:

Dus Zwarte Klaas zijn pijpje rookt,
Terwijl hij wandelt met zes voeten
Een bullebak, doch die niet spookt,
Dan voor die vroeg naar bed gaan moeten.

Zijn collega heeft de truc van Klaas om gelaat en handen zwart te maken, niet noodig geoordeeld; hij trekt de aandacht, door zich voort te bewegen, geheel saamgevouwen op een klein wagentje met vier rollen er onder, dat hij met twee stukken hout voortduwt. Een derde collega van Klaas heeft slechts één geamputeerd been; hij zit op een onderstel met pootjes, het eene been uitgestrekt op een plankje met twee rollen, terwijl hij zich voortduwt met een kleine driepoot. Niet van humor ontbloot is het onder zijn portret voorkomende vers:

Het beste beentje moet vooruit
De zuivre winst kan 't weer verzoeten.
Nog vrouw nog kindren kreeg één duit,
Zoo ik niet liep op vijf paar voeten.

Onder de afbeelding van een man met twee geamputeerde beenen die op krukken loopt, staat in de serie van Smit:

Ik streed weleer voor land en staat
En moest daar voor mijn benen derven
Nu vraag ik daaglijks langs de straat
Van hen voor wie ik dacht te sterven.

De afbeeldingen van deze straattypen waren zeer populair, en op een kinderprent van H. Numan in houtsnede zijn zij nagebootst, maar nu met tweeregelige versjes voorzien en met enkele helle kleuren voor de jeugd nog aantrekkelijker gemaakt. Zwarte Klaas (afb. 65) heeft nu als onderschrift:

In zijn ongeluk getroffen zoekt hij troost in zijn pijpje,
Dans son malheur, il cherche sa consolation dans sa pipe.

In zijn ongeluk getroffen zoekt hij troost in zijn pijpje.
Dans son malheur, il cherche sa consolation dans sa pipe

Afb. 65. Zwarte Klaas.

Gezeten op een wagentje met een hondje bespannen
doorkruist hij de straten
Il parcourt la ville assis sur une charrette attelée d'un
chien.

Afb. 66. Bedelaar van de kinderprent van Noman.

De man, die zich met twee houten rollen voortbewoog, heeft er nu een hondje bijgenomen (afb. 66); ook hij rookt er lustig op los en het onderschrift luidt nu:

Gezeten op een wagentje met een hondje bespannen, doorkruist hij de straten.

Il parcourt la ville assis sur une charette attelée d'un chien.

HOOFDSTUK VII.

Kwakzalvers.

Zagen wij reeds BESJE VAN MEURS op een kinderprent afgebeeld, nog tal van andere vermaarde typen uit het volk zijn door de kinderprenten vereeuwigd en hieronder zijn er waarvan geen andere afbeeldingen bekend zijn. Zoo ook met de beruchte TETJEROEN (afb. 67 en 68). Op een prent, uitgegeven bij de erven H. RYNDERS te Amsterdam, is zijn geheele geschiedenis in 24 kleine houtsneden afgebeeld, ieder met een tweeregelig versje er onder. Daaruit zien wij dan, dat TETJEROEN neiging had om zich op de geneeskunde toe te leggen. Het eerste vers al dadelijk vermeldt het:

Tetjeroen die wil probeeren,
of hij dokter's kunst kan leeren.

In het verdere beloop wordt het duidelijk, dat hij de praxis reeds beoefent, want wij lezen in het 7de vers:

Hij ziet het water door een glas
Of er ook iets kwaads in was.

en in het 18de:

Tetje kookt hier paardevijgen
Om daar drankjes van te krijgen.

terwijl het 16de vers ons nog mededeelt dat:

Tetje geeft aan d'armen man
Iets, dat hij purgeeren kan.

De prent van TETJEROEN is zeer populair geweest en heeft zich mogen verheugen in tal van nieuwdrukken en varianten, gekleurd en ongekleurd is zij uitgegeven bij de meest bekende drukkers van kinderprenten. Later is de naam veranderd in dien van HANS BEULING en luidt het opschrift:

HANS BEULING treedt hier op 't Tooneel
Hij speelt zijn Rol en krijgt zijn deel.
Hij wil geen Tetjeroen meer heeten.
Waar hij zijn werk niet is vergeeten.
't Is echter wat gij hier, ô Jeugd bedrijven ziet
Door HANS en Meester KWAK, bedrog, en anders niet.

De voorstellingen zijn geheel vernieuwd, Meester KWAK schijnt nu de vlag geworden te zijn, die de lading moet dekken, precies

zoo als tegenwoordig te doen gebruikelijk is om de wet te kunnen ontduiken! Zoo geeft het tweede plaatje een urine-onderzoek te zien:

Heer Kwak! (zeit Hans) bezie dit water
't Is van geen kat noch van een kater.

De meester bekijkt het en zegt tegen Hans:

Neen, 'k zie het wel, 't is van een Mensch
Zeg, dat het niet is naar mijn wensch.

Afb. 67. Tetjeroen op een kinderprent.

Afb. 68. Tetjeroen op een kinderprent.

De diagnose is hier dus wel tot den meest eenvoudigen vorm teruggebracht! Ook de suggestie wordt reeds als een niet te versmaden hulpmiddel gebruikt; wat verder toch zien wij HANS bij een patient staan, die op een stoel gezeten is en op diens hoofd wijzende, wordt den patient toegevoegd: Patient uw hoofd doet zeer.

Bij JACOBUS THOMPSON is een prent over TETJEROEN verschenen met geheel andere voorstellingen, maar met ongeveer dezelfde onderschriften; de paardevijgen worden nu niet tot drankjes verwerkt, maar tot poeder voor hen die tandpijn krijgen.

Heet het op een prent van NOMAN:

Wat hij toch al niet verzinde?
Hij geneest in schijn een blinde.

zoo luidt het onderschrift nu:

Tetjeroen geneest een Blinde
Die zijn huis niet weer kon vinden.

Behalve de bovengenoemde bij H. RYNDERS en JACOBUS THOMPSON, boekverkooper op de Hoogstraat bij de Nauwemarktsteeg, verscheen de prent bij J. NOMAN te Z. Bommel, te Deventer bij J. H. LANGE, bij J. WENDEL EN ZOON op de Angeliersgracht, bij de Erve J. RATELBAND en J. BOUWER op de Roozegracht en bij de Erve de Wed. JACOBUS VAN EGMONT op de Reguliers Breestraat te Amsterdam. (In de collectie van Dr. BOEKENOOGEN bevinden zich niet minder dan acht verschillende prenten van TETJEROEN.)

Een andere geschiedenis met een dergelijk onderwerp, is die van Dokter STEVEN met zijn knecht SPRING IN 'T VELD, waar ook alweder de medicus niet wars is van reclame, daar hij op een theater zijn geneesmiddelen staat aan te prijzen. Onderwijl roert de knecht: „braaf zijn snater". Het vervolg laat hier de bediende van zijn meester wegloopen om voor eigen rekening een zaakje te beginnen, waarbij dan een juffer ontmoet wordt en SPRING IN 'T VELD succes heeft, zooals blijkt uit het onderschrift:

Wat is de liefde bij hem groot
Hij zoent het meisje op zijn schoot.

Daar bij het vervaardigen van kinderprenten het denkbeeld op den voorgrond stond, om in de eerste plaats tot leering te strekken, vinden wij, behalve de levensgeschiedenissen van bekende personen en typen, ook tal van prenten waarop verschillende beroepen en ambten zijn afgebeeld. In het uitvoerige werk van EMILE VAN HEURCK en G. J. BOEKENOOGEN: „Histoire de l'imagerie flamande", een werk, waarin tal van oorspronkelijke prenten zijn ingevoegd, komt een

dergelijke prent voor, waarop o.a. een arts is afgebeeld, zittende op een paard, blootshoofds, gelaarsd en gespoord, met een lavementspuit in de hand. Op de wijze van: „J'ai du Mirliton", kan men er bij zingen:

Om mijn nering aan te zetten
Geef ik een recept van wijn
Dat de ziekte zal beletten
En den geest doet vroolijk zijn.
Pour avoir votre pratique
J'ordonne aujourd'hui du vin
Qui fait passer la colique
Les soucis et le chagrin.

Wij hebben reeds kennis gemaakt met een paar personen, die onbevoegd medische handelingen verrichtten, maar een ruim veld ligt hier open, want afbeeldingen van kwakzalvers bestaan er velen. Slechts een enkele zij hier vermeld. Een fraaie prent van J. van de Velde uit het begin der 17de eeuw, genaamd: „T'volk wil bedrogen zijn", stelt een welgedaan kwakzalver voor, die ook van de kei snijdt, blijkens het doek, achter hem opgesteld waaraan keien van verschillende grootte hangen. Het was de gewoonte, dat zoo'n reizende kwakzalver alvorens zijn seances te beginnen, een rondrit door de stad maakte om van zijn komst kennis te geven en door zijn reclameachtig optreden patienten te lokken. Een aardig prentje van Bulthuis (afb. 69) stelt een dergelijk heerschap voor, gezeten op een paard en prachtig uitgedoscht. Zijn knecht als een harlekijn gekleed, zit achter hem op het paard, houdt een flesch in de hoogte en vergezelt al roepende en schreeuwende zijn meester, op diens tocht over het kermisterrein.

Een groote prent in houtsnede (afb. 70) uitgegeven van wege de Maatschappij tot Nut van het Algemeen te Amsterdam ter boekdrukkerij van H. van Munster en Zoon, vertoont in het midden van de onderstrook twee medailles vereenigd met een strik, waarop aan de eene zijde te lezen is: Tot nut van het algemeen en aan de andere: eereprijs der Maatschappij. Deze prent stelt een kwakzalverstent voor en heeft als bovenschrift: „Beschouw, ô Jeugd! deez Print; lach vrij bij deze plaat, maar lees aandachtig ook hetgeen er onder staat". Een groote tent met verhoogd platform, is ingenomen door kwakzalver Jurgens en diens vrouw. Jurgens heeft een aesculapenstaf in de eene hand en een dichtgebonden pak in de andere. Zijn knecht als harlekijn gekleed, vertoont een doktersbul aan de menigte en een aap, met een hoedje op den kop, laat een groote clisteerspuit zien. Mevrouw Jurgens, prachtig uitgedoscht en een groote muts met panache op

het hoofd, prijkt naast haar echtgenoot. Een vijzel en verschillende flesschen staan op het platform en verscheidene pakken van denzelfden vorm, als waarvan er één door den kwakzalver in de hand gehouden wordt, liggen op een tafel. Deze afbeelding geeft de voor medici zoo belangwekkende détails van de werkzaamheden van een pseudo collega te zien; maar ook uit een ander oogpunt verdient de houtgravure van OORTMAN onze aandacht, daar zij hoogstwaarschijnlijk bedoeld is als een spotprent op den Hertog van BRUNSWIJK, waarbij

Afb. 69. Rondtrekkende kwakzalver naar een prent van BULTHUIS.

de vrouw van den kwakzalver de Prinses van Oranje moet voorstellen. Vreemd zou dit niet wezen voor een prent van OORTMAN, daar in 1786 nog een gezelschapspel van denzelfden graveur verschenen was, met de beeltenis van den Prins en die van den hertog van BRUNSWIJK, waarbij, wie op den hertog komt, gebannen of het verdere medespelen verboden wordt; maar toch is het onwaarschijnlijk, dat een maatschappij tot nut van het algemeen zich op een

officieel door haar uitgegeven prent met dergelijke politieke toespelingen zou hebben ingelaten. Het onderschrift van deze merkwaardige volksprent luidt:

Afb. 70. Prent met kwakzalver door JURGENS, uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van het Algemeen.

Kwakzalver Jurgens staat hier afgebeeld naar 't leven,
Om diefstal, uit zyn land verbannen en verdreven,
Bedriegt hy hier nu 't Volk, dat, dwaas en los van hoofd,
Zijne ydle snoevery en zot gezwets gelooft.
Zie hem, met zyn Hansworst, zyn muffe waren venten,
Vertoonende aan het volk, hoe zyn Medicamenten,
Door groote Vorsten en Geleerden zyn geroemd,
Die hy, al liegende, maar by dozynen noemt,
Een brief, op perkament, als aan een Hof geschreven,
Wordt door Hansworst met zwier daar in de lucht verheven,
Wyl Jurgens vrouw, Mevrouw geheten, by hem staat,
Het oog van 't volk verblindt door prachtig, zot gewaad;
En de Aap, om de aandacht van de kykers te vergrooten,
Met een klisteerspuit zit te prijken in zijn pooten.
Bedenkt slechts, Kinderen! indien de trotsche vent
Voor zoo bekwaam een man stond in zyn land bekend,
Dan had hy zeker niet, op markten en op hoeken
Van straten, in dit land, zijn brood dus moeten zoeken.
Ziet echter, hoe het volk, van allerhande soort,
Naar dat theater loopt en naar dien pochhans hoort;
Maar, dat nog erger is, zich dwaaslyk laat bewegen,
Om over ziekte en pyn dien zotskap raad te plegen,
Zelfs medicynen koopt, vergiften, in haar soort.
Wat scheelt het aan een schelm, of hy een mensch vermoordt,
Ja ook die Oliekoop, die, door den nyd gedreven,
Heer Jurgens schuins begluurt, is een van Jurgens neven;
Een gauwdief insgelijks, naar algemeen gerucht
Ook in zyn land 't schavot ter nauwernood ontvlucht,
Die vent zyn' waren ook, om voor die slechte prullen,
Tot schaê van 't Algemeen, zyn maagre beurs te vullen,
Wacht, Kindren, wacht u dan' in het vervolg van tyd,
Als gy volwassen en uw eigen meester zyt,
Voor zulk geboefte, dat ontbloot van kundigheden,
Tot schande van een land, wordt in een land geleden,
Dien, wat onnozelen ook van zyn kunst vermoên,
't Alleen maar om het geld der Burgers is te doen.

Het verwondert ons niet, waar op deze wijze reclame gemaakt werd, dat men ook strooibiljetten gebruikte om onder het publiek te verspreiden en de aandacht op den wonderdoenden kwakzalver te vestigen. Uitteraard zijn dergelijke biljetten niet bewaard en behoort het reclamebiljet (afb. 71) van Meester Gerardus Nicolaas V, dat in de verzameling van Dr. G. J. Boekenoogen berust, tot

de allergrootste zeldzaamheden, misschien is het wel een unicum. Meester Nicolaes heeft zich zelf op dit biljet doen afbeelden in staande houding, gekleed in een fraai bewerkt costuum met een bandelier om, een breeden met kant bezette kraag, in de rechterhand een urinaal in de hoogte houdende en zijn handschoenen in de linker. Links onderaan op de prent is nog een afbeelding, Meester Nicolaes voorstellende een bedlegerige patient den pols

Den Meester die dese brieven laet uyt gaen / is woonachtigh 't Amsterdam / op de [illegible] in de vergulde Engel / het tweede huys van de Lutersche Kerck oft op een huys [illegible] huys van de Lutersche Kerck / daer een Ordinael-korf en een brief daer op met Breuck-banden voor de deur hanght. De Patienten gelieven hier op te letten / en haer brieven te bewaren / op datse het rechte huys konnen vinden / daer de vergulden Engel uythanght.

Niemant en mach sich selven prysen,, Of de wercken moeten 't Vonnis wysen.

Men laet alle Heeren / Kooplieden ende Huys-Lieden weten / als dat hier binnen Amsterdam woonachtigh is een Konst-rijcken en wijdt beroemden Meester / die door sochte heeft menichte van Koningh-rijcken / Landen en Steden / heeft een sonderlinge experientie in de konst der Medecijnen / soo dat ick met recht wel mach schrijven mijns gelijcken te moghen wesen / maer in Meester niet / van dese me beschreven [illegible] ende [illegible] / soo dat ick veel treffelijke Potentaten, Graven, Heeren, Kooplieden ende Burgers / die ick by menichte van wel diversche verscheyden swaere en vreemde miraculeuse accidenten, so mans als vrouws persoonen / hebbe gecureert en geholpen.

TEn eersten genees ick het Morbum Gallicum, oft de quade Pocken / met alle haren aenhangh / door een konst sonder perijckel / al gaende en staende dat ick seker weet dat hier te lande by niemant dese konst is / dan by my / jae allerley Pocken en haren oorspronck / met alles dat de Pocken aengaet / al waert dat ghy van veele Meesters verlaten waert / so genees ick u l. so secreet dat de Vrou niet kan bemercken dat de Man van sulcke gebreken wort gheholpen / en de man niet van sijn eygen vrou sal konnen weten: want dese secrete konst noyt in dese Landen ghehoort oft ghesien is / al waert schoon dat de Pocken niet dooren braken / datse haer verborghen houden / 't zy in hooft oft in de neuse / in de schouders, oft in de armen / of in 't gewricht van u gebeente / dat ghy nacht noch dagh niet rusten kondt / soo sal ick u soo suyver en [illegible] ghenesen als een Kint dat eerst gheblooren is.

Ten tweeden heb ick een konstige remedie voor die gebroken of gescheurt zijn, so mans als vrouws 't zy in de Navel / Liesschen oft Ghemacht / hoe groot dat het soude mogen wesen / al waert dat ghy u gebreck 10 of 20 jaren gedraghen hadt / soo sal ick u frys en gesont leveren met Godts hulpe / sonder snyden, want ick dat selve doen kan, 't selfde kan ick bewysen met Heeren brieven ende Zegels, of ick sal verbeuren lyf en goet.

Ten derden help ick de ghene die haer mannelijcke naturen verlooren hebben / en doe den bedroefden gheest der ghetrouwde Mans en Vrouwen weder verblyden / 't zy by wat occasie sy de selfde mogen verlooren hebben, en doese wederom verquicken als een Roos die des Somers dauw ontfanghen heeft / soo dat gants Nederlandt van myn konst sal weten te spreken.

Oock meestere ick niet ghelijckse hier te Lande doen / ende houden de Patienten een jaer oft half draghen / maer ick ghenees u met Godts hulpe in korten tyt / al hadt ghy u ghebreck lange jaren gehadt: Aen sulcke Menschen heb ick lust en liefde om myn konst te bewysen / laet u de reyse niet verdrieten om by my te komen / want het sal u een geluckige reyse zyn, om tot u gesontheyt te geraken; daer om neemt u tyt wel waer terwyl het u gebeuren mach, en wilt u selven niet versuymen om tot u ghesontheyt te geraken.

Afb. 71. Reclameplaat van Mr. Nicolaes V.

voelende, volgens de gewoonte van dien tijd met den hoed op zijn hoofd. Het biljet begint en eindigt met nauwkeurige aanwijzingen van zijn adres: „Den meester, die deze brieven laat uytgaan is woonachtigh 't Amsterdam op den Singel in de vergulde Engel / het tweede huys van de Lutersche kerck / oft op een huys na het hoeck-huys van de Lutersche Kerck / daer een Ordinael-korf (de mand met het urinaal werd als een officieel uithangteeken gebruikt om den zieken aan te wijzen, dat in dat huis een medicus woonde, zie Daniels, Docteurs et Malades en Daniels: Een dominé-Operateur in de zeventiende eeuw) en een brief daer op met Breuckbanden voor de deur hanght. (Meester Nicolaes had dus twee adressen, waar hij te consulteeren was, vlak bij elkander.) De patienten gelieven hier op te letten / en hare brieve te bewaren / op datse het rechte huys konnen vinden / daer de vergulde Engel uythanght." Van de twee opgegeven adressen was waarschijnlijk de vergulde Engel zijn woonhuis en het huis met de urinaalkorf een tweede gelegenheid, waar hij spreekuur hield. In het biljet wordt verder een opsomming gegeven van de kwalen, voor welker genezing Meester Nicolaes een specialiteit is: „Ten eersten genees ick het Morbum Gallicum oft de quade Pocken met allen haren aanhangh", waarbij de belofte om deze aandoeningen „so secreet" te genezen, „dat de Vrou niet kan bemerken, dat de Man van sulcke gebreken wort geholpen en de man niet van syn eygen vrou sal konnen weten". In de tweede plaats heeft hij: „een konstige remedie voor die gebroken of gescheurt zyn" zonder snyden (ook toen bestond en toen zeker met meer recht dan tegenwoordig de vrees voor het mes!) Last not least is op het biljet een remedie beloofd voor: „deghene die haer mannlycke natuur verlooren hebben en doet hy den bedroefden gheest der ghetroude Mans en Vrouwen weder verblyden als een Roos die des Somers dauw ontfanghen heeft / soo dat gants Nederland van syn konst sal weten te spreken!" Vooral de eerstgenoemde kwaal wordt op de tweede bladzijde nog eens uitvoerig besproken en daar zegt hij o.a.: „Daerom komt vry stoutelyk alle ghy Venus kinderen / ick sal by u.l. doen als ick wilde dat my gheschiede en ghelyck de rouwheyt der locht de wateren doet toe vriezen soo sterck dat men in drie oft vier daghen tydts daer over gaet alsoo sal ick oock toeheelen / ghenesen en sterck maecken alle opene sweeren en quade ulceratien." Eindelijk vermeldt hij nog, dat hij te huis is tot des avonds 10 uur toe „om yeder goed contentement te doen," en „so daer yemand is, die al gaende en staende niet geholpen kan worden, soo heb ick daer goede gelegenheyt toe in myn huys / om deselve binnen 2 of 3 weken daer te genesen en begeer niet een stuyver aen geldt / noch voor kost / dranck / huys-

vesting of medicynen/ voor dat ghy volkomentlyck zyt ghenesen". Men ziet fraaier kan het niet en een moderne kwakzalversadvertentie lezende, moet men alweder tot de gevolgtrekking komen: alles schon dagewesen! In een zeer zeldzaam kluchtboekje: „De Gaven van de milde St. Marten, bestaende in kluchten, koddereyen en andere vermakelykheden" (de oudste bekende druk is verschenen te Amsterdam bij KORNELIS LAST, Anno 1654) komt een passage voor, waar de schrijver „de Snolkroegen" ende „kluchten, daer in voorvallende" wil aanteekenen, maar zulks moet opgeven „want de Stadt is er zoo vol af, dat byna al d' afgelegen herbergen hoerhuyzen zyn" wat tot gevolg heeft dat „er de Barbiers, Pokmeesters en Quakzalvers gantsche Huysen en thuynen uithalen. Als blijkt aen Mr. KARIUS, G. NICOLAES V by 't Boereverdriet bruggetje, die by na een volle druck-pars met het drukken van zyn brieven, gaende houdt, nevens andere Quaksalverinnen, die er mee, in' er Portegalia (De reclamebrieven worden portegalia genoemd naar het woord portegal dat aarswisch beteekent) beroemen, der verzeylde mannen en vrouwen heymelycke gebreken te genesen, en de verlooren Natuur weer te recht te brengen." Wij zien hier, dat dezelfde uitdrukkingen gebezigd zijn als in het reclamebiljet van Meester NICOLAES en tevens blijkt uit dit geschrift, dat GERARDUS NICOLAES V omstreeks het midden der 17de eeuw leefde, zijn reclame-biljetten in grooten getale verspreidde en met zijn zaken een theetuin bij het Boerenverdrietbruggetje had verdiend. Dr. G. J. BOEKENOOGEN, aan wiens welwillendheid ik deze bizonderheden dank gaf nog als zijne meening te kennen, dat het niet is uit te maken of dit dezelfde Meester GERARDUS NICOLAES V is, die het strooibiljet liet vervaardigen of dat het een opvolger van hem was, die een buitenverblijf met de kwakzalverij verdiend had. In ieder geval, de oude houtsnede werd met het portret behouden en aan den tekst zal ook wel niet veel veranderd zijn.

In het stedelijk archief der gemeente Rotterdam berust een verzameling van verschillende kwakzalvers-reclames uit vroeger eeuwen (door Dr. M. A. VAN ANDEL beschreven in het Nederl. Tijdschr. voor Geneeskunde, 1912.) en bij vergelijking blijkt, dat Mr. GERARDUS NICOLAES V dezelfde kwalen cureerde als zijn collega's namelijk: „de Venusziekte, Spaansche Pocken of het Morbum Gallicum; de Breucke ofte Hernia" en dat ook op een dergelijk biljet de derde specialiteit van NICOLAES V voorkomt: de „Impotentie Venerea, dat is de beroofde Manheyt". Geen dezer bladen vertoont echter zoo'n fraaie gravure als het blad van Mr. GERARDUS, meest zijn deze reclamebiljetten zonder prentjes, een enkele is alleen met het stadswapen versierd. Tot in later tijden is echter de inhoud blijven

bestaan, blijkbaar vanwege het succes dat er mede verkregen werd. Zoo stond in 1723 in de „uytgestrooyde en gespargeerde brieffies" van Claes Tilly, dat de „Cragt bestaat in het afdryven van het Graveel, maar dat het ook een cragtigh geneesmiddel is voor alle kwaelen, so bedenkelyke als onbedenkelyke" en deze zelfde zinsneden zijn nog te vinden in de reclamebiljetten voor de Haarlemmerolie in het midden der vorige eeuw.

HOOFDSTUK VIII.

Het groot tafereel der dwaasheid.

Het spreekt van zelf, dat lang niet alle prenten, die als afzonderlijke uitgave het licht zagen en die wij tot de rubriek der medische volksprenten kunnen brengen, in deze studie een plaats gevonden hebben. Menige ets of kopergravure, waarvan het bestaan niet vermoed wordt, berust wellicht nog in oude verzamelingen. Ook om niet al te uitvoerig te worden, zijn enkele, minder belangrijke prenten, hier niet genoemd, maar toch wil ik niet eindigen, zonder met een enkel woord te gewagen van een prentenverzameling, die in het jaar 1720 samengesteld is en waarbij de bedoeling voorzat, om al de afzonderlijke uitgaven van prenten over den windhandel in één bundel te vereenigen. Ik bedoel het: „Tafereel der dwaasheid". Dit boek in Holland en ook in het buitenland ten zeerste gezocht, is gedurende langen tijd een puzzle geweest voor de prentverzamelaars, daar geen twee exemplaren gevonden werden, die geheel gelijk waren en het dus noodig was om een zeer groot aantal exemplaren onderling te kunnen vergelijken om tot een beschrijving van deze verzameling te komen. (DRUGULIN zegt in zijn Historische Bilderatlas, blz. 343: „Da fast alle Exemplare dieses merkwürdigen Buches verschieden sind ist es kaum möglich eine genaue Collation zu geben.") FREDERIK MULLER heeft gedurende een 16tal jaren alle exemplaren in openbare boekerijen nauwkeurig bestudeerd en bovendien ook alle exemplaren op verkoopingen opgekocht om in den chaos wat orde en regelmaat te kunnen brengen en dit heeft tot resultaat gehad, dat hij in 1876 in staat was een beschrijving in het licht te geven, waarin dit werk uitvoerig wordt besproken. (Het tafereel der dwaasheid, beschrijving der prenten over den Actiehandel van 1720). De bedoeling van al deze prenten en platen is om de zucht om woekerwinsten te behalen, die menigeen tot den ondergang gebracht heeft, op de meest pakkende wijze te bespotten, daarbij gebruik makende van alles, wat zich maar eenigszins voor het beoogde doel kon leenen. Zoo komen, door de uitgebreidheid van onderwerpen, ook in dit werk een paar prenten voor, die ons nader belang inboezemen.

Onder Nr. 9 beschrijft MULLER een prent (afb. 72), die zeker veel verkocht is, daar er nog tal van exemplaren van gevonden worden en die als hoofd draagt: „By veele zit de kei in 't hoofd, omdat men in de wind gelooft." De operatie van de kei is hierop het

doelwit der geneeskundige behandeling, een operatie, waarover men in de geschiedenis der geneeskunde tal van bizonderheden kan vinden en die als schijnoperatie door de kwakzalvers uit de 16de en 17de eeuw menigvuldig werd toegepast. De uitdrukking „de kei in het hoofd hebben," is afkomstig uit de Arthur-romans, namelijk van den huismeester van Koning ARTHUR, die eerst iedereen voor den gek hield en later zelf voor den gek gehouden werd. Daardoor is een uitdrukking geschapen, die in latere kluchten menigmaal

Afb. 72. Prent uit het Tafereel der dwaasheid. (F. M. 3544.)

gebruikt is en die herleefd is bij gelegenheid van de weddingschap van Jhr. MEYSTER te Amersfoort in 1661 om een bizonder grooten keisteen uit de omstreken naar die stad te doen brengen, waar de kei nog te zien is.

Op de prent uit het tafereel der dwaasheid zijn een negental voorstellingen afgebeeld, waar de kei beurtelings op het voorhoofd gezeten en uitgesneden wordt en waar de kei langs den natuurlijken

weg het lichaam verlaat of langs dien weg verwijderd wordt. Bij iedere voorstelling zijn eenige regels ter verklaring gevoegd en op tal van kleine banderolles zijn nog bijschriften geplaatst, meestal in zeer platte bewoordingen.

Behalve op de bekende prent van Breughel van de afbeelding dezer operatie, bestaan er nog verschillende, waarvan ik er een wil vermelden, die zeer zeldzaam zijnde, weinig bekend is en die uitsluitend als volksprent bedoeld is (afb. 73). Het is een houtsnede, te Amsterdam bij J. Brouwer op de Roozegragt in de Bijbeldrukkerije uitgegeven. Het bovenschrift geeft al dadelijk de bedoeling weer: „Is iemand met de Key gebruyt, Die komt naar hier ik snyze uyt, Probatum of daar voor geen duyt." Een nar met kap en ezelsooren wenkt met zijn vinger naar een man, die juist door twee kerels naar binnen wordt gesleurd en zegt: „Zie zoo, zie zoo, kom breng maar an, Ik zal je zonder te doen zeere, 't Zy vryer, vryster, wyf of man, Straks van de Key Cureeren." Stevig op de operatiestoel vastgebonden zit een slachtoffer, dat naar hare kleeding te oordeelen, tot den gegoeden stand behoort. De operateur, in bontmantel gekleed en versierd met een zonderling hoofddeksel, is bezig een kei uit het voorhoofd van de dame te snijden, terwijl een jeugdig helper een schaal gereed houdt om het resultaat der kunstbewerking te voegen bij een aantal reeds verwijderde keien. Op een doek, waaraan zegels hangen en waarop tal van steenen met koorden vastgemaakt zijn, hangt een biljet met den naan van Meester Kaccadorus, terwijl op een daarbij staande tafel en aan den muur verschillende flesschen, potten, glazen en instrumenten den indruk van gewichtigheid komen verhoogen.

Henry Meige heeft in den eersten jaargang van Janus eenige afbeeldingen gegeven bij zijne studie over: „Les arracheurs de Pierres de tête", afbeeldingen van oude prenten, waarop de keisnijding afgebeeld is: de gravure van Breughel, een prent, toegeschreven aan Th. de Bry, waarop tal van personen staan in de meest verschillende phasen der operatie en de hoogst belangwekkende prent van Nicolaas Weydmans, die den operateur vertoont in een even zonderling costuum als op onze afbeelding en ook met op den achtergrond een bord behangen met uitgesneden steenen. Opmerkelijk is dat ook op deze voorstelling even als op onze volksprent de patient met zijn armen aan de stoel vastgebonden zit, ja zelfs zijn beenen zijn bijeen gebonden. Op een teekening van Teniers in het bezit van Dr. Liétard te Plombières, gereproduceerd in Janus, Jg. II, zit de patient met over elkander gekruiste armen in rustige gelatenheid op zijn stoel, terwijl de operateur kalm zijn werk verricht. In het Rijksmuseum te Amsterdam berust een gravure door Jan van

Afb. 73. Voorstelling van de key-snyding, houtsnede door J. Bouwer uitgegeven.

DER BRUGGEN naar TENIERS gemaakt, waarop de patient evenmin vastgebonden is, maar toch door de bewegingen met zijn handen en voeten duidelijk te kennen geeft, dat de kunstbewerking minder aangenaam blijkt te zijn.

Op een tweede prent (afb. 74) uit het tafereel der dwaasheid, Nr. 70 volgens MULLER, genaamd: „Bespiegeling der geldzuchtige wereld in 't begin en ondergang van den Actiehandel", vindt men

Afb. 74. Prent uit het tafereel der dwaasheid, (F. M. 3588.)

nog tal van voorstellingen in den geest van die, welke wij op de eerste plaat uit deze verzameling zagen. Een patient bovenaan rechts wordt adergelaten en vlak daaronder staat een medicus bij een ziekbed met een urinaal in de hand, dat door hem tegen het licht bekeken wordt. Verder is de prent gevuld met nog tal van voorstellingen, die de gevolgen van den gouddorst op zeer platte wijze aanschouwelijk voorstellen.

Een derde prent (afb. 75) draagt als onderschrift „Anatomie der

windnegotie of Bombario voor den drommel". Hier zien wij een actie-handelaar op de sectietafel liggen, de buik is geopend en een der operateurs haalt er juist een groot convoluut van darmen uit, waaruit de gevolgtrekking gemaakt wordt, dat de darmen geheel met wind gevuld zijn en de patient gestorven is aan „wind". Op alle platen, waarop in deze collectie een medicus voorkomt, draagt deze den naam Bombario en in het vers, dat onder de prent staat, is vermeld, dat Bombario:

Afb. 75. Prent uit het tafereel der dwaasheid, (E. M. 3605.)

„ter vlugt gaat, nadat een van Hippocrates bazen,
in het zoeken van zijn ingewand niets vind dan risten varkensblazen."

Waar de koepokinenting in de eerste tijden nadat Jenner zijn ontdekking wereldkundig gemaakt had, nog al heel wat tegenkanting ondervond, niet in het minst in Engeland, is het niet te verwonderen, dat naast de talrijke geschriften, die de gunstige werking

betwijfelden of de inenting zelfs als nadeelig voor de gezondheid voorstelden, ook spotprenten zijn uitgegeven. En waar een der bezwaren der tegenstanders van de vaccinatie gelegen was in den angst om door die bewerking dierlijke eigenschappen in het menschelijk lichaam over te brengen, ligt het voor de hand, dat dit onderwerp voor spotprenten uitgekozen werd. Een zeer bekende plaat is in 1802 door den gevierden Engelschen caricaturist J. GILRAY vervaardigd, een plaat, waarop alle ingeënte personen de gevolgen van de kunstbewerking vertoonen in den vorm van op de meest verschillende plaatsen van het lichaam te voorschijn komende koeienkoppen. (Deze plaat komt voor in HOLLÄNDER'S: „Karikatur und Satire in der Medizin" (blz. 48 in de uitgave van 1905) en is onlangs nog door BAUMAN gereproduceerd in zijn boek: „De Dokter.")

Ook Frankrijk heeft verschillende prenten over dit onderwerp geleverd en Duitschland bleef in dit opzicht niet achter. Een gunstige uitzondering wat betreft de houding tegenover de ontdekking van JENNER, vormde ons land. Niet alleen dat hier geen spotprenten op de vaccinatie verschenen, maar het omgekeerde was het geval. In het begin der negentiende eeuw werd vanwege de Maatschappij tot Nut van het Algemeen een prent (afb. 76) in den handel gebracht,

Afb. 76. Afbeelding van de kostelooze vaccinatie, naar een kinderprent.

getiteld: „Nederlandsche weldadigheid" en daarop komt als eerste afbeelding een voorstelling voor van de vaccinatie. Een medicus verricht de inenting aan een kind, dat door de moeder op den schoot gehouden wordt, terwijl nog andere moeders met kinderen hun beurt afwachten.

Onder de voorstelling, in houtsnede uitgevoerd, staat:

„Geneeskunst! u zij lof! u, die den vond bedacht,
Die zegen schenkt aan de aarde en troost aan ons geslacht.
Heil, Neêrland! gij, die dan, wanneer de smetstof woedt,
Het kroost der schaamlen redt en voor 't gevaar behoedt."

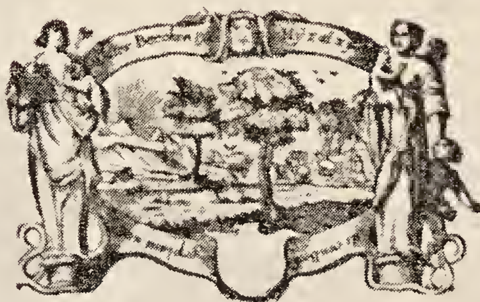
Er is een lijst bij de prent gevoegd, waarop de afbeeldingen nader worden aangeduid en daarop staat onder Nr. 1: GRATIS VACCINEEREN!

Ten slotte wensch ik de aandacht te vestigen op een prent, speciaal bedoeld om het volk te wijzen op de gevaren, waaraan de menschen bloot staan tijdens cholera-epidemiën en die dus als waarschuwing moest dienen, evenals men tegenwoordig door aanplakbiljetten en de verspreiding van populaire geschriften het publiek tracht te waarschuwen bij het uitbreken van besmettelijke ziekten. Zoo ook, toen in de laatste dagen van Juni 1832 te Scheveningen de cholera uitbrak. Een folioprent (afb. 77), in boekdruk uitgegeven door DIRK TERWOERT heeft als opschrift: „Verschijnselen van de Aziatische braakloop." Boven aan de prent staan drie kleine gravuretjes, met bijbelsche voorstellingen en daaronder volgt een in drie kolommen gedrukte beschrijving der ziekte. Onder de verschijnselen, welke aanduiden, dat iemand door de ziekte aangetast is, worden voornamelijk genoemd: braken van een vuil, witachtig vocht, buikontlastingen van een gelijksoortige stof, het oog verliest zijn glans, de oppervlakte des lichaams is ijskoud, bizonder de neus, wangen, ooren, handen, voeten en tong; de ooren en het bewegelijk gedeelte van den neus zijn zeer slap en week. Als een onfeilbaar teeken der ziekte wordt opgegeven: het gemis aan veerkracht in de huid, zoodat, wanneer men er een plooi in optrekt, dezelve niet meer terugwijkt, gelijk bij andere ziekten of bij gezonden, maar lang in den aangebrachten vorm blijft staan, de voorzijde van den hals boven het sleutelbeen wordt als de meest geschiktste plaats aangeraden om dit symptoon te beproeven, als ook de buik en kniewaden. De stem is eigenaardig dof en heesch, zwak en nauwlijks hoorbaar. In dien vergevorderden staat der ziekte vindt men de huid ook wel ten hoogste gevoelig, zoodat zelfs de gewone indrukselen hinderlijk worden. De lijders ijlen zelden en behouden hun geestvermogens tot op het oogenblik van sterven.

Geheel onderaan het blad vindt men het volgende middel tegen de cholera: „Men neemt een half pintje brandewijn (Fransche), twee maatjes Genua-olie, één ons broodsuiker, twee ons Pepermuntwater, twee lood kaneel en een notenmuskaat. Bij het begin der ongesteldheid dadelijk één kopje thee daarvan te gebruiken en na verloop

van één kwart uur weder totdat de ongestelheid vermindert en het gebruik van het medicament langzaam kan verminderd worden. Ook op de bekende prent van de „Cholerapräservatifmann” is een uitvoerige beschrijving te vinden van alle voorbehoedmiddelen en een uitvoerig recept waarin chloorkalk, kampfer en kamillenthee een groote rol spelen.

VERSCHYNSELEN

DER

AZIATISCHE BRAAKLOOP.

De verſchynſelen, welke aanduiden, dat iemand door de Aziatiſche Braakloop is aangedaan, zyn voornamelyk:

Braken van een vuil — witachtig vocht, eenige overeenkomst hebbende met water, waar in vleesch is afgewasschen, welk water te gelyk eenen walgelyken reuk afgeeft.

Buik ontlastingen van een gelykſoortige ſtof, de ſtoffen zoo door braken als door buikontlasting uitgeworpen, zyn doorgaans menigvuldig. In den hevigsten graad der Ziekte houden deze ontlastingen geheel op, in enkele gevallen worden zy gedurende het geheel beloop der Ziekte gemist, terwyl de overige teekenen intusschen het aanzyn der Aziatiſche Braakloop blyven aanduiden.

De uitwendige ſlatuigen verſlampen, het oog wordt zwakker, het verliest zynen glans; het gehoor vermindert; de lyders onderſcheiden niet meer zoo duidelyk op het gevoel; ſmaak en reuk nemen af.

De oppervlakte der Ligchaams is yskoud, byzonder de Neus, Wangen, Ooren, Handen, Voeten en Tong.

De Ooren en het beweeglyk gedeelte van den Neus zyn zeer ſlap en week.

Bleeke, blauwachtige kleur, vooral in den omtrek der Oogen, aan de zyden van den Neus, om de Lippen, op de Wangen, die niet zelden een grauw loodkleurig aanzien hebben.

De Oogen diep ingezonken; het binnenſte der Oogen en Ooglieden droog en vuil-rood; het Aangezicht ingevallen, den hoogſten Angſt uitdrukkende.

Blauw-rood, gemarmerde Huidkleur aan de bovenſte en onderſte Ledematen, donkere blauwe Nagels; gerimpelde Vingers en Teenen, ja zelfs Handpalmen en Voetzolen, als waren die lang in heet water gehouden geweeſt.

Als onfeilbaar teken der Ziekte wordt opgegeven, het gemis van veerkracht in de Huid, zoo wanneer men er een plooi in optrekt, dezelve niet terug wykt, gelyk by andersſoortige Ziektens of by Gezonden, maar lang in den aangebragte vorm blyft ſtaan, de voorzyde van den Hals boven de Sleutelbeenen, het weeker deel van den Buik en de Kuitwaden zyn ter beproeving de geſchiktſte plaatſen.

De Pols byna niet of in het geheel niet voelbaar, er wordt over aanhoudende beklemming in de Harkuil geklaagd.

De Adem haling is langzaam, gepaard met zuchten.

Een inwendig gevoel van ondragelyke hitte kwelt de Lyders, hun Dorst is onleſchbaar; zy verlangen vooral naar koude drank.

De Stem is eigenaardig dof, heesch, zwak en naauwlyks hoorbaar.

De afscheiding en Ontlasting der Urine is verhinderd of geheel onderdrukt.

In dien gevorderden ſtaat der ziekte vindt men de huid ook wel ten hoogſte gevoelig, zoo dat zelfs de gewone indrukselen hinderlyk worden.

Er Openbaren zich nu, of reeds vroeger, pynlyke krampen in de buigspieren van de onderſte en bovenſte ledematen, ook wel in de strekkende spieren, doch nimmer gelyktydig in buigende en strekkende tevens.

De lyders zyn zeldzaam en behouden dikwyls hunne geest vermogens tot op het oogenblik van ſterven.

Alle deze verſchynſelen zyn echter zamengenomen niet zoo ſtandvastig, dat ſommige derzelve niet zoude kunnen gemist worden, zonder dat daarom de ziekte ophoudt de Aziatiſche Braakloop te zyn.

SMEEK-LIED,

AAN

GOD,

Op dezen Tegenwoordigen Tyd.

1.

Een duisternis is voor ons oog,
Het geen gebeurt, en nog moet komen,
Hoe zwaar het tegen wigt ook woog,
Gaf Nederland geen blyk van ſchroomen,
Is zegepralende iedre dag,
Een nieuwe roem moet Neêrland eeren,
Men ſtoeg aan 't hoofd de Hollandsch vlag,
En Neêrlands Leeuw moest Triumpheeren.

2.

Dan nieuwe rampen treft ons land,
Een ziekte doet het Menschdom lyden,
De magt alleen is in Gods hand,
Hier helpt geen helden moed tot ſtryden,
De Cholera die overal,
Door gansch Europa het zwaar te ſchreden,
Ontdekt men in een klyn getal,
In Nederland het eerst op heden.

3.

Het Scheveningen aan de Zee,
Was 't eerst waar men deez' ziekte ontwaarde
En ſpoedig was alom deez' wee,
Daar waar hy kwam, geen menſchen ſpaarde,
Door zwaare krampen aangedaan,
Ontlast men zich van vocht te braken,
Een walgelyke lucht daar aan,
Als ook de ſtof die wy kwyt raken.

4.

Het oog verwelkt, en glans verdwynt,
Ons zinnen minderen in vermogen,
Hier by komt als hy dan verſcheind,
Smaak, Reuk Gevoel zyn dan vervlogen,
Het Ligchaam koud, en kleur is bleek,
De oogen diep, en ingezonken,
De ooren neus zyn ſlap en week,
En oogen zonder licht nog vonken.

5.

Het blauw door 't gantſche aangezicht,
De kleur der neus, en lippen, wangen,
Zyn grauw als lood, en ſomtyds licht,
De polsen ſchynen zonder gangen,
De adem hoord men naauwlyks gaan,
Gepaard aanhoudende met zuchten,
De ſtem is dof, en zwak ontgaan,
Waar in 't gevaar is meer te duchten.

6.

Gerimpeld trekt het vel tot een,
En overal zyn blauwe vlekken,
De handen, voeten, koud als ſteen,
Dit kan u wis ten teken ſtrekken,
Van binnen zengt men als verbrand,
Een koude drank is hun verlangen,
De dorst die alles overmand,
Doet hier vooral de pyn vervangen.

7.

Moog' dan ô heerlyk Nederland,
Doch deze ziekte u doen leeren,
Dat God de magt heeft in de hand,
En alles ſpoedig kan verkeeren;
Vertrouwd op hem, ja bid hem aan,
Zy wat gevaar gy ook moog vreezen,
Gy zult in hem nooit wank'lend ſtaan,
Maar hy zal uwer redder weezen.

SLOT-VERS.

Ach God ſlaat met een geezelroede,
Verschrikkelyk deez het wereldrond,
't Cholera gif spreidt zyne woede,
En doods verwyn op uwen grond;
De ſchrik heerſt binnen uwen muuren,
Ach niemand kan 't gevaar ontvliên,
Past het ons in deez' droevige uuren,
U nog een heilwensch aan te biên.

Een heilwensch; ja dat Gods beſcherming
Begunstigen u hoeden mog,
Genadig zie hy vol ontferming,
Op u ter neder van omhoog,
Hy wil u in het leven ſpaaren,
Bevryd van Ziekte en Ligchaam pyn,
Hy wil u Kinderen ook bewaren,
En Vrienden, die uw dierbaar zyn.

Werd Gezongen en Verkogt door

Dirk Terwoert.

MIDDEL TEGEN DE *CHOLERA.*

Men neemt één half pintje Brandewyn, (Fransche) twee maatjes Genua Oly; één Ons Broodsuiker, twee Ons Pepermentwater, twee Lood Kaneel en een Nootenmuscaat. By het begin der ongeſteldheid neemt één Theekopje daarvan te gebruiken; en na verloop van één kwart uur weder, tot dat de ongeſteldheid mindert, als wanneer het gebruik langzaam moet verminderd worden.

Afb. 77. Verschijnselen der Aziatische braakloop.

Wij hebben in de medische volksprenten een niet te miskennen bron leeren kennen voor de geschiedenis der geneeskunde door de afbeeldingen van niet of onnauwkeurig beschreven medische gebruiksvoorwerpen in verband met den tijd, waarin deze werden toegepast; door de conterfeitsels van abnormale menschen en ook door de prenten, op bepaalde ziektegevallen betrekking hebbende. Dit veld van onderzoek is nog uit te breiden met de platen en prenten, die in oude boekwerken voorkomen, niet over de geneeskunde handelende en ook de titelprenten van menig medisch werk van vroegeren datum kunnen nog bouwstoffen te over leveren. Ook daarin zijn tal van afbeeldingen te vinden, die van belang zijn om zich een denkbeeld te vormen van de inrichting van ziekenhuizen en van alles, wat tot de verpleging van zieken behoort, en het zal voorzeker de moeite loonen ook in deze richting een onderzoek in te stellen.

DOCTOR VISITE.

Alphabetisch Register van Eigennamen.
